Ona Aleknavičienė

Lietuvių frazeologizmai Gotfrydo Ostermejerio literatūros ir religijos istorijos veikaluose

ANOTACIJA. Straipsnyje analizuojami Gotfrydo Ostermejerio (1716–1800) literatūros bei religijos istorijos veikaluose užfiksuoti lietuvių frazeologizmai. Į frazeologiją, suprantamą plačiąja prasme, žiūrima kaip į žodinį kultūrinės atminties saugojimo, perdavimo ir turinio formavimo įrankį. Daug dėmesio skiriama frazeologizmų užfiksavimo chronologijai: siekiama nustatyti tuos vienetus, kuriuos Ostermejeris užrašė pirmasis. Šis siekis lėmė ir straipsnio struktūrą: pradedama nuo anksčiausių šaltinių, baigiama vėliausiais. Norint įvertinti frazeologizmus kaip kultūrinės atminties reiškinius, svarbūs ir ankstesni, ir vėlesni užfiksavimai, liudijantys perimamumą ir vartosenos tęstinumą, todėl Ostermejerio užrašyti vienetai lyginami su kitais, randamais XVI–XVIII a. lituanistikos šaltiniuose.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Gotfrydas Ostermejeris, Prūsijos Lietuva, lietuvių frazeologizmai, frazeologija, patarlės, priežodžiai, mįslės, kultūrinė atmintis

Švietimo epocha XVIII a. formavo naują tautõs ir jos kuriamų dvasinių vertybių sampratą ir tai Europoje kėlė daug diskusijų. Tos diskusijos įtraukė ir nuošaliõs Trempų parapijos (Darkiemio bažnytinė aps.) kunigą Gotfrydą Ostermejerį (Gottfried Ostermeyer, 1716–1800) – iš pradžių dėl Prūsijos lietuvių ir visų baltų etnogenezės, vėliau dėl giesmių vertimo ir giesmynų sudarymo metodikos.

Visose diskusijose vienas svarbiausių argumentų ir instrumentų Ostermejeriui buvo lietuvių kalba. Tiek pavieniais žodžiais, tiek žodžių junginiais ir sakiniais jis grindė teiginius apie krašto istoriją, mitologiją, literatūrą ir kalbą vokiškai rašomuose veikaluose: *Kritischer Beytrag zur Altpreußischen*

Religionsgeschichte (*Kritiška senųjų prūsų religijos istorija*, Marienwerder, 1775), *Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preußen* (*Mintys apie senuosius Prūsų žemės gyventojus*, Karaliaučius, Leipcigas, 1780), *Apologie des neuen Littauischen Gesangbuchs wider die Mielckischen Beschuldigungen* (*Naujojo lietuviško giesmyno apologija prieš Milkaus kaltinimus*, Karaliaučius, 1790–1791), *Neue Littauische Grammatik* (*Nauja lietuvių kalbos gramatika*, Karaliaučius, 1791), *Erste Littauische Liedergeschichte* (*Pirmoji lietuviškų giesmynų istorija*, Karaliaučius, 1793) ir kituose. Pavyzdžių savo argumentams ėmė tiek iš ankstesniųjų lituanistinių šaltinių, tiek iš gyvosios kalbos.

Šiame straipsnyje analizuojami Ostermejerio užfiksuoti lietuvių frazeologizmai. Jų nerasta tik dviejose knygose: *Bedenken über einen Entwurf zu einem Neuen Littauischen Gesangbuch* (*Apmąstymai apie naujojo lietuviško giesmyno projektą*, Karaliaučius, 1786); *Sinceri Schreiben an den Pfarrer Ostermeyer zu Trempen von diesem selbst mit den nöthigen Antworten ans Licht gestellet* (*Sinceraus laiškas Trempų kunigui Ostermejeriui, pastarojo išleistas su reikiamais atsakymais*, Karaliaučius, 1787). Frazeologizmus jo gramatikoje reikėtų tirti atskirai – jų funkcijos kitokios nei literatūros ir religijos istorijos veikaluose.

Frazeologizmai čia suprantami plačiąja prasme – svarbiausiu skiriamuoju frazeologizmų požymiu laikomas žodžių junginio ar sakinio sustabarėjimas (stabilumas). Šis požymis leidžia priskirti frazeologizmams ne tik vaizdingus, bet apskritai įvairių tipų stabiliuosius žodžių junginius bei sakinius, tarp jų ir tokius mažuosius tautosakos žanrus kaip patarlės, priežodžiai, mįslės, minklės, taip pat aforizmai, sentencijos, pasakų, žaidimų, skaičiuočių, mėgdžiojimų elementai, keiksmai, ritualų ir maldų žodžiai, etiketo frazės, plačiai žinomos citatos ir kitokie trumpi posakiai, jei tik jie sustabarėję, visuotinai paplitę, gali būti atkuriami iš atminties, o jų trūkstamos grandys nesunkiai atspėjamos[1]. Kalbininkų darbuose frazeologizmams paprastai priskiriami ne tik idiominiai žodžių junginiai (frazeologizmai siaurąja prasme), bet ir minėti mažieji tautosakos žanrai bei įvairūs stabilūs junginiai, o jų visuma ir juos tiriantis mokslas vadinamas *frazeologija*[2].

---

[1] Apie tradicinę frazeologijos sampratą ir poreikį ją išplėsti žr. Rūta Marcinkevičienė, „Tradicinė frazeologija ir kiti sustabarėję kalbos vienetai“, in: *Lituanistica*, 2001, t. 4(48), p. 81–87.

[2] Harald Burger, *Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*, Berlin: Schmidt, ⁴2010, p. 106–109, 124–127; Christine Palm, *Phraseologie: Eine Einführung*, Tübingen: Gunter Narr Verlag, ²1997, p. 1–6; plg. Evalda Jakaitienė, *Leksikologija:* Studijų knyga, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, ²2010, p. 280–281, 302–303.

Plačioji samprata panaši į paremiologų – jie vietoj terminų *patarlės* ir *priežodžiai* paprastai vartoja platesnį terminą *paremijos*, apimantį ne tik patarles ir priežodžius, bet ir kitus jiems artimus trumpuosius pasakymus – aforizmus, sentencijas, frazeologizmus siaurąja prasme, literatūrinės kilmės citatas, kai kuriuos situacinius pasakymus[3]. Nors frazeologija siaurąja prasme neturėtų tirti patarlių, o paremiologija siaurąja prasme – tik patarles, tačiau tiek tautosakos tyrėjai, tiek kalbininkai dabar žiūri plačiau ir vengia griežto skyrimo bei savo tyrimų srities siaurinimo[4].

Plačiõsios sąvokos ypač reikia tiriant senuosius žodynus ir rinkinius, kuriuose saviti žodžių junginiai ir posakiai buvo fiksuojami nedarant atrankos – kaip saviti kurio nors regiono kalbos faktai. Taigi istorinei frazeologijai būtinà plačioji frazeologizmo samprata, apimanti ne tik stabiliuosius žodžių junginius (frazemas), bet ir stabiliuosius sakinius (frazeotekstemas)[5]. Frazemoms būdingas įvairaus lygmens idiomiškumas ir ėjimas sakinio dalimis (tai frazeologizmai siaurąja prasme), o frazeotekstemoms – apibendrinamoji reikšmė ir savarankiško sakinio forma[6]. Vis dėlto straipsnyje gana dažnai bus vartojami ir įprasti mažųjų tautosakos žanrų pavadinimai: *patarlė*, *mįslė* ir pan.

Ostermejerio užrašyta lietuvių frazeologija iki šiol domėtasi nedaug. Jurgis Lebedys, skelbdamas XVII–XVIII a. mažuosius tautosakos žanrus rinkinyje *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII amžiuje. Priežodžiai, patarlės, mįslės*, darė atranką ir į jį traukė daugiausia tradicines patarles, priežodžius ir mįsles, dainų ir maldų fragmentus, bet vengė Biblijos citatų, obsceniškų patarlių, priežodžių

---

3 Dalia Zaikauskienė, „Lietuvių paremijų funkcijos. Teorinės pastabos“, in: *Tautosakos darbai*, 2010, t. 40, p. 97; Vilmos Voigt, „Alte Namen für ‘alte Wörter’. Historische Bezeichnungen der europäischen Sprichwörter“, in: *Res humanae proverbiorum et sententiarum: Ad honorem Wolfgangi Mieder*, edidit Csaba Földes, Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2004, p. 365–377.

4 Plg. Kazys Grigas, *Lietuvių patarlės: Lyginamasis tyrinėjimas*, Vilnius: Vaga, 1976, 31–38; Tamás Kispál, „Sprichwörtersammlungen“, in: *Phraseologie: Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, hrsg. von Harald Burger, Berlin: Walter de Gruyter, 2007, p. 414–423; Dalia Zaikauskienė, „Išbandytos ir neišbandytos lietuvių patarlių tyrimo strategijos“, in: *Tautosakos darbai*, 2009, t. 38, p. 72–73.

5 Rainer Eckert, *Studien zur historischen Phraseologie der slawischen Sprachen* (*unter Berücksichtigung des Baltischen*), (*Slavistische Beiträge*, 281), München: Verlag Otto Sagner, 1991, p. 16–18.

6 Rainer Eckert, *op. cit.*, p. 17; Idem, „Zur Phraseologie in der Bibel des Johann Bretke“, in: *Acta Linguistica Lithuanica*, 2011, t. 64–65, p. 12.

bei mįslių, visai nedėjo frazeologizmų siaurąja prasme, kolokacijų ir kai kurių kitų stabiliųjų žodžių junginių. Iš Ostermejerio veikalų į rinkinį pateko patarlių ir priežodžių tik iš vienos knygos – iš lietuvių kalbos gramatikos *Neue Littauische Grammatik* (1791). Iš jos į antrąją rinkinio dalį „XVII–XVIII amžiaus kalbinių ir etnografinių veikalų tautosaka“ Lebedys įdėjo 20 patarlių ir priežodžių[7].

Iš karto reikia atkreipti dėmesį į tai, kad Ostermejerio užrašytų patarlių, priežodžių ir viena mįslė yra ir pirmoje Lebedžio sudaryto rinkinio dalyje „J. Brodovskio žodyno ir anoniminio rinkinio tautosaka“, tačiau jie neidentifikuoti kaip Ostermejerio, nes jo rašysena tuomet dar nebuvo atpažinta. Šie vienetai iš tradiciškai *Anoniminiu patarlių, priežodžių ir mįslių rinkiniu* vadinto rankraštinio šaltinio, kurį Lebedys tokiu pavadinimu 1956 m. įrašė į šaltinių sąrašą ir datavo XVII a. pabaiga ar XVIII a. pradžia. Tai rinkinys *Littauische Sprichwörter und Räthsel*, dabar saugomas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje[8]. Kai kurias mažąsias tautosakos formas Lebedys įtraukė nurodydamas, kad įrašytos vėliau kito asmens. Šio šaltinio įrašų bei prierašų autorystė nustatyta ir datavimas patikslintas 2011 m., kai buvo atlikta rašysenos ir popieriaus vandenženklių analizė[9]. 2014 m. skelbiant šaltinio kritinį leidimą, Ostermejerio prirašyti frazeologizmai atskirtì nuo pagrindinių įrašų, tirtì kaip rinkinio makrostruktūros ir mikrostruktūros elementai, analizuotos fonetikos ir morfologijos ypatybės, sudarytas atskiras žodžių indeksas, rodyklė ir kt.[10] (plačiau apie šaltinį ir jo tyrimus žr. toliau, sk. 1).

Leidinyje *Lietuvių patarlės ir priežodžiai* (2000–2008) patarlių ir priežodžių duodama tik iš Ostermejerio gramatikos ir vad. *Anoniminio patarlių, priežodžių ir mįslių rinkinio*, tačiau pastarojo įrašų autorystė ir čia dar neiden-

---

7 *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.: Priežodžiai, patarlės, mįslės*, paruošė Jurgis Lebedys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956, p. 606–612.

8 [Jacob Brodowski,] *Littauische Sprichwörter und Räthsel*, [Trempai, ~1716–1744]; LMAVB RS: F 137–1 (toliau – *PR*); [Jokūbas Brodovskis,] *Litauische Sprichwörter und Rätsel:* Internetinis leidinys, perrašą, lietuviškų žodžių indeksą parengė Ona Aleknavičienė, žodžių formų konkordancijas – Ona Aleknavičienė, Vytautas Zinkevičius, 2011 (www.lki.lt/seniejirastai/).

9 Ona Aleknavičienė, „Rankraštinio šaltinio *Litauische Sprichwörter und Rätsel* atribucija“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2011, t. 13, p. 39–72.

10 Ona Aleknavičienė, *Jokūbo Brodovskio patarlių, priežodžių ir mįslių rinkinys* Litauische Sprichwörter und Rätsel: Monografija, kritinis leidimas su faksimile ir indeksais, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014.

tifikuota[11]. *Lietuvių kalbos žodyne* (1941–2002) leksikografijos šaltinių sąraše įrašyta tiktai gramatika, vadinasi, iš kitų jo veikalų frazeologizmai nerinktì ir į žodyną netrauktì, o iš vad. *Anoniminio patarlių, priežodžių ir mįslių rinkinio* patekę kaip nežinomo asmens užrašyti vienetai[12]. Į *Frazeologijos žodyną* (2001) frazeologizmų iš Ostermejerio darbų nedėta visai[13].

Analizuojant frazeologizmus straipsnyje nuolat derinami du metodai: istorinis gretinamasis ir analitinis aprašomasis. Daug dėmesio skiriama frazeologizmų užfiksavimo chronologijai: pirmiausia siekiama nustatyti tuos vienetus, kuriuos Ostermejeris užrašė pirmasis, todėl ir analizė pradedama nuo anksčiausių veikalų, baigiama vėliausiais. Į frazeologizmus žiūrima kaip į žodinius kultūrinės atminties saugojimo, perteikimo ir turinio formavimo įrankius[14]. Jie išreiškia bendruomenės ekonominiam, socialiniam ir kultūriniam gyvenimui svarbias idėjas, todėl įsimenami ir nuolat kartojami, o tapę stabiliaisiais žodžių junginiais ir sakiniais, apibendrina reikšmingas, taigi ir vertas įsiminti kolektyvines žinias. Būtent dėl to jie teikia įdomiõs medžiagos socialinei kalbos ir kultūros istorijai. Norint įvertinti frazeologizmus kaip kultūrinės atminties atspindžius, ypač svarbūs ankstesni užfiksavimai, galimas perimamumas, todėl Ostermejerio užrašyti vienetai lyginami su kitais, randamais XVI–XVIII a. Prūsijos Lietuvos lietuviškuose ir lituanistiniuose šaltiniuose.

---

[11] *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*, t. 1: *A–D*, tomą parengė Kazys Grigas (darbo vadovas), Lilija Kudirkienė, Rasa Kašėtienė, Gediminas Radvilas, Dalia Zaikauskienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000 (toliau – *LPP* I); *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*, t. 2: *E–J*, sistemos autorius Kazys Grigas, tomą parengė Giedrė Bufienė, Kazys Grigas, Lilija Kudirkienė (vyr. redaktorė), Rasa Kašėtienė, Dalia Zaikauskienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008 (toliau – *LPP* II).

[12] *Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002): Elektroninis variantas, redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (²2008) (www.lkz.lt; toliau – *LKŽe*).

[13] *Frazeologijos žodynas*, rengė Irena Ermanytė, Ona Kažukauskaitė, Gertrūda Naktinienė, Jonas Paulauskas, Zita Šimėnaitė, Angelė Vilutytė, redagavo Jonas Paulauskas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001 (toliau – *FŽ*).

[14] Apie tokią sampratą žr. Csaba Földes, „Kulturgeschichte, Kulturwissenschaft und Phraseologie: Deutsch–ungarische Beziehungen“, in: Isolde Hausner, Peter Wiesinger (Hg.), *Deutsche Wortforschung als Kulturgeschichte: Beiträge des Internationalen Symposiums aus Anlass des 90-jährigen Bestandes der Wörterbuchkanzlei der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 25.–27.9.2003*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005, p. 323–345.

GOTFRYDO OSTERMEJERIO PRIRAŠYTI FRAZEOLOGIZMAI RANKRAŠTINIAME JOKŪBO BRODOVSKIO RINKINYJE *LITTAUISCHE SPRICHWÖRTER UND RÄTHSEL* (~1716–1744)

Pirmasis šaltinis, kuriame yra Ostermejerio užrašytų lietuviškų frazeologizmų, – rankraštinis rinkinys *Littauische Sprichwörter und Räthsel*, esantis Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje. Iki Antrojo pasaulinio karo jis buvo Prūsijos valstybiniame archyve Karaliaučiuje (Preussisches Staatsarchiv in Königsberg), o į archyvo biblioteką pateko iš Liudviko Rėzos (Ludwig Jedemin Rhesa, 1776–1840) asmeninės bibliotekos. Priklausymą archyvui ir ankstesnį savininką Rėzą patvirtina įrašas Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve sudarytame buvusio Prūsijos valstybinio archyvo bibliotekos rankraščių kataloge[15]. Rėzos sukauptì lituanistiniai rankraščiai archyvo bibliotekai buvo perduoti po jo mirties.

Rankraštis defektinis: be pradžios, pabaigos ir dalies vidinių fragmentų. Autentiškas, sudarytojo ranka rašytas antraštinis lapas neišlikęs, todėl ilgą laiką rinkinys laikytas anoniminiu ir vadintas *Anoniminiu patarlių, priežodžių ir mįslių rinkiniu* (kaip minėta, taip jį 1956 m. įvardijo Jurgis Lebedys). 2011 m. atlikus rašysenos ir popieriaus vandenženklių analizę, nustatyta, kad tai Trempų precentoriaus Jokūbo Brodovskio (Jacob Brodowski, 1692–1744) autografas, išskyrus keliolika prierašų, darytų kito asmens, ir įrašus vėliau pridėtame antraštiniame lape. Tas kitas asmuo – Gotfrydas Ostermejeris, 1744 m. paskirtas į Trempus, į Brodovskio vietą[16]. Tiek vienam, tiek kitam Trempai buvo pirma ir vienintelė parapija, tik Brodovskis visą laiką dirbo precentoriumi (1713–1744), o Ostermejeris – iš pradžių precentoriumi (1744–1752), vėliau – kunigu (1752–1800).

---

[15] *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz. XX. Hauptabteilung. Historisches Staatsarchiv Königsberg. Verzeichnis der Bolzischen, der Hennigschen und der Rhesaschen Manuskripte und Karten sowie auch der in der Archiv-Bibliothek abgesondert aufgestellten Handschriften* (*Msc*). *Aktualisierte Fassung mit Nachweis der bis 2001/02 ermitelbaren heutigen Standorte. Findbuch 453a Neu. Der Manuscripta-Bestand des einstigen Staatsarchivs Königsberg*, bearb. von Ralf G. Päsler. Bearbeitungsstand: 9. April 2001.

[16] Ona Aleknavičienė, „Rankraštinio šaltinio *Litauische Sprichwörter und Rätsel* atribucija“, p. 39–72; Eadem, „Gotfrydo Ostermejerio prierašai Jokūbo Brodovskio rankraščiuose: *Litauische Sprichwörter und Rätsel* ir *Lexicon Germanico-Lithvanicvm et Lithvanico-Germanicvm*“, in: *Acta Linguistica Lithuanica*, 2012, t. 57, p. 23–51; Eadem, *Jokūbo Brodovskio patarlių, priežodžių ir mįslių rinkinys* Litauische Sprichwörter und Rätsel, p. 47–57, 100–108.

Keletas Ostermejerio prierašų yra ir Brodovskio žodyne *Lexicon Germanico-Lithvanicvm et Lithvanico-Germanicvm*[17]. Ostermejerio prierašai abiejuose šaltiniuose rodo juos abu buvus Trempuose, taigi patvirtina ir jų autentiškumą: tai Brodovskio autografai, kuriuos Ostermejeris rado atsikėlęs į parapiją. Brodovskio žodyną jis ypač vertino dėl gausaus lietuviškų patarlių pateikimo. Jo nuomone, jas reikėtų išrinkti, sutvarkyti ir pridėjus paaiškinimų išspausdinti atskirai; šitos patarlės ne tik parodytų senųjų lietuvių sąmojį, bet ir suteiktų progą apgailėti, kad Vokiečių ordinas tokiai tautai atėmė laisvę[18].

Rinkinys *Littauische Sprichwörter und Räthsel* galėtų būti vadinamas *lietuvių–vokiečių kalbų frazeologizmų rinkiniu* arba *frazeologijos žodynu*. Jame yra patarlių, priežodžių, mįslių, minklių, galvosūkių, keiksmų, linkėjimų, etiketo frazių, be to, pateiktos ir dvi sėnosios ikikrikščioniškosios maldos, dviejų dainų pradžia, keliolika biblinės kilmės posakių, iš keleto mįslių sudaryta buitinė pasaka, greta stabiliųjų junginių yra ir laisvųjų. Pagal taikymo sritį juos galima priskirti ir šnekõs tautosakai, ir kalbos magijai, ir kalbos žaidimams bei uždaviniams. Nors bent du šaltiniai yra paliudiję, kad panašų rinkinį XVIII a. pradžioje buvo parengęs ir Valtarkiemio kunigas Jokūbas Perkūnas (Jacob Perkuhn, Perkhun, 1665–1711)[19], tačiau rankraštis neišlikęs, todėl pirmuoju

---

[17] [Jacob Brodowski,] *LEXİCON GERMANİCO=LİTHVANİCVM LİTHVANİCO=GERMANİCVM Darinnen so wohl die Vocabula Biblica Veteris et Novi Testamenti, als auch Vocabula Domestica item Über zweÿ Tausend Proverbia und über ein Hundert Aenigmata Lithvanica und viele Phrases anzutreffen und also wo nicht gantz völlig doch ziemlich Complet ist. Welches alles GOTT allein zu Ehren und denen Liebhabern der Lithauischen Sprache zum Besten mit großer Mühe und Fleiß zusammen getragen. von İacobo Brodowskÿ Præcentor Trempensi*, [Trempai, prieš 1744]; LMAVB RS: F 137–15; dokumentinis leidimas: Jokūbas Brodovskis, *Lexicon Germanico=Lithvanicvm et Lithvanico=Germanicvm. Rankraštinis XVIII amžiaus žodynas:* Dokumentinis leidimas su faksimile, perrašu ir žodžių indeksu, t. 1–3, parengė Vincentas Drotvinas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009 (toliau – *B*).

[18] [Gottfried Ostermeyer,] *Gottfried Ostermeyers, Predigers bey der Kirche zu Trempen, Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen, nebst angehängter kritischen Untersuchung deßen, was von ihrem Ursprunge der ohnlängst zu Halle verstorbene Professor Herr Iohann Thunmann in einer besondern Schrift hat behaupten wollen, und einer Ehrenrettung wider den Berlinischen Oberconsistorialrath Herrn D. Anton Friedrich Büsching in der Vorrede*, Königsberg und Leipzig: bey Gottlieb Lebrecht Hartung, 1780, p. XXXVI–XXXVII (toliau – *OBew*); vertimas į lietuvių kalbą: Gotfrydas Ostermejeris, *Rinktiniai raštai*, parengė ir išvertė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 91–92.

[19] Ona Aleknavičienė, „Leksikologijos pradmenys Jokūbo Perkūno traktate *Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift* (1706)“, in: *Acta Linguistica Lithuanica*, 2015, t. 72, p. 28–29, 32–33.

dabar žinomu lietuvių–vokiečių kalbų frazeologizmų rinkiniu laikytinas Brodovskio *Littauische Sprichwörter und Räthsel*.

Patarlių ir priežodžių grupei priskirtini 429 vienetai (434 variantai), įtrauktì į 406 rinkinio straipsnius (terminas *rinkinio straipsnis* čia vartojamas analogiškai leksikografijos terminui *žodyno straipsnis*), o mįslių ir minklių – 156 vienetai (157 variantai), pateiktì 145 rinkinio straipsniuose. Pirmõsios grupės pavadinimas neišlikęs, o antroji pavadinta „Folgen Littausche Rätzel" *PR* 33v. Rinkinys, kaip minėta, defektinis, bet tik toks jis XIX a. pateko į Prūsijos valstybinį archyvą Karaliaučiuje. Tai rodo vokiškas archyvo įrašas antraštiniame lape: „40 Bl." Rinkinio tekstas iš tiesų eina 40-yje lapų, vadinasi, tik tokios apimties jis atvežtas ir į Lietuvą.

Iš viso Ostermejeris rinkinyje prirašė 11 lietuviškų frazeologizmų (frazeotekstemų) ir 16 vokiškų atitikmenų. Tikslus prierašų laikas nežinomas. Jų *terminus post quem* – 1744-ieji, o *terminus ad quem* galėtų būti 1775-ieji. Rankraščio išlikimo istorija rodo, kad rinkinys turėjo būti saugomas kartu su Brodovskio žodynu. 1775 m. išleistame veikale *Kritischer Beytrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte*, rašydamas apie senuosius Prūsijos dievus, Ostermejeris rėmėsi Brodovskio žodynu: su žodyno nuorodomis *Brodowski libro ſupra nominato* arba tiesiog *Brodowski* jis pateikė 20 senųjų baltų dievų ir dievybių vardų[20]. O 1780 m. žodyną jau turėjo Vilhelmsbergo parapijos (Darkiemio bažnytinė aps.) precentorius Gottfriedas Gronwaldas (Grunwald). Šį faktą Ostermejeris mini knygoje *Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen* (1780), kur atsako neįvardytam recenzentui į priekaištus dėl rėmimosi nespausdintu žodynu veikale *Kritischer Beytrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte* (1775). Ostermejeris tvirtino, kad Brodovskis duomenis apie dievus rinko iš gyvosios kalbos, o jis tiksliai nusirašęs viską, ką savo ranka buvo užrašęs Brodovskis; kas tuo abejojąs, tegu pasižiūrįs į jo žodyną, kurį šiuo metu turįs Vilhelmsbergo precentorius Gronwaldas[21]. Jei 1775 m. Ostermejeris rėmėsi Brodovskio žodynu, o žodyną esant pas Gronwaldą nurodė 1780 m.,

---

[20] [Gottfried Ostermeyer,] *Gottfried Ostermeyers, Pastors zu Trempen im Amte Nordenburg. kritischer Beytrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte*, Marienwerder: in der Königl. Westpreuß. Hofbuchdruckerey bey Johann Jacob Kanter, 1775, p. 9–21 (toliau – *ORel*); Gotfrydas Ostermejeris, *op. cit.*, p. 53–59.

[21] [Gottfried Ostermeyer,] *Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen*, p. XXXV; Gotfrydas Ostermejeris, *op. cit.*, p. 91.

tai jį ir atitinkamai kartu su juo buvusį rinkinį galėjo turėti iki 1775-ųjų ar vėliausiai iki 1780-ųjų.

Iš vienuolikos Ostermejerio prirašytų lietuviškų frazeotekstemų dešimt yra patarlės ir priežodžiai, viena mįslė. Dauguma Ostermejerio prierašų su Brodovskio įrašais susiję vertikaliaisiais ryšiais ir kartu su jais sudaro rinkinio makrostruktūrą. Tai Ostermejerio pridėti savarankiški rinkinio straipsniai, turintys lietuvišką lemą ir vokišką atitikmenį. Tokių yra dešimt: devynios patarlės ir priežodžiai, viena mįslė. Kiek mažiau prierašų, susijusių horizontaliaisiais ryšiais ir priklausančių mikrostruktūros sričiai. Šie prierašai – tai Brodovskio straipsnių pildymas (dažniausiai vokiško atitikmens prirašymas), straipsnių taisymas (geresnio lietuviško arba vokiško varianto teikimas), pavienių žodžių taisymas.

Iš vienuolikos frazeotekstemų septynios lietuviškos – šešios patarlės ir viena mįslė – ankstesniuose kitų autorių parengtuose Prūsijos Lietuvos lituanistikos šaltiniuose nerastos, taigi Ostermejerio užfiksuotos pirmą kartą: ***Dievas nežiūri į aruodą***; ***Jau brauki su lapais, tikt šakučius palieki***; ***Kas yra gražesnis po Smerčio, ne kai gyvas! Vėžys***; ***Skola ne moma***; ***Svečias neilgai yra, ale daug mato*** (plg. 1 pav.); ***Tirpulys per mano kuną įėjo***; ***Tinginį raginsi, be tojo*** (***šiojo***) ***pats dirbk***. Jos galėjo būti užrašytos Ostermejerio iš gyvosios kalbos, juo labiau kad tai nėra nei tiesioginiai vertimai iš vokiečių kalbos, nei vokiškos frazeotekstemos. Prie lietuviškų paprastai duodami tik paaiškinimai vokiečių kalba:

PR ^{O}1v $II_{3–6}$[22]	*Diews ne źur i Aroda* ſagt man, wen im Eheſtande die Kinder häufig koꝛ̄men, und doch wenig Brodt iſt.
PR ^{O}7v $II_{4–6}$	*Iau brauki ſu Lapais, tikt Sʒakućius palieki.* Du lügeſt gewaltig.
PR ^{O}10v $I_{2–4}$	*Kas yra graźeſnis po Smerczo, ne kai gyws! R Wėźys* der Krebs, weꝛ̄ er gekocht ‹←geb› iſt.
PR ^{O}18r $II_{1–6}$	*Skola ne Můma* Schulde[n] muß man beʒahle[n], beßer: Schulden drück[en] u. liebkoſe[n] nicht, wie eine Mutter.
PR ^{O}20v $II_{1–3}$	*Swećias ne ilgay yra, alle da{ug}*[23] *mato*. Ein Gaſt ſieht ſehr viel auch bey dem kürʒeſten Aufenthalt.
PR ^{O}24v $I_{9–12}$	*Tirpulys per mano Kuną {i}ėjo* der Tod iſt über mein Grab gegangen *NB* beym unvermutheten Schauder.
PR ^{O}24v $II_{10–12}$	*Tinginį ragiſi, be tojo* (*ſzojo*) *pats dirbk* Ein fauler Knecht iſt doch beßer, als gar keiner.

[22] Čia ir toliau Ostermejerio prierašai *PR* žymimi pakelta raide <^{O}>, rašoma prieš lapo numerį.

[23] Riestiniais skliaustais žymimos sunkiai perskaitomos raidės.

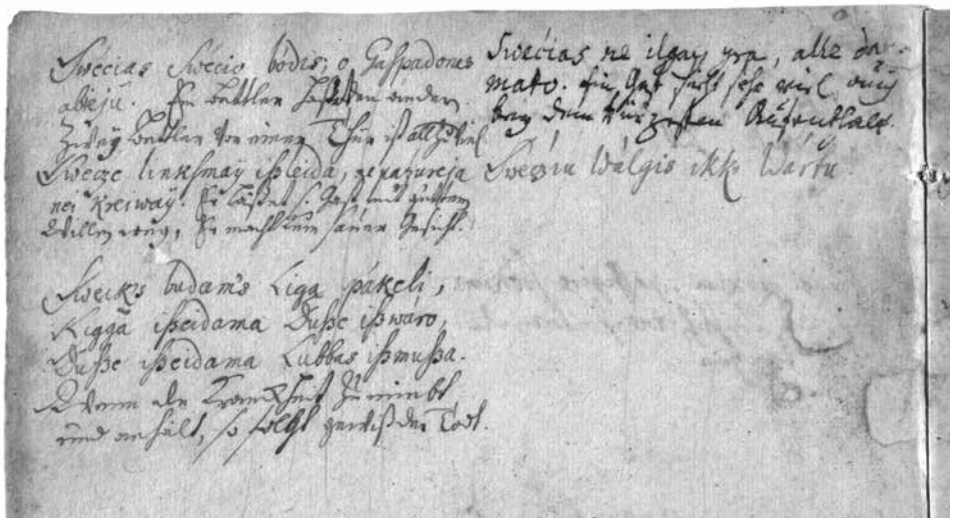

1 pav. *PR* 20v: Gotfrydo Ostermejerio prirašyta patarlė *Svečias neilgai yra, ale daug mato*; LMAVB RS: F 137–1

Taigi šių tautosakos vienetų užfiksuotojas yra ne Brodovskis, bet Ostermejeris. Bent vieną iš jų – *Skola ne moma* – Ostermejeris vėliau pakartojo kaip lietuvių mėgiamą patarlę kitame savo veikale: *Apologie des neuen Littauischen Gesangbuchs wider die Mielckischen Beschuldigungen*, ketvirtoje dalyje (1791)[24] (apie tai žr. toliau):

OApol IV $46_{18–20}$	*Skola ne Moma*, d. i. Schulden ſind keine liebkoſende Mutter, ſie drücken, ſagt der Littauer.

Kitoms keturioms patarlėms ir priežodžiams (*Žuvis trokšta be vandens*; *Dieve duok vienam gimt, ale ne vienam dirbt*; *Dievas neveikus, ale atmenus*; *Sausas medis lūžta, žalias linksta*) artimų variantų randame ankstesniuose Prūsijos Lietuvos lituanistikos šaltiniuose.

Bent dviejuose šaltiniuose – rankraštiniame XVIII a. pradžios vokiečių–lietuvių kalbų žodyne *Clavis Germanico-Lithvana*[25] ir jo nuorašo išrašuose –

[24] [Gottfried Ostermeyer,] *Gottfried Ostermeyers Apologie des neuen Littauischen Gesangbuchs wider die Mielckischen Beschuldigungen. Viertes und letztes Stück* […], Königsberg: gedruckt mit Driestischen Schriften, 1791, p. 46 (toliau – *OApol* IV); Gotfrydas Ostermejeris, *op. cit.*, p. 279.

[25] *CLAVIS GERMANICO-LITHVANA* [po 1680]; LMAVB RS: F 137 13–14 (toliau – *C* I–II); faksimilinis leidimas: *Clavis Germanico-Lithvana: Rankraštinis XVII amžiaus vokiečių–*

vadinamajame *Kuncmano žodyne*[26] – paliudyta patarlė ***Žuvis trokšta be vandens***. Gana panašus variantas *Aš vis trokštu be vandens* yra ir Brodovskio žodyne. Visus juos sieja vienas iš vokiškų atitikmenų: *Von nichts ist schwer* ‹var. *schlecht*› *zu leben*:

PR ^{O}32r $I_{20–21}$	*Źuwis trokfzta be Wandens*. Von Nichts iſt ſchlecht leben.
C II 1120 I_{26}–II_{2}	*Źuwis trokßta be Wandeniô*: Von nichts iſt ſchwer ʒuleben.
KzŽ $263_{18–19}$	*Źuwis trôkszta be Wandennio* Von [nicht]s iſt ſchwer ʒu leben.
B $853_{30–31}$	*Prov* V[on] nichts iſt ſchwer ʒu lebe[n], ich ka[n] ohne dich nicht allein ſeÿ[n]. *aß wis trókßtu be Wandens*.
B $946_{29–30}$	*Aß wis be Wandens trókßtu* Ich kan ohne dich nicht allei[n] ſey[n], vo[n] nichts iſt ſchwer ʒu leben.

Patarlei ***Dieve duok vienam gimt, ale ne vienam dirbt*** artimas variantas yra Pilypo Ruigio traktate apie lietuvių kalbą *Betrachtung der Littauischen Sprache in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften* (*Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas*, 1745)[27] (plg. 2 ir 3 pav.). Labiau į Ruigio negu į *PR* panašų lietuvišką variantą *Dieve duok vienam gimt, ale ne vienam būt* Ostermejeris vėliau pateikė savo gramatikoje *Neue Littauische Grammatik* (1791):

PR ^{O}1r $II_{5–11}$	*Diewe důk wienam gimt, alle ne wienam dirbt.* Gott {la}ßе jeden allein gebohren werden; aber keinen allein arbeiten d. i. ohne Arbeiter (Kinder und Geſinde beſteht keine Wirthſchaft.
RgB $87_{5–6}$	*Diewe důk, wienam gimt', ne wienam bût'*: Ohne Geſind iſt ein ſchlechtes Leben.
OGr $151_{21–22}$	*Diewe důk wienam gimt', alle ne wienam būt'* Gott laſſe mich allein gebohren werden, aber nicht allein ſeyn, leben.

lietuvių kalbų žodynas, t. 1–2, parengė Vincentas Drotvinas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995–1997; t. 3–4, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.

[26] [Johan Heinrich Kunzmann,] *Auszüge aus Hl. Pfarrer Kunzmanns geschriebenen Lexicon zur Completirung dsj.: des Ruhig*, [po 1747]; LLTIB R: F 1–5791 (toliau – *KzŽ*).

[27] [Philipp Ruhig,] *Betrachtung der Littauischen Sprache, in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften; Aus vielen Scribenten, und eigener Erfahrung, mit Fleiß angestellet, und zu reiferer Beurtheilung der Gelehrten, zum Druck gegeben, von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, im Hauptamt Insterburg*, Königsberg: druckts und verlegts Iohann Heinrich Hartung, 1745 (toliau – *RgB*); kritinis leidimas: Pilypas Ruigys, *Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas*, parengė Vytautas Jurgutis, Valerija Vilnonytė, Vilnius: Vaga, 1986, p. 20–164.

Ostermejerio prirašyta sentencija ***Dievas neveikus, ale atmenus*** priskirtina citatai artimų Biblijos frazeologizmų kategorijai. Sąsają su Biblija galima atsekti remiantis situacijomis, paliudytomis keliose Biblijos vietose, tačiau artimiausia laikytina Nah 1,3, kur sakoma, kad „Kantrus yra VIEŠPATS, bet didis galybe; VIEŠPATS niekada nepalieka nenubausto kaltojo.“ Plg. ir Ps 145,8,

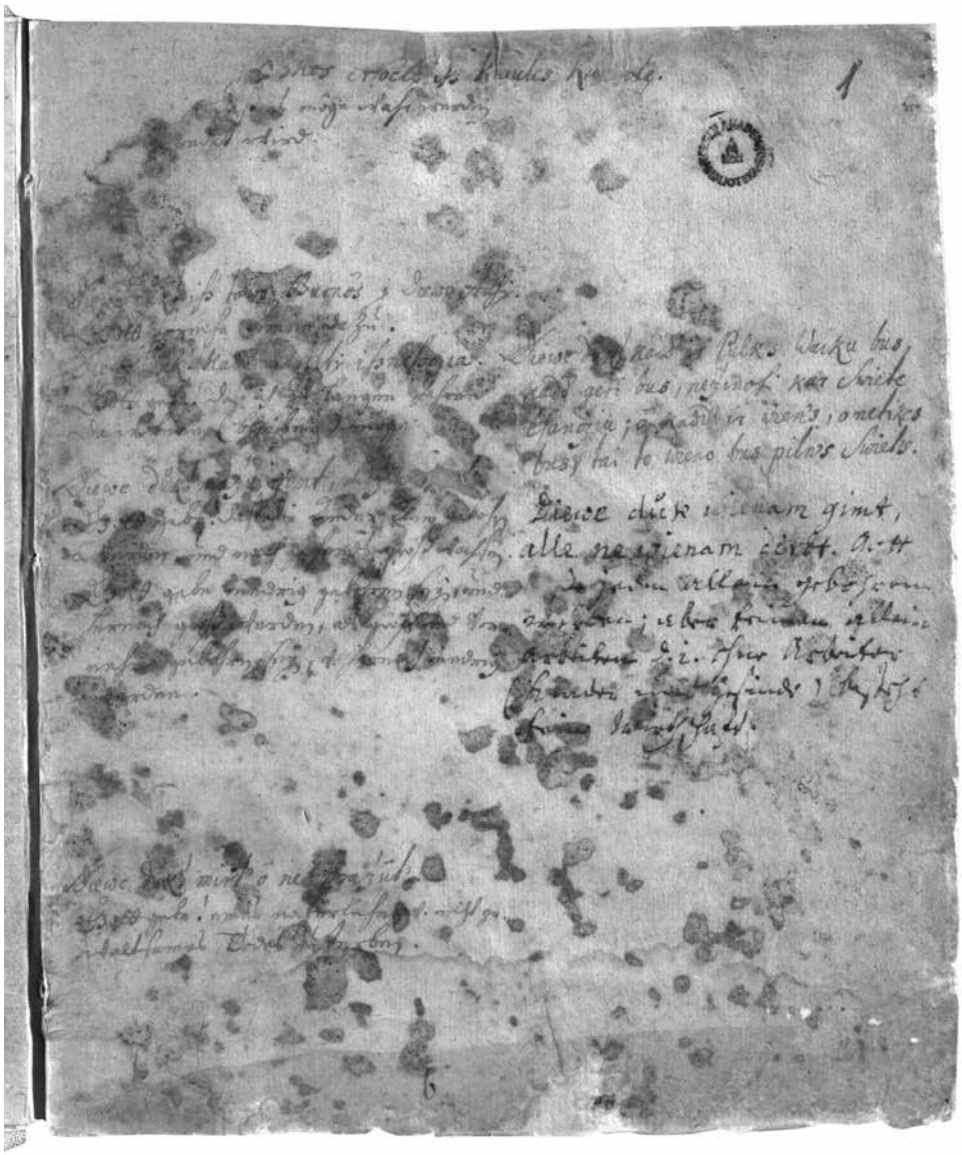

2 pav. *PR* 1r: Gotfrydo Ostermejerio prirašyta patarlė
Dieve duok vienam gimt, ale ne vienam dirbt; LMAVB RS: F 137–1

71. **Aukſina primitto**, es hat ihm einen Gulden gekoſtet.
72. **Apſirémbē mokēt'**, ſie halten ſich hart zu zahlen.
73. **Tôm' itampu**, mit demſelben Anſatz.
74. **Kai Nēkadēias**, als ein Unſchuldiger.
75. **Diewe dûk, wienam gimt', ne wienam bût'**: Ohne G[illegible] ſind iſt ein ſchlechtes Leben,
76. **Snaigalos lákſto**, die Schneeflocken fliegen herum.
77. **Kad aß maża, wiſſiems turru patulki bût**: Weil ich klein bin, muß ich von allen leiden.
78. **Skalbinei, Ant-drapanei**, das Monathliche der Weiber.
79. **Pro Swēčia, pro ka**, für einen Gaſt, oder für wen anders.
80. **Kárwē paéjo, Kum mélē apſierzelawo, Kiaulē apſikrēkino**: Die Kuh, Stutte, Sau, hat ſich belaufen.
81. **Tôm' Paruntu**, mit demſelben Anſatz; vom Pol. Początek.
82. **Ji du Métù martáwo**: Sie hat zwey Jahr im Eheſtand gelebt, ohne ein Kind zu haben.
83. **Diddis Bangas Muſſiû**, eine große Menge Fliegen.
84. **Ar ka ne lija, ar kaip**: Entweder weil es nicht regnet, oder warum.
85. **Ar tai Boſtrélē, ar Téwo Dukté**? Iſt das Mädchen ein Hurenkind, oder ein eheliches?
86. **Statmećioti**, ſich aufblähen, ſperren.
87. **Szeimynos iſzteklius**, der ſein Auskommen an Volk hat.
88. **Kartunklis**, das Buch im Fleck.
89. **Salujo Szunnis**, die Hunde fingen an zu bellen.
90. **Galwôs Rēda galù użmokēt**, ich kann ſeinen Kopf bezahlen.
91. **Ar Zolē pro Ligga, pro Smerti nēr**: Für dem Tod kein Kraut gewachſen iſt.
92. **Kiéptaukei**, das Netz um den Bauch des Viehes.
93. **Auſys Raggû ne prilygſta**, ein Schwacher kann ſich mit einem Starken nicht auflegen.
94. **Médis myklùs**, Holz, das ſich nicht ſpalten läßt.

95. **Tyla**

3 pav. *RgB* 87: Pilypo Ruigio variantas *Dieve duok vienam gimt, ne vienam būt*; LMAVB RSS: LK–18/11

kur Dievas laikomas atlaidžiu, neskubančiu pykti, taip pat Išm 15,1; Neh 9,17; Jl 2,13; Jon 4,2 ir kt. Kaip atlaidus, bet reikalaujantis atpildo už nusikaltimus Dievas minimas Ps 99,8[28]. Ši sentencija yra ir Brodovskio žodyne, o gana artimas variantas – vadinamojoje *Wolfenbüttelio postilėje* (1573)[29], plg. ir Nah 1,3 lietuviškose Biblijose: 1755 m., 1735 m. ir Bretkūno:

PR ^{0}2r II,3–5	*Diews neweikus, alle atmenùs* Gottes Rache verʒeucht oft, bleibt aber nicht außẽ[n].
B $594_{45–46}$	*Prov* Gott iſt langmühtig aber auch gerecht. *Diew's ne weikus alle atmennus.*
WP $92r_{4–5}$	*Diewas neweikus bet ruſtus attotaghis ‹←attote› angu maketaghis ira wiſsakias piktibes*

$B1755_{Nah\ 1,3}$	*Pons Diews yra kantrus ir didʒôs ſtipprybês, po kurro akkiû ney wiens yra nekalts*
$B1735_{Nah\ 1,3}$	*Pons Diews yra kantrus ir didʒôs ſtipprybês, po kurro akkiû ney wiens yra nekalts*
$BB_{Nah\ 1,3}$	*PONas ira pakencʒans, ir didʒos maces, po kurio akim wiſsi kalti ira*

Vienas Ostermejerio prierašas išskirtinis: pirašęs lietuvišką patarlę ***Sausas medis lūžta, žalias linksta***, jis davė vokišką komentarą, kad yra būtent tokia patarlė, o ne ta, kuri Brodovskio parašyta priešais, t. y. antroje lapo skiltyje (*PR* 17v II1–4). Tačiau Brodovskio pateiktoji *Sausas* (*Senas*) *medis braška*, *žalias* (*jaunas*) *lūžta* iš esmės sutampa su *B* patarle (plg. ir 4 ir 5 pav.), o čia ji įrašyta tris kartus. Be to, tokia pat patarlė buvo dar ir lietuvių–vokiečių kalbų tome (neišlikęs, toliau – **Blv*)[30]. Taigi Brodovskio aplinkoje tai buvo

[28] *Biblija arba Šventasis Raštas*: *Senasis Testamentas*, iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė Antanas Rubšys; *Naujasis Testamentas*, iš graikų kalbos vertė Česlovas Kavaliauskas, Vilnius: Lietuvos Biblijos draugija, 2001.

[29] *ISCHGVLDIMAS EVANGELIV PER WISVS METTVS* [...]; Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel: Cod. Guelf. 11. 2 Aug. 2°2 (toliau – *WP*); kritinis leidimas: *Die Littauische Wolfenbütteler Postille von 1573*, Bd. 1: *Faksimile, kritische Edition und textkritischer Apparat*; Bd. 2: *Einleitung, Kommentar und Register*, hrsg. von Jolanta Gelumbeckaitė, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag in Kommission, 2008; *Wolfenbüttelio postilė*, 1573: Internetinis leidinys, perrašą ir žodžių formų konkordancijas parengė Jolanta Gelumbeckaitė, Vytautas Zinkevičius (www.lki.lt/seniejirastai/).

[30] Santrumpa **Blv* žymimas neišlikęs lietuvių–vokiečių kalbų tomas *Lexicon Lithvanico-Germanicvm*, jo fragmentai rekonstruojami pagal *LKŽ* kartoteką (*LKŽk*), saugomą Lietuvių

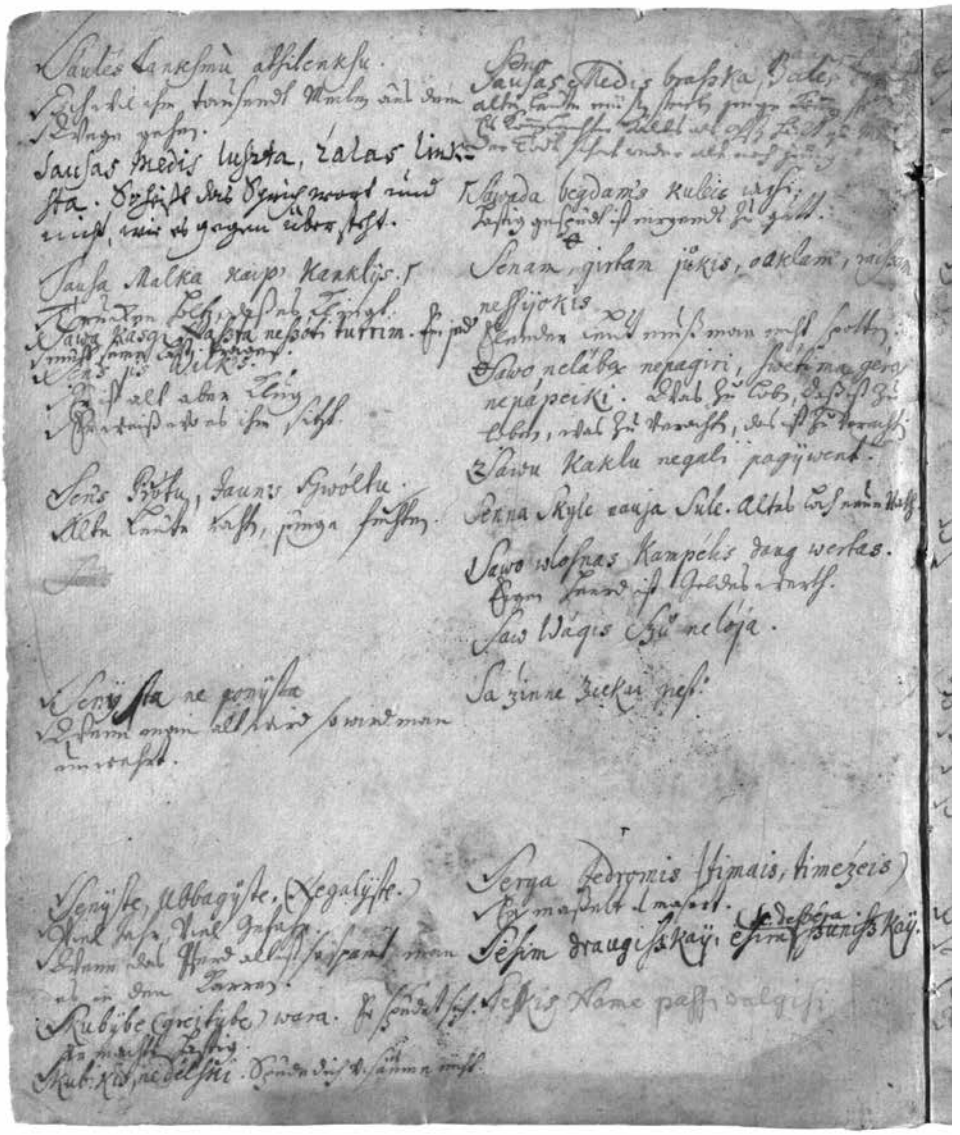

4 pav. *PR* 17v: skirtingi Jokūbo Brodovskio ir Gotfrydo Ostermejerio patarlės variantai; LMAVB RS: F 137–1

stabilus vienetas, vargu ar jis čia klydo. Tuo tarpu Ostermejerio teikiamas variantas artimas vienam iš *C* variantų:

---

kalbos institute, ir kalbininkų darbus, kuriuose remtasi duomenimis, iš jo užfiksuotais iki Antrojo pasaulinio karo, kai tomas dar buvo saugomas Prūsijos valstybiniame archyve Karaliaučiuje kartu su vokiečių–lietuvių kalbų tomu *Lexicon Germanico-Lithvanicvm*.

PR ^{O}17v I_{4-6}	*Sauſas Medis luſźta, źalas linkſta*. So heißt das Sprichwort und nicht, wie es gegen über ſteht.
PR 17v II_{1-4}	*Sauſas* [*Sens*] *Medis braßka, 3ales* [*jauns*] *l*{{*ußta*}} alte Leute müß[en] ſterb[en] junge köñe[n] ſt{{erben.}}[31] Es koḿ[en] leichter Kalbs als Ochſe[n] Häut 3u M{{arckt.}} Der Todt ſehet weder alt noch jung.
B 648 $_{pršt.}$	*Prov* Es koḿe[n] leichter Kälber als Ochſe[n] Haut 3u Marckt. *vel* alte Leute müß[en] ſterbe[n], junge köñe[n] ſterbe[n]. *Sauſas* (*ſen's*) *Medis braßka, 3áles* (*jaun's*) *lußta. vel* Der Todt ſiehet weder alt noch Iung.
**Blv* 200r≥*LKŽk*	*Sauſas Medis braßka, 3ales lußta* Alte Leute müßen ſterben, junge können sterben
C II 1117 II_{17-24}	*Sauſas* (*·Sens·*) *Medis lußta* (*·bráßka·*) 3álas (*·jaun's·*) *linkſta* (*·lußta·*) Alte Leute müßen ſterben, junge können ſterben. *ſ.* Es koḿt ſo leicht e. Kalb, alß Ochſen=Häut 3u Marckte. *ſ.* Der Todt ſchonet weder jung noch alt.

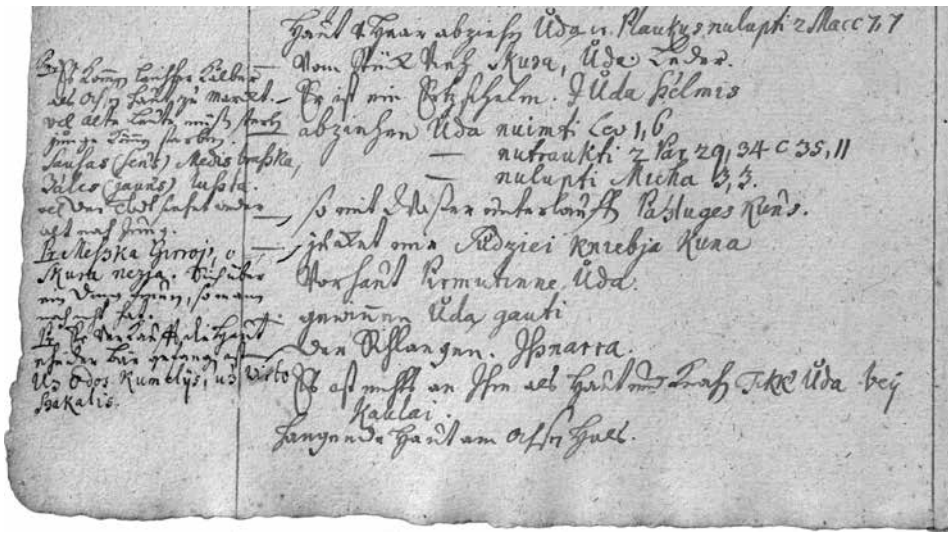

5 pav. *B* 648: patarlė *Sausas* (*Senas*) *medis braška*, *žalias* (*jaunas*) *lūžta*; LMAVB RS: F 137–15

Jau minėta, kad Ostermejerio *PR* prirašytų frazeologizmų vokiški atitikmenys labiau panašūs į paaiškinimus, o ne į vokiškas patarles ar priežodžius. Ryškiau išsiskiria tik vienas: *Der Tod ist über mein Grab gegangen*. Jis randamas Johanno Georgo Bocko žodyne *Idioticon Prussicum* (Königsberg, 1759), kur

[31] Vienkampiais skliaustais žymimi žodžiai, įrašyti kaip variantai virš eilutės, dvigubais riestiniais – neišlikę ir pagal kitus šaltinius (dažniausiai *B*) rekonstruoti fragmentai, laužtiniais – rekonstruotos vokiškų žodžių galūnės.

duotas ir komentaras, esą „pas mus“ taip sako paprasti žmonės, kai juos apima siaubas[32]. Atitinkamas vokiškas priežodis yra ir Georgo Ernsto Sigismundo Hennigo žodyne *Preußisches Wörterbuch* (Königsberg, 1785), šiek tiek skiriasi tik jo paaiškinimas – Prūsijoje taip saką prietaringi žmonės, apimti siaubo[33]:

PR ^{O}24v I9–12	*Tirpulys per mano Kuna* {*i*}*ėjo* der Tod iſt über mein Grab gegangen *NB* beym unvermutheten Schauder.
Bock 1759, 69	Tod, der Tod läuft über mein Grab, ſagen bey uns die einfältigen Leute, wenn ſie zuweilen von einem ſchaudern überfallen werden.
Hennig 1785, 26	der Tod läuft über mein Grab ſagen die Abergläubiſchen hier in Preußen, wenn ſie zuweilen von einem Schauder überfallen werden.

Ar Ostermejeris vokišką frazeologizmą galėjo būti ėmęs iš Bocko ar Hennigo, įrodyti sunku. Aišku viena, kad vokiškas priežodis tuomet tikrai buvo vartojamas Rytų Prūsijoje. Lietuviškas gali būti vokiško vertimas. Vokiškiems Ostermejerio prierašams reikia atskiro leksikologinio ir istorinio gretinamojo tyrimo.

Vertinant Ostermejerio indėlį formuojant tiek *PR* makrostruktūrą, tiek mikrostruktūrą, pasakytina, kad jo papildymų palyginti nedaug, todėl jis negali būti laikomas rinkinio *Littauische Sprichwörter und Räthsel* bendraautoriumi. Pagrindinis jo sudarytojas – Jokūbas Brodovskis, o Gotfrydas Ostermejeris – tik pildytojas, tačiau daugiau nei pusė jo lietuviškų prierašų, dabar turimais duomenimis, užfiksuoti pirmą kartą. Tai palyginti reti frazeologizmai. Pirmuose dviejuose minėto leidinio tomuose *Lietuvių patarlės ir priežodžiai* (2000, 2008) yra tik vienas patarlės *Dievas nežiūri į aruodą* variantas – tik iš *PR* (*LPP* I 526),

[32] [Johann George Bock,] *IDIOTICON PRUSSICUM oder Entwurf eines Preußischen Wörterbuches, Darin die deutsche Redensarten und Ausdrücke die allein in hiesigem Lande gebräuchlich sind, zusammen getragen und erörtert werden sollen, eröfnet von Johann George Bock, der Akademie zu Königsberg Professor Ordinarius*, Königsberg: in Verlag der Woltersdorfischen Buchhandlung, 1759, p. 69.

[33] [Georg Ernst Sigismund Hennig,] *Preußisches Wörterbuch, worinnen nicht nur die in Preußen gebräuchliche eigenthümliche Mundart und was sie sonst mit der niedersächsischen gemein hat, angezeigt, sonder auch manche in preußischen Schriftstellern, Urkunden, Documenten und Verordnungen vorkommende veraltete Wörter, Redensarten, Gebräuche und Alterthümer erklärt werden, im Namen der Königlichen Deutschen Gesellschaft zu Königsberg herausgegeben von G. E. S. Hennig, Königl. Preuß. Kirchen= und Schulenrath, Pfarrer im Lobnicht, Aufseher der v. Wallenrodschen Bibliothek, und Direktor der Königl. deutschen Gesellschaft*, Königsberg: in Commißion in der Dengelschen Buchhandlung. gedruckt bey D. C. Kanter, Königl. Hofbuchdrucker, 1785, p. 26.

o linkėjimas *Dieve duok vienam gimt, ale ne vienam dirbt* į *LPP* I neįtrauktas visai. Gana dažna Biblijos citatai artima patarlė *Dievas neveikus, ale atmenus* (ji buvo užfiksuota ir anksčiau), kurios dabar, *LPP* I 525–526 duomenimis, žinomi 54 variantai, 10 versijų (*Dievas kantrus, bet nemaršus*; *Dievas yra neveikus, bet nemaršus*; *Dievas neūmus, ale nemaršus*; *Dievas nespėrus, bet nemaršus*; *Dievas neūmus ir nemaršus: vienam nueidamas, kitam pareidamas* ir pan.), gyvojoje kalboje ji tebevartojama ir šiol. Apie kitų Ostermejerio frazeologizmų dažnumą vėlesniais amžiais bus galima patikimiau spręsti, kai išeis visi *LPP* tomai.

Mažųjų tautosakos žanrų rinkinys *Littauische Sprichwörter und Räthsel* – Švietimo epochos šaltinis. Ir ne tik dėl parašymo laiko, bet ir dėl šios epochos įdėjų liudijimo. Jo turinys rodo vis labiau mažėjantį religinės leksikos kiekį ir atitinkamai didėjantį svorį tų leksikos vienetų, kurie atspindi socialinį bei kultūrinį visuomenės gyvenimą. Svarbiausia čia, žinoma, Brodovskio iniciatyva. Didžiausiuose dvikalbiuose XVIII a. pirmosios pusės Prūsijos Lietuvos žodynuose dominavo Martino Lutherio Biblijos leksika, ypač vokiečių–lietuvių kalbų tomuose ar dalyse. Greta vokiškų leksikos vienetų juose ėjo lietuviški atitikmenys, o kaip iliustracinė medžiaga buvo duodamos citatos iš Biblijos ar jos pagrindu sudarytų konkordancijų. *PR* teksto istorija leidžia teigti, kad Brodovskis tipiškų Biblijos frazeologizmų specialiai nerinko ir iš pradžių veikiausiai net neketino dėti. Daugumą Biblijos citatų ir joms artimų frazeologizmų jis prirašė vėliau (tai rodo rašalo spalva) iš vokiškos Danieliaus Kleino gramatikos *Compendium Litvanico-Germanicum* (Karaliaučius, 1654)[34].

Nors trijuose Ostermejerio prirašytuose frazeologizmuose yra žodis *Dievas*, tačiau citatai artimų Biblijos frazeologizmų kategorijai priskirtinà tik jau minėta sentencija *Dievas neveikus, ale atmenus,* kur Dievas minimas kaip kantrus, neskubantis bausti, bet netinkamo elgesio neužmirštantis. Formule *Dieve duok* prasidedančio linkėjimo *Dieve duok vienam gimt, ale ne vienam dirbt* turinys jau nereliginis – susijęs su jį sukūrusio visuomenės sluoksnio (valstietijos) praktine veikla bei poreikiais. Frazeologizmas *Dievas nežiūri į aruodą*, apibūdinantis situaciją, kai šeimoje gimsta daug vaikų, nors gyvenama neturtingai, tiesiogiai su Biblija taip pat nesietinas – jis tik suponuoja Dievą kaip žmogaus gimimo lėmėją, gyvenimo tvarkytoją.

---

[34] Ona Aleknavičienė, „Biblijos frazeologizmai Jokūbo Brodovskio rankraštyje *Litauische Sprichwörter und Rätsel*“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2016, t. 18, p. 13–20, 36–38.

Ostermejerio prierašai Brodovskio rinkinyje *Littauische Sprichwörter und Räthsel* ne tik padidino iš gyvosios kalbos imamų vienetų kiekį, bet ir paliudijo palankų jo paties požiūrį į mažuosius tautosakos žanrus kaip išreiškiančius juos vartojusio visuomenės sluoksnio bendrabūvio principus. Tai rodo, kad jis vertino šiuos specifinius sakytinės kalbos reiškinius, perduodančius esminį, jau apibendrintą patyrimą ir padedančius konstruoti socialinį bei kultūrinį gyvenimą.

FRAZEOLOGIZMAI GOTFRYDO OSTERMEJERIO VEIKALE *KRITISCHER BEYTRAG ZUR ALTPREUSSISCHEN RELIGIONSGESCHICHTE* (1775)

Knygos pavadinimas *Kritischer Beytrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte* rodo, kad tai bus diskusija su senosios Prūsijos religijos ir mitologijos tyrėjais. Ostermejeris pirmiausia konstatuoja, kad ankstesniuose Prūsijos istorijos darbuose senieji dievai aprašyti nepakankamai – tiek jų vardai, tiek skaičius, tiek funkcijos – ir víena iš priežasčių laiko krašto kalbos nemokėjimą. Jei istorikai būtų supratę kalbą, tai iš vietinių gyventojų būtų išgirdę daug daugiau dievų, būtų teisingiau užrašę jų vardus, nustatę etimologiją ir funkcijas[35]. Ostermejeris pabrėžia, kad dievybių veiklos sritį pasako vardai, nes duotì pagal funkcijas ir iš esmės yra bendriniai daiktavardžiai, o kur etimologija abejotina, ten galima remtis tradicija: žmonės ir dabar tuos dievus tokiais tebelaiką. Nors kai kurių dievų nepateikia joks Prūsijos istorikas, bet gyvenantys tarp lietuvių esą nuolat girdi juos minint, o minėjimas patvirtinąs ir jų buvimą[36].

Ostermejerio liudijimu, senųjų dievų vardus surankiojo vietiniai leksikografai: Pilypas Ruigys juos pateikė spausdintame žodyne *Littauisch=Deutsches und Deutsch=Littauisches Lexicon*[37] ir Jokūbas Brodovskis – rankraštiniame.

---

35 [Gottfried Ostermeyer,] *Kritischer Beytrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte*, p. 9; Gotfrydas Ostermejeris, *op. cit.*, p. 53.

36 [Gottfried Ostermeyer,] *Kritischer Beytrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte*, p. 22–23; Gotfrydas Ostermejeris, *op. cit.*, p. 60.

37 [Philipp Ruhig,] *Littauisch=Deutsches und Deutsch=Littauisches Lexicon* [...] *von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, Insterburgischen Hauptamtes*, Königsberg: druckts und verlegts I. H. Hartung, 1747; perrašą, lietuviškų žodžių formų konkordancijas parengė Vilma Zubaitienė, Vytautas Zinkevičius, 2011; Lietuvių kalbos institutas, Senųjų raštų duomenų bazė (toliau *RŽlv* – lietuvių–vokiečių kalbų dalis, *RŽvl* – vokiečių–lietuvių kalbų dalis).

Panašiai esą ir kituose žodynuose, kurie rankraščiais plintą krašte[38]. Taigi Ostermejeris, be gyvosios kalbos, įvardijo ir du pagrindinius rašytinius šaltinius – tiek pačių vardų, tiek juos lydinčios kalbinės aplinkos. Rėmėsi ir kitais nurodydamas juos išnašose.

Jo veikale randami frazeologizmai susiję su keturiais ikikrikščioniškais dievais ir dievybėmis: Laima, Laume, Giltine ir Perkūnu.

Frazeologizmai su teonimu *Laima*

Remdamasis Ruigio ir Brodovskio žodynais, Ostermejeris Laimą, arba Laimę, minėjo kaip deivę, valdančią žmonių likimus žemėje. Ją priskyrė Žemės dievų kategorijai. Ostermejerio teigimu, tai laimės ir nelaimės deivė, lydinti žmogų nuo gimimo iki mirties, atitinkanti antikos Parkas (*Parcen*). Ji lėmusi tiek geruosius, tiek bloguosius žmonių poelgius ir niekas negalėjęs išvengti to, kas jam skirta. Lietuvius Ostermejeris laikė labai tikinčiais likimo neišvengiamumu: nė viena tauta nesanti taip pasidavusi fatalizmui kaip lietuviai. Tai rodą ir jų tebevartojami priežodžiai: *Taip Laima lėmė* ir *Tai jau jo likimas*[39].

Pirmasis priežodis ***Taip Laima lėmė*** užfiksuotas jau anksčiau – jis du kartus randamas Ruigio žodyne kaip lemos *Laima* (plg. 6 pav., žr. toliau p. 39) ir sublemos *Fügung des Glückes* iliustracinis pavyzdys:

1775	*ORel* $47_{11–16}$	*Taip Laima lēme* ſo hats die Laima beſchloſſen iſt ein Sprichwort, ſo ſich bis auf den heutigen Tag erhalten (g). Und ſo denkt man noch. Kein Volk iſt dem Fataliſmo wohl mehr zugethan als unſere Littauer.
1747	*RŽlv* 73 $II_{19–21}$	*Láima, ôs, f.* die Geburts=Glücks=Lebensgöttin der Heyden. *Taip láima lėmė*.
1747	*RŽvl* 151 $I_{20–21}$	Fügung des Glückes, Ethnicè, *Taip Láima lėmė*.

Įtraukė šį priežodį vėliau ir Pilkalnio kantorius Kristijonas Gotlybas Milkus (Christian Gottlieb Mielcke, 1732–1807) į savo žodyną *Littauisch=deutsches*

[38] [Gottfried Ostermeyer,] *Kritischer Beytrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte*, p. 9; Gotfrydas Ostermejeris, *op. cit.*, p. 53.

[39] [Gottfried Ostermeyer,] *Kritischer Beytrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte*, p. 15, 47; Gotfrydas Ostermejeris, *op. cit.*, p. 57, 71.

und Deutsch=littauisches Wörter=Buch, kurį rengė pagrindu imdamas Ruigio žodyną[40]:

1800	*MŽlv* 141 $I_{13–18}$	*Laima, ôs, f.* die Geburts=Glücks=Lebens=Göttin der alten Litthauiſchen Heiden. *Taip Laima lėmė*, ſo hat das Glück es mir beſtimmt.
1800	*MŽvl* 199 $II_{35–36}$	Fügung des Glückes, Ethnice, *Taip Laima lėmė*.

Laima kai kurių mitologų laikoma viena seniausių lietuvių gimimo bei likimo lėmimo deivių, atsiradusių ankstyvosios gimininės santvarkos laikais, kitų – vėlyva, mat rašytiniuose šaltiniuose apie ją išlikę tik fragmentų ir gana vėlyvų – iš XVII a.[41] Jos svarbiausia veiklos sritis – nulemti gimstančiajam likimą ir prižiūrėti, kad jis nesikeistų – lėmimas išsipildytų. Būdingesnė pirmoji, ji senesnė, atsispindinti tikėjimuose, pasakose, sakmėse, dainose, patarlėse ir priežodžiuose, – likimas lemiamas žmogui vos gimus, lėmimas būtinai išsipildo[42].

Antrasis priežodis ***Tai jau jo likimas*** ankstesniuose Prūsijos Lietuvos lituanistikos šaltiniuose nerastas. Nors žodis *likimas* yra Brodovskio žodyne (3x), tačiau likimo lėmimo funkciją čia atlieka Dievas, plg.:

1775	*ORel* $47_{20–21}$	Ein ähnliches Sprichwort iſt: *Tai jau jo Likkims's* dem hat er nicht entgehen können.
–1744	*B* 562_{29}	[Geſchick] Gottes *Diewo Likkim's l. Diew's taip likkes eſti*
–1744	*B* $597_{2–3}$	[Gotts] Schückung, Verhängniß. *Diewo Perleidimmas. Diewo Likkimmas l. Nulemim's.*
–1744	*B* 597_{8}	[Gotts] Vorſehung *Diewo Likkimas l. mėginnimas*.

[40] [Christian Gottlieb Mielcke,] *Littauisch=deutsches und Deutsch=littauisches Wörter=Buch, worinn das vom Pfarrer Ruhig zu Walterkehmen ehemals heraus gegebene zwar zum Grunde gelegt, aber mit sehr vielen Wörtern, Redens=Arten und Sprüchwörtern zur Hälfte vermehret und verbessert worden von Christian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillckallen* […], Königsberg: Im Druck und Verlag der Hartungschen Hofbuchdruckerey, 1800 (toliau *MŽvl* – vokiečių–lietuvių kalbų dalis, *MŽlv* – lietuvių–vokiečių kalbų dalis).

[41] Pranė Dundulienė, *Senovės lietuvių mitologija ir religija*, Vilnius: Mokslas, 1990, p. 60–66; Eadem, *Pagonybė Lietuvoje: Moteriškosios dievybės*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, ²2008, p. 50–54, plg. Jonas Balys, *Raštai*, t. 2, parengė Rita Repšienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 356–357.

[42] Norbertas Vėlius, *Chtoniškoji lietuvių mitologija*, parengė Pranas Vildžiūnas, Vilnius: Aidai, ²2011, p. 74–86.

Tai veikiausiai krikščioniškasis Dievas, turėjęs ne tik žmogaus, bet ir žmonijos – ištisų tautų, miestų, kartų – likimo lėmimo funkciją[43]. Pagoniškosios deivės ir krikščioniškojo Dievo funkcijų susiliejimą tarsi paliudija ankstesniame rankraštiniame XVIII a. pradžios vokiečių–lietuvių kalbų žodyne *Clavis Germanico-Lithvana* prie lemos *Gottes=Vorſehung* duotì du atitikmenys, iš kurių pirmasis eina su teonimu *Laimė*: *Laimês Lemtas. Diewo Likkim̃as C* I 797$_{1–2}$.

Milkaus žodyne yra du priežodžio variantai – *Tai jau jo likimas* ir *Tai buvo jo likimas*, rodantys, kad likimas suprantamas kaip nulemta neišvengiamybė ir abiem atvejais siejamas su mirtimi:

1800	*MŽlv* 146 II$_{28–33}$	*Likimmas, mo, f.* das unvermeidliche Schickſal, der Tod. *Tai jau jo Likim's.* das iſt ſchon ſeine Beſtimmung, ſein Tod geweſen.
1800	*MŽvl* 410 II$_{20–25}$	Schickſal, *Likkimas, mo, m.* Das war ſein Schickſal, eines ſolchen Todes muſte er ſterben, *Tai buwo jo Likkim's, tokì Smertì turėjo gáut.*

Rengdamas žodyną, Milkus pagrindu imamą Ruigio žodyną pildė duomenimis iš kitų šaltinių. Šiuo atveju kaip Milkaus šaltinis neatmestinas ir Ostermejerio veikalas *Kritischer Beytrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte*.

Lietuvių mitologijoje gimstančiam likimą skirianti Laima nulemia ne tik sėkmingą ar nesėkmingą gyvenimą, bet ir mirtį, tačiau pejoratyvinė jos funkcija atsirado vėlai painiojant ją su Laume[44].

Prūsijos Lietuvoje Laima kaip likimo lėmėja buvo gerai žinoma ir XIX a.: jos šventė buvo švenčiama birželio pabaigoje, kai žydi liepos (liepa laikyta Laimos medžiu, jos buveine)[45].

Frazeologizmai su mitonimu *Laumė*

Trys frazeologizmai susiję su Laume. Ją Ostermejeris priskyrė požemio dievams ir apibūdino kaip furiją, deivę kankintoją, kurios lietuviai esą labai bijo – ketvirtadienio vakarais neverpia, nes tą naktį ji ateinanti, toliau verpianti ir

[43] Plg. Jonas Balys, *op. cit.*, p. 40. Lietuvių tautosakoje dalis senųjų dievų funkcijų buvo priskirta krikščionių Dievui, bet patarlėse galėjo būti minimas ir senasis indoeuropiečių Dievas, su krikščionių religija neturintis nieko bendro, plg. Norbertas Vėlius, *op. cit.*, p. 86.

[44] Jonas Balys, *op. cit.*, p. 40, 74, 267.

[45] Pranė Dundulienė, *Pagonybė Lietuvoje: Moteriškosios dievybės*, p. 48–49, 44–45.

pridaranti namuose žalos. Be to, Laumė išimanti iš lopšio vaikus ir į jų vietą paguldanti kitus, apie tokį vaiką sakoma ***Laumės apmainytas***:

1775	*ORel* 20_{18}–21_{3}	Dieſe Göttin nimmt auch die kleinen Kinder aus der Wiege und legt andere in die Stelle: dahero ein Weckſelbalg *Laumês apmainytas* heißt, das iſt, ein Kind, das die *Laume* umgeweckſelt hat.

Daugelyje lietuvių sakmių laumės vagia arba pakeičia naujagimius ir juos augina. Jų pačių vaikai baisūs: didelėmis galvomis, apžėlę, kreivomis kojomis[46]. Jei kuris vaikas ilgai nevaikščiodavo, nekalbėdavo, turėdavo didelę galvą, jį laikydavo laumės apkeistu – taip būdavo suprantamas nesveiko vaiko gimimas[47]. Nei Brodovskio, nei Ruigio žodyne tokios frazemos nėra, nors ir vienas, ir kitas Laumę buvo įtraukęs į žodyną: Brodovskis – kaip gimimo deivę: *Lucina. Laume Göttin der Geburt B* 597_{4}, o Ruigys – kaip pagonių žemės deivę ir šmėklą, kuri ketvirtadienio naktį verpianti ir paskui pridaranti bėdos: *Laumė, ês, f. eine Erdgöttin der Heyden, ein Geſpenſt, welches, wenn man am Donnerstage ſpinnet, in der Nacht nachſpinnen ſoll, und drauf Unglück machen RŽlv* 73 $II_{32–37}$.

Frazema *Laumės apmainytas* įtraukta tik į vėlesnį Milkaus žodyną, bet ir tai tik vieną kartą – žodyno straipsnyje *Laumė*. Ir šiuo atveju Ostermejerio *Kritiſcher Beytrag zur Altpreußiſchen Religionsgeſchichte* galėjo būti Milkui šaltiniu:

1800	*MŽlv* 141 $I_{31–34}$	*Laumė, ês,* f. die Erd=Göttin der Heiden, der Maar *Laumês apmainytas*, ein Wechſelbalg

Laumės – vienos seniausių lietuvių gamtos ir atmosferos deivių, tarpininkės tarp žemiškosios ir dangiškosios sferos, žmones arba apdovanojančios ir jiems padedančios, arba keliančios grėsmę ir net pražudančios[48].

Laumės ryšį su gamtos reiškiniais, ypač lietumi, rodo vaivorykštės, suprantamõs kaip Laumės išaustõs juostos, vaizdinys. Frazema ***Laumės juosta*** Ostermejerio pateikiama aprašant šios deivės veiklos sritį ir jos simbolius:

---

[46] Marija Gimbutienė, *Baltų mitologija: Senovės lietuvių deivės ir dievai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002, p. 49.

[47] Pranė Dundulienė, *Senovės lietuvių mitologija ir religija*, p. 139; Eadem, *Pagonybė Lietuvoje: Moteriškosios dievybės*, p. 29.

[48] Pranė Dundulienė, *Senovės lietuvių mitologija ir religija*, p. 135–140; plg. Jonas Balys, *op. cit.*, p. 60, 107, 357, jis laumes priskiria ne dievams, o demonams.

1775	*ORel* 21$_{3–5}$	Der Regenbogen iſt der Gürtel dieſer Göttin, der daher *Laumês Iůſta* heißt

Veikale *Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preußen* (1780) Ostermejeris pagrindžia savo nuomonę, kad Laumė yra deivė, o ne tik šmėkla, nes jei lietuviai nebūtų jos garbinę, tai nebūtų priskyrę jai dangaus vaivorykštės kaip juostos[49].

Ši frazema Prūsijos Lietuvos žodynuose paliudyta nuo XVII a. Nors vokiškas jos atitikmuo visur *Regenbogen*, tačiau lietuviški variantai dažniausiai keli – *oro rykštė, oro juostas, dangaus juosta, varinė juosta, dangaus kilpinis*, bet vienas iš jų yra ir *laumės juosta*, plg. pirmąjį dabar žinomą vokiečių–lietuvių kalbos žodyną *Lexicon Lithuanicum*[50], antrąjį *Clavis Germanico-Lithvana*, taip pat Brodovskio ir Ruigio žodynus (pastarąjį žr. ir 6 pav.)[51]:

XVII	*Lex* 7or$_{42}$	Regenbog[en] *Laumes Iůßta*
XVIII	*C* II 284$_{13–15}$	Regen Bogen *Dangaùs Kílpinis, niô. M. Orô Rykßte, ês. F. Laumês Iôſta, ôs. F.*
–1744	*B* 278$_{9–10}$	Regen Bogen […] *Laumes Iůſtas, Oro Iůſtas, Oro Rÿkßte, Dangaus Kilpinnis*
1747	*RŽlv* 49 I$_{9–10}$	*Laumês Iófta*, ein Regenbogen; beßer *Dangaus Iófta*.
1747	*RŽlv* 73 II$_{38–39}$	*Laumês Iůſta*, der Regenbogen.
1747	*RŽvl* 80 I$_{34–35}$	Regenbogen, *Dangaus* (*Laumės*: *Warinnė*) *Iůſta*, *Gen. IX. 26.*
1747	*RŽvl* 289 I$_{28–31}$	Regenbogen, *ůro=Rykßtė, Dangaus Iófta, Gen, IX. 1. Laumês Iófta, Syr. XLIII. 12. Kilpinnis Dangaus.*

[49] [Gottfried Ostermeyer,] *Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen*, p. XXXVIII–XXXIX; Gotfrydas Ostermejeris, *op. cit.*, p. 92.

[50] *LEXICON LITHUANICUM*, [XVII a. vid.]; LMAVB RS: F 137–10; dokumentinis leidimas: *Lexicon Lithuanicum: Rankraštinis XVII a. vokiečių–lietuvių kalbų žodynas*, parengė Vincentas Drotvinas, Vilnius: Mokslas, 1987 (toliau – *Lex*).

[51] Plg. variantus *vor*(*a*)*rykštė*, *dangaus juosta* ir *dangaus lankas* Bretkūno Biblijoje, jie atitinka Lutherio Biblijos *Regenbogen*: *BB* Ez 1,28: *Kaip antai ‹Wararikſchte→› Worarikſchte ‹pršt. Dangaus iůſta› ‹rodoſe→› rodaſi Debeſiſą, nulijus* (*LB* Hes 1,28: *Gleich wie der Regenbogen ſihet in den Wolcken / wenn es geregnet hat*); *BB* Sir 50,7: *Saule ſpind* […] *kaip warrikſchte ‹pršt. Dangaus lankas› ſawa graßomis farbomis* (*LB* Sir 50,7: *die Sonne ſcheinet* […] *wie der Regenbogen mit feinen ſchönen farben*); *BB* Apr 10,1: *Worarikſchte ‹←w› ‹pršt. Dangaus iůſta› ant io Galwos* (*LB* Off 10,1: *ein Regenbogen auff ſeinem Heubt*).

L.

Lábas, bà, gut. *adj. 2. term.*

Lábinu, ich heiße willkommen, **inau, ìsu, ìti.**

Lábimas, Lábinimas, mo, *m.* der Willkomm.

Labay, sehr. **Labjaus**, mehr. **Labjáusey**, am meisten.

Lóbis, bjo, *m.* Haab und Guth.

Lobjôs, ich bestelle die Haushaltung, **bjaus, lóbsôs, lóbtis.**

Pralobstu, reich werden, **bau, bsu, bti.**

Lobikkê, ês, *f.* eine Bestellerin der kleinen Haushaltung, mit fegen, waschen, futtern des Federviehes ꝛc.

Labadien', guten Tag. *interj.*

Perlabay, gar zu sehr. *adv.*

Nelábas, bà, gar böse. *adj. 2. term.*

Wislab, alles. *indecl.*

Apsilobju, ich verrichte das Nöthige im Hause, **lobjau, lóbsôs, lóbti.**

Láibas, bà, schmal. *adj. 2. term.*

Laibis, bio, *m.* ein schmales Stück Land.

Láibinu, ich mache schmal, dünn, **inau, ìsu, binti.**

Láidoju, ich begrabe, **ojau, osu, oti.**

Paláidoju, *idem.*

Laidóju, ich sage gut, verbürge mich, **ójau, ósu, óti.**

Laidas, do, *m.* ein Bürde.

Láigau, ich laufe frey herum, wie ein Rehe, **giau, gisu, giti.** Stirna láigo Berżynosę.

Laikau, ich halte, **kiau, kysu, kyti.**

Laikau Mißę, ich predige, halte den Gottesdienst.

Palaikaù, ich behalte.

Jßlaikaù, ich erhalte.

Jßlaikimas, imo, *m.* die Erhaltung.

Passilaikimas, imo, *m.* die Beständigkeit, der Aufenthalt.

Ussilaikaù, ich enthalte mich.

Laimù, ich gewinne, habe Glück, ẽjau, su, ti.

Láima, ôs, *f.* die Geburts-Glücks-Lebensgöttin der Heyden. **Taip láima lémê.**

Lémju, ich bestimme vest, (von GOTT geredet,) **lémjau, lémsu, lémtj.**

Nulémju, *idem.*

Lémtas, ta, recht gut, groß. *adj. 2. term.*

Nelémtas, ta, böse, ungerathen *adj. 2. term.*

Láimê, Láimélê, ês, *f.* die Glücksgöttin der Heyden.

Laumê, ês, *f.* eine Erdgöttin der Heyden, ein Gespenst, welches, wenn man am Donnerstage spinnet, in der Nacht nachspinnen soll, und drauf Unglück machen.

Laumês Jústa, der Regenbogen.

Laumês Pápas, ein kleiner brauner etwas holer Donnerstein, an den Sandbergen.

6 pav. *RŽlv* 73: frazeologizmai *Taip Laima lėmė*, *Laumės juosta*, *Laumės papas*; LMAVB RSS: LK–18/10

Frazema *Laumės juosta* įtraukta ir į Milkaus žodyną. Akivaizdu, kad čia remtasi Ruigio žodynu, plg.:

1800	*MŽlv* 97 $II_{29–31}$	*Laumês Iôſta*, beſſer *Dangaus Iôſta*, der Regen=Bogen
1800	*MŽlv* 141 $I_{35–36}$	*Laumês Ioſtà*, der Regenbogen.
1800	*MŽvl* 105 $II_{33–35}$	Regenbogen, *Dangaus,* (*Laumės*: *Warinnė*) *Iůſta, Gen. IX, 26.*
1800	*MŽvl* 386 $II_{20–24}$	Regenbogen, *Ůro=Rykßtė, Dangaus Iósta, Gen. IX. 1. Laumês Iósta, Syr. XLIII, 12. Kilpinnis Dangaus*.

Kita Ostermejerio veikale esanti frazema – ***Laumės papas*** – atspindi vieną iš įsivaizduojamų jos antropomorfinių požymių – ilgas krūtis – ir pomėgį gyventi prie upių, ežerų, pelkių[52]. Antropomorfinis laumių pavidalas, ilgas krūtis išlaikydamas kaip pagrindinį požymį, susijęs su vaisingumu ir vaikų auginimu – viena iš jų veiklos sferų[53]. Pasak Ostermejerio, laumės papai – tai maži akmenėliai, kuriuos randame smėlėtose upių pakrantėse. Mineralogijoje jie dabar žinomi *belemnitų* (lot. *Belemnoidea*) vardu. Iš tiesų tai suakmenėjusios jau išnykusių galvakojų moliuskų, gyvenusių jūrose mezozojaus eroje, liekanos, arba fosilijos (iškastiniai organizmai). Jos taisyklingos pailgo kūgio formos, tik į vieną galą nusmailėję, o kitame – storesniajame turintys piltuvėlio formos įdubą, pilkšvai rusvos spalvos. Tikėjimas magiškomis ir gydomosiomis fosilijų galiomis plačiai paplitęs visame pasaulyje.

Kaip ir *Laumės juosta*, ši frazema taip pat užfiksuota ankstesniuose Prūsijos Lietuvos žodynuose: *Clavis Germanico-Lithvana*, Brodovskio ir Ruigio (šį plg. ir 6 pav.). Tačiau šiuo atveju variantų turi tiek lietuviška frazema (*laumės spenys*, *Perkūno kulka*, vartojami ir dūriniai *kauspenis*, *kaukspenis*), tiek vokiškas jos atitikmuo (*Donnerstein*, *Donnerkeule*):

1775	*ORel* $21_{5–8}$	die kleinen Donnerſteine, die man an den Sandufern der Flüſſe findet, ſind ihre Zitzen, die man deswegen *Laumês Papus* nennet.
XVII	*C* I $472_{20–21}$	Donnerſtein. *Kaukſpennis, niô. M. Laumiês Spennys*
–1744	*B* 355_{41}	[Doñers] Stein *Kauſpennis l. Kaukſpennis, Laumes ſpennės ‹corr. ſpennis›*

[52] Plg. Marija Gimbutienė, *op. cit.*, p. 48–52, Jonas Balys; *op. cit.*, p. 40.

[53] Plg. Pranė Dundulienė, *Senovės lietuvių mitologija ir religija*, p. 136; Eadem, *Pagonybė Lietuvoje: Moteriškosios dievybės*, p. 17–18, 27–29.

1747	*RŽlv* 73 $II_{40–43}$	*Laumês Pápas*, ein kleiner brauner etwas holer Donnerſtein, an den Sandbergen.
1747	*RŽvl* 102 $I_{22–24}$	Donnerkeule, *Perkúno Kulkà*, ein kleines braunes, *Laumês Pápas*.

Laumėms priskiriamų pasikartojančių atmosferos reiškinių (vaivorykštės) ir gamtoje randamų specifinių akmenėlių (belemnitų) Ostermejeris mitologiniu požiūriu neįprasmino, jis juos pateikė tarsi realiai egzistuojančius laumių atributus. Niekas negalįs abejoti tokių dievų kaip Jagaubis, Magila ir Laumė veiklos sritimi, nes žmonės juos ir dabar (t. y. XVIII a. pabaigoje) tokiais tebelaiką[54].

Frazema *Laumės papas* paliudyta ir Milkaus: pirmiausia skaitinių vadovėlyje *Kudikiû=Prietelus. Knygélės Szuilókams ant géro suraßytos* (1795)[55], į lietuvių kalbą verstame iš Friedricho Eberhardo von Rochowo (1734–1805) *Der Kinderfreund* (*Vaikų draugas*, 1787), o vėliau įdėta ir į žodyną (frazema *Laumės papas*, kaip ir *Laumės juosta*, perimta iš Ruigio žodyno):

1795	*KP* 270 $_{19–22}$	Ź́monẽs páſakoja, kad begráujant, kur Perkuns numuſsa, Akmenys, kurrus *perkuno Kulkas* arba *Laumês Papus* wadinna, ir Ź́émę iſſiwerźia.
1800	*MŽlv* 141 $I_{37–40}$	*Laumês Papas*, ein Donnerkeil, ein brauner etwas holer Stein an den Sandbergen.
1800	*MŽvl* 133 $II_{15–17}$	Donnerkeule, *Perkúno Kulkà*, ein kleines braunes, *Laumês Pápas*.

Dabartinėse tarmėse frazeologiniai belemnito pavadinimai irgi susiję ne tik su laume, bet ir su kitomis mitinėmis būtybėmis – kauku, velniu, ragana, dievu Perkūnu, be to, vadinami ne tik *speniu* ar *papu*, bet ir *pirštu* bei *kulka*[56].

---

54 [Gottfried Ostermeyer,] *Kritischer Beytrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte*, p. 23; Gotfrydas Ostermejeris, *op. cit.*, p. 60.

55 [Friedrich Eberhard von Rochow,] *Kudikiû=Prietelus. Knygélės Szuilókams ant géro suraßytos*, Karalauczuje: Ráßtáis iſsspaustas per G. L. Artungą, Karalaus Drukoru, [1795], p. 270; *Kūdikių prietelius. Skaitinių vadovėlis:* Mokslinis dokumentinis leidimas ir straipsnis, parengė Žavinta Sidabraitė, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2015, p. 575.

56 Birutė Jasiūnaitė, „Kai kurie frazeologiniai belemnito pavadinimai“, in: *Kalbotyra*, 2009, t. 54(2), p. 133–139; žr. taip pat frazeologizmus *LKŽe* s. v. *kaukas*, *kaukaspenis*, *laumė*, *laumėpapis*, *ragana*, *perkūnas*, *perkūnkulkė*, *perkūnspenis*, *velnias*.

Frazeologizmai su teonimu *Giltinė*

Prie seniausių lietuvių deivių kai kurie mitologai priskiria ir mirties deivę Giltinę, laiko ją deivės Laimos seserimi. Jų abiejų veiklos sfera susieta su žmogaus ir viso gyvojo pasaulio pradžia ir pabaiga. Gyvenimo pradžią ir pabaigą, taigi ir žmogaus amžių, lemia Laima, o Giltinė tik įvykdo tą neišvengiamą aktą kaip Visatos tvarkos sąlygojamą dėsningumą. Pagrindinė Giltinės funkcija – stebėti, kada ateina Laimos nulemtas laikas mirti ir numarinti[57].

Teonimą *Giltinė* Ostermejeris ėmė iš Ruigio ir Brodovskio žodynų. Giltinę Ostermejeris priskyrė požemio dievams ir laikė smaugimo bei maro deive (*Würge= und Peſtgöttin*), ją kildino iš veiksmažodžio *gilti* „įgelti kaip bitė arba gyvatė“. Jis pateikė du posakius: priežodį *Giltinė neveizd dantų* ir keiksmą *Kad tave Giltinė nusmaugtų*.

Ostermejeris paaiškino, kad ***Giltinė neveizd dantų*** yra priežodis, jis reiškia „mirtis neklausia amžiaus“:

1775	*ORel* 20$_{7–9}$	*Giltine ne weiʒd Dantû*, der Tod frägt nicht, wie alt, ein Sprichwort.

Priežodis iš tiesų paremtas aliuzija į arklio amžiaus nustatymą pagal dantis, jis primena ar patikina, kad žmogui gyventi skirtas laikas nežinomas – miršta ir seni, ir jauni. Šis priežodis jau anksčiau užfiksuotas dviejuose rankraštiniuose XVIII a. Prūsijos Lietuvos šaltiniuose ir maždaug tuo pačiu metu: Pilypo Ruigio traktate *Meletema, è re ipsa, autoribus variis, atque experientia, sistens lingvam Lituanicam* (*Lietuvių kalbos meletema, paremta ja pačia, įvairiais autoriais ir patyrimu*, 1735)[58] ir Brodovskio žodyno lietuvių–vokiečių kalbų tome *Lexicon Lithuanico-Germanicum* (**Blv*). Kaip minėta, šis tomas neišlikęs, bet kai kurie įrašai atkuriami iš kalbotyros veikalų ir žodynų, kuriuos sudarant

---

[57] Pranė Dundulienė, *Senovės lietuvių mitologija ir religija*, p. 66; Eadem, *Pagonybė Lietuvoje. Moteriškosios dievybės*, p. 71–76; plg. Jonas Balys, *op. cit.*, p. 347, kur Giltinė laikoma ne deive, o tik demoniška būtybe.

[58] [Philipp Ruhig,] *MELETEMA, è re ipsa, Autoribus variis, atq*[*ue*] *experientia, sistens LINGVAM Lituanicam* [...] *à Philippo Ruhigio, Insterb. Prusso, Ecclesiæ Walterkemensis in Districtu Insterburgensi Pastore Germanico-Lituanico* [...] [1735]; kritinis leidimas: Pilypas Ruigys, *Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas*, parengė Vytautas Jurgutis, Valerija Vilnonytė, Vilnius: Vaga, 1986, p. 167–396 (toliau – *RgM*).

remtasi duomenimis, užfiksuotais iki Antrojo pasaulinio karo, kai tomas buvo saugomas Prūsijos valstybiniame archyve Karaliaučiuje. Augustas Schleicheris (1821–1868) šį priežodį tarp kitų paskelbė skaitinių knygoje *Litauisches Lesebuch und Glossar* (*Lietuvių skaitiniai ir žodynėlis*, Praha, 1857)[59]. Priežodis buvo pateiktas dar ir Ruigio traktate *Betrachtung der Littauischen Sprache in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften*, taigi iki pasirodant Ostermejerio veikalui *Kritischer Beytrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte* jis paliudytas bent 3 kartus:

–1744	**Blv≥SchLL* 81	*Newéizd Giltiné dantú* Br. R.
1735	*RgM* 85_{4-5}	*Ne wéiʒd Giltinė dantû.* Mors non attendit dentes (ut in eqvis) i. e. Mors omni ætati communis.
1745	*RgB* 73_{4-5}	*Ne wéiʒd Giltinė Dantû*: Der Tod fragt nicht, wie alt.

Vartojamas šis priežodis ir vėlesniuose Ostermejerio veikaluose. Jis buvo įtrauktas net į jo sudarytą giesmyną *Giesmes ßwentos, Baźnyczoje ir Namej' giedojamos* (Karaliaučius, 1781, neišlikęs)[60]. Tai paaiškėja iš Milkaus priekaištų, išdėstytų veikale *Bescheidene Beantwortung des Bedenkens, so Herr Pfarrer Ostermeyer von Trempen über einen Entwurf zum neuen Littauischen Gesangbuch bekannt gemacht* (*Kuklus atsakymas į pono kunigo Ostermejerio iš Trempų apmąstymus apie naujo lietuviško giesmyno projektą*, Karaliaučius, 1788). Milkus priekaištauja, kodėl Ostermejeris į krikščionišką giesmę įdėjo pagonišką priežodį *Giltinė neveizd dantų*. Pasak Milkaus, mirtis ankstesniuose giesmynuose dažnai būdavo pavadinama žodžiu *giltinė*, reiškiančiu pagonių maro deivę. Nors naujojo giesmyno sudarytojas Ostermejeris giesmes be paliovos taisęs, bet *giltinės* ne tik niekur nepakeitęs žodžiu *smertis*, bet į giesmę Nr. 449,3 įdėjęs dar ir tą priežodį[61].

---

[59] [August Schleicher,] *Handbuch der Litauischen Sprache*, Bd. 2: *Litauisches Lesebuch und Glossar von August Schleicher*, Prag: J. G. Calve'sche Verlagsbuchhandlung, 1857 (toliau – *SchLL*).

[60] [Gotfrydas Ostermejeris, *Giesmes ßwentos Baźnyczoje ir Namej' giedojamos su nobaźnomis Maldomis i wienas Knygas suglaustos nů G. Ostermeyerio*, Karalauczuje: Drukawotas pas G. L. Artungą, 1781.]

[61] [Christian Gottlieb Mielcke,] *Bescheidene Beantwortung des Bedenkens, so Herr Pfarrer Ostermeyer von Trempen, über einen Entwurf zum neuen Littauischen Gesangbuch bekannt gemacht, ans Licht gestellet von C. G. Mielcke, Cantore zu Pilckallen*, Königsberg: gedruckt

Ostermejeris veikale *Apologie des neuen Littauischen Gesangbuchs wider die Mielckischen Beschuldigungen* (*Naujojo lietuviško giesmyno apologija prieš Milkaus kaltinimus*, Karaliaučius, 1790), trečioje dalyje, mini šį Milkaus kaltinimą, mestą dėl giesmėje Nr. 449,3 mirties pavadinimo *giltine*, kurią „mūsų protėviai pagonys laikė maro deive“. Ostermejerio nuomone, vadinti taip mirtį nieko blogo, nes dabar lietuviai vartojantys šį žodį „gerąja“ (suprastina, mirties) prasme. Taip jį vartoję tiek senieji, tiek naujieji giesmių autoriai (be savo, jis nurodo dar 8 giesmių numerius)[62]. Čia reikėtų Ostermejerio naudai pridurti, kad žodį *giltinė* mirties reikšme vartojo jau Jonas Bretkūnas *Postilėje* (Karaliaučius, 1591, 4x), taigi tokia vartosena paliudyta nuo XVI a. pabaigos (žr. toliau). Seniausiuose Prūsijos Lietuvos žodynuose *giltinė* irgi randama kaip vienas iš vok. *Tod* atitikmenų, plg. *Todt Smertis, Giltine Lex* 88_{10}; *Todt Smertis, cʒio. M. Smertis, ies. F. Giltine, ês. F. C* II $584_{27–28}$.

Priežodį *Giltinė neveizd dantų* Ostermejeris vėliau įtraukė ir į gramatiką *Neue Littauische Grammatik* (Karaliaučius, 1791), sintaksės skyriuje pailiustruodamas, kad jutimo veiksmažodžiai (*Verba sensuum*) lietuvių kalboje reikalauja kilmininko (iš tiesų jo reikalauja veiksmažodžiai su neiginiu *ne-*)[63]. Gramatikoje priežodis duodamas su vertimu į vokiečių kalbą ir reikšmės paaiškinimu. Taigi 1775 m. pirmą kartą savo veikaluose įrašytą priežodį Ostermejeris pakartojo 1781 m. giesmyne ir 1791 m. gramatikoje, plg. pagal Milkaus veikalą rekonstruotą giesmyno ir gramatikos variantą:

1781	**OGie≥MB* 59_{30}	*Giltine ne weiʒd Dantû*
1791	*OGr* $149_{3–4}$	*Giltine ne weiʒd Dantû* der Tod ſieht nicht nach den Zähnen, d. i. frägt nicht, wie alt man iſt[64].

mit Kanterschen Schriften, 1788, p. 59; vertimas į lietuvių kalbą: Kristijonas Gotlybas Milkus, *Pilkainis*, parengė Liucija Citavičiūtė ir Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Vaga, 1990, p. 271 (toliau – *MB*).

62 [Gottfried Ostermeyer,] *Gottfried Ostermeyers Apologie des neuen Littauischen Gesangbuchs wider die Mielckischen Beschuldigungen. Dritttes Stück* [...], Königsberg: gedruckt mit Driestischen Schriften, 1790, p. 14; Gotfrydas Ostermejeris, *op. cit.*, p. 240.

63 [Gottfried Ostermeyer,] *Neue Littauische Grammatik ans Licht gestellt von Gottfried Ostermeyer, der Trempenschen Gemeine Pastore Seniore und der Königlich=Deutschen Gesellschaft zu Königsberg Ehren=Mitglied*, Königsberg: gedruckt bey G. E. Hartung, Königl. Preuß. Hofbuchdrucker und Buchhändler, 1791, p. 149.

64 *LPP* II 227 pateikia priežodį iš *OGr*, bet *ORel* yra ankstesnis šaltinis.

Šio priežodžio populiarumą XVIII a. liudija ir paties Milkaus veikalai. Nors Ostermejeriui dėl jo vartojimo priekaištavo, bet pats įtraukė į savo žodyną kaip lemos *Giltinė* iliustracinį pavyzdį. Maža to, šį priežodį įkomponavo į verstinį eiliuotą tekstą – vieno žymiausių XVIII a. vokiečių poetų švietėjų, Leipcigo universiteto Laisvųjų menų fakulteto profesoriaus Christiano Fürchtegotto Gellerto (1715–1769) pasakėčios „Der junge Drescher“ („Jaunasis kūlikas“) vertimą. Milkaus vertimas laisvas: kai kurių epizodų jis visai nevertė, kai kur pridėjo intarpų, ypač poemos antroje dalyje, kur verčiant atsiranda raiškos nuostolių. Juos stengėsi kompensuoti liaudies frazeologija (frazeologizmų pavartota apie 20)[65]. Plg. priežodį Milkaus žodyne ir jo gramatikoje[66]:

1800	*MŽlv* 81 $I_{26–30}$	*Giltinė, ês, f.* der Tod, die Peſtgöttin der Heyden. *Giltinė ne wéiʒd Dantû*, der Tod frägt nichts darnach, wie alt man iſt.
1800	*MGr* 206 $II_{32–37}$	Bet dʒiaugiaſ' tikt tußcʒiû Niekû nės muſû Amʒias ne be Gálo, ir *Giltinė ne weiʒd Dantû,* bet ir drutus iß Swieto wálo.

Šio priežodžio traukimas į skirtingo literatūros žanro veikalus leidžia daryti išvadą ir apie aktyvią jo vartoseną XVIII a. gyvojoje kalboje. O štai keiksmą ***Kad tave Giltinė nusmaugtų*** Ostermejeris lietuvių raštijoje užfiksavo pirmasis (jo neduoda nei Ruigys, nei Brodovskis, nei kiti XVI–XVIII a. vidurio lituanistikos šaltiniai):

1775	*ORel* $20_{5–7}$	*Kad tawę Giltine nuſmaugtu* daß dich die Todesgöttin erwürge, iſt annoch ein Fluch unter den Littauern.

Lietuvių mitologijoje Giltinė įsivaizduota kaip aukšta, liesa, mėlyno veido, balto pavidalo moteris, turinti ilgas rankas, ilgą, pilną nuodų liežuvį, kuriuo

[65] Žavinta Sidabraitė, „Christiano Gottliebo Mielcke's „Kûlikas“ – klasicistinio vertimo pavyzdys“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2004, t. 6, p. 119–126.

[66] [Christian Gottlieb Mielcke,] *Anfangs=Gründe einer Littauischen Sprach=Lehre, worinn zwar die von dem jüngern Ruhig ehemals herausgegebene Grammatik zum Grunde gelegt, aber mit starken Zusätzen und neuen Ausarbeitungen verbessert und vermehrt worden von Christian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillckallen*, Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschen Hofbuchdruckerey, 1800 (toliau – *MGr*).

įgeldama marinanti žmones ir gyvūnus[67]. Giltinės ir smaugimo sąsaja randama Jono Bretkūno *Postilėje* (1591)[68], kur žodžių junginys *giltinė pasmaugia* gali būti laikomas frazema[69]. Giltinė čia tapatinama su epidemija (pavietre, t. y. maru), taigi su masine žmonių mirtimi:

1591	*BP* II 408$_{9–11}$	iſch tos ſmarſes / randaſe pawietre alba *giltine* / kuri ßmones dideis pulkais *paſmaug*

Minėtą keiksmą XVIII a. Ostermejeris užfiksavo pirmas, bet ne paskutinis – neilgai trukus jį pakartojo Milkus savo žodyne papildydamas dar ir vokišku komentaru, kad tas keiksmas gerai žinomas, o *giltinę*, kaip ir Ruigys, pateikė greta kitų lietuviškų vok. *Würger* atitikmenų:

1800	*MŽlv* 81 I$_{31–34}$	*Kad tawę Giltinė paſmáugtu*, daß dich der Tod würge. (ein bekannter Fluch.)
1800	*MŽvl* 548 II$_{16–18}$	Würger, *Smaugėjas, ėjo, m. Ź́uddytojis, Giltinė, ês, f.*
1747	*RŽvl* 407 I$_{27–28}$	Würger, *Smaugėjas, ėjo, M. Ź́uddytojis, Giltinė, ês, f.*

Kadangi šio keiksmo nėra nei Ruigio, nei Brodovskio žodyne, tai galima daryti prielaidą, kad įtraukti į savo žodyną Milkus galėjo paskatintas Ostermejerio veikalo ir intensyvios jų diskusijos apie giesmėse vartojamų žodžių ir žodžių junginių reikšmių stilistinius komponentus.

Tiek Ostermejeris, tiek Milkus suprato, kad šie frazeologizmai perduoda praeities pasaulėžiūrą – senąjį mitologinį pasaulėvaizdį. Ostermejerio nuomone, tie dievai, kurie įvedus Prūsijoje krikščionybę dar ilgą laiką buvo slapta garbinami, jų akivaizdoje prisiekiama, prašoma keršto, minimi priežodžiuose,

---

67 Pranė Dundulienė, *Pagonybė Lietuvoje: Moteriškosios dievybės*, p. 71–72.

68 [Jonas Bretkūnas,] *POSTILLA tatai esti Trumpas ir Prastas Ischguldimas Euangeliu / sakamuiu Baßniczoie Krikschczionischkoie / nůg Wœliku ik Aduento. Per Iana Bretkuna Lietuwos Plebona Karaliaucziuie Prusůsu*, Isspausta Karaliaucziuie: Iurgio Osterbergero, Mæta Pono 1591, p. 408 (toliau – *BP* II).

69 *FŽ* 217 toks frazeologizmas nepateikiamas, kituose *giltinė* eina dažniausiai su veiksmažodžiais *rauti*, *pjauti*, *sukti*. Plg. ir keiksmus *LKŽe* s. v. *giltinė*: *Kad tave gìltinė papjautų!* J. *Kad tave giltinė pagriebtų!* Alv. *Kad tave giltinė patrauktų!* Sln. Apie *giltinę* frazeologizmuose kaip vieną iš variantinių *velnio* komponentų žr. Rainer Eckert, *Studien zur historischen Phraseologie der slawischen Sprachen* (*unter Berücksichtigung des Baltischen*), p. 101–120.

tikrai buvo šio krašto dievai[70]. Senojo pasaulėvaizdžio fragmentų nuolatinis perdavimas žodine tradicija (tai rodo priežodžius lydintys komentarai apie jų vartojimą) jiems abiems suteikė pagrindą teikti frazeologizmus kaip patikimus tiek mitologiją, tiek kalbos vartoseną pagrindžiančius faktus. Nors ikikrikščioniškoji deivė Giltinė tapo vienu iš jų ginčų objektų, bet abu gyvosios kalbos pavyzdžius su šiuo teonimu traukė į rašomąją: Ostermejeris norėdamas pagrįsti senųjų Prūsijos dievų egzistavimą, Milkus – veikiausiai lietuvių kalbos savitumą. Jų abiejų veikalai paliudijo frazeologizmų su moteriškosiomis dievybėmis gyvybingumą XVIII a. pabaigoje. Giltine tikėta dar ir XIX a. antroje pusėje, ir XX a. pradžioje[71].

Frazeologizmai su teonimu *Perkūnas*

Skyriuje apie dievų garbinimą „Von der Verehrung der Götter“ Ostermejeris leidžiasi į diskusijas su XVI–XVIII a. istorikais, visų pirma Christophoru Hartknochu (1644–1687), dėl dviejų ikikrikščioniškųjų maldų formulių, paskelbtų leidinyje *Alt- und Neues Preussen* (*Senoji ir naujoji Prūsija*, Frankfurtas ir Leipcigas, 1684)[72]. Abi jos Ostermejeriui atrodė užrašytos netiksliai, todėl jis teikė savo variantus.

Vietoj Hartknocho paskelbto kreipimosi į dievą Perkūną *Devus Perkunos absolomus* (Ostermejerio nuomone, taip niekada nesakyta), kuris, anot Hartknocho, būdavęs sakomas per smarkų griaustinį, turįs būti ***Dieve Perkūne, apsaugok mus***, plg. *ORel* ir *HartP*:

1775	*ORel* 26_{5-9}	Bey heftigen Donnerſchlägen ſoll man zu dem *Perkun* gebetet haben: *Devus Perkunos abſolomus*; das iſt nichts geredet. Es muß heißen: *Diewé Perkune apſaugôk mus*, du Gott Perkun behüte uns.

[70] [Gottfried Ostermejer,] *Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen*, p. XIII; Gotfrydas Ostermejeris, *op. cit.*, p. 80.

[71] Pranė Dundulienė, *Pagonybė Lietuvoje: Moteriškosios dievybės*, p. 76.

[72] [Christophorus Hartknoch,] *Alt= und Neues Preussen Oder Preussischer Historien Zwey Theile* [...] *Mit sonderbahrem Fleiß zusammen getragen / Durch M. CHRISTOPHORUM Hartknoch deß Thornischen Gymnasii Professorem*, Franckfurt und Leipzig: In Verlegung Martin Hallervorden / Buchhändlern in Königsberg. Druckts Iohann Andreæ, Anno M DC LXXXIV, p. 160 (toliau – *HartP*).

1684	*HartP* 160 II$_{3–10}$	Wenn es donnerte / ſo meinten die Preuſſen / daß ihr *Criwe* oder Hoherprieſter mit ihren Göttern redete / deßwegen fielen ſie auff ihr Angeſicht zur Erden / und beteten den *Percunum* mit folgenden Worten an: *Devus Percunos abſolomus.* Hernach baten ſie denſelben / er möchte ihnen Regen und Sonnenſchein zu rechter Zeit geben ‹(29): Henneb. de vet. Pruſſ. fol. 11›

Norint nustatyti jo užrašymo istoriją, reikia eiti prie Hartknocho šaltinių. Hartknochas rėmėsi kito Prūsijos istoriko ir kartografo Kasparo Hennenbergerio (Caspar Henne(n)berger, 1529–1600 veikalu *Kurtze vnd warhafftige Beschreibung des Landes zu Preussen* (*Trumpas ir teisingas Prūsų krašto aprašymas*, Karaliaučius, 1584)[73]. Hartknochas jo veikalą buvo nurodęs kaip šaltinį: „Henneb. de vet. Pruſſ. fol. 11“ (*HartP* 160). Hennenbergerio interpretacija panaši: prūsai manę, kad griaudžiant dievas Perkūnas kalbasi su jų kriviu, todėl puldavę ant kelių ir melsdavęsi:

1584	*HenP* 11$_{7–18}$	Pirckunos [...] Vnd ſie gleubten er were der Gott des Donners / vnd wenn es donnerte / ſo meineten ſie / er redet mit jrem *Criwe* / fielen auff jre knie / betten jn an / vnd ſchrien / *Dewus Perckuno abſolomus* / batten jn auch / er wollte jnen gut gewitter geben / regen zu ſeiner zeit / vnd auch schön wetter zu rechter zeit.

Pridurtina, kad iš Hennenbergerio jį buvo perėmęs ir Friedrichas Werneris (Fridericus Wernerus) disertacijoje *Dissertatio historica de idololatria et aliis superstitiosis ritibus veterum Prussorum* (*Istorijos disertacija apie senųjų prūsų stabų garbinimą ir kitas prietaringas apeigas*, Karaliaučius, 1675), kuri buvo apginta 1675 m. Karaliaučiaus universitete pirmininkaujant Hartknochui[74]. Nors Ostermejeris šio veikalo nemini, bet sekant frazeologizmo keliavimą per lituanistikos šaltinius, reikia nurodyti ir jį:

---

73 [Caspar Hennenberger,] *Kurtze vnd warhafftige Beschreibung des Landes zu Preussen.* [...] *Durch Casparum Hennenbergern Pfarherrn zu Mülhausen auff Natangen.* Zu Königsperg in Preussen: [Georg Osterberger], 1584 (toliau – *HenP*).

74 [Fridericus Wernerus,] *C. D. DISSERTATIO HISTORICA DE IDOLOLATRIA ET ALIIS SUPERSTITIOSIS RITIBUS VETERUM PRUSSORUM, Qvam Indultu Superiorum SUB PRÆSIDIO M. CHRISTOPHORI Hartknochen Passenheim. Prussi. Publico Eruditorum examini submittit FRIDERICUS WERNERUS, Regiomonte Prussus. Ad diem Junii horis locoq́*[ue] *solitis*, REGIOMONTI: Typis FRIDERICI REUSNERI, SER. ELECT. BRAND. ET ACAD. TYPOGR., 1675 (toliau – *WerD*). Apie lietuvišką įrašą žr. Mindaugas Šinkūnas, „Lietuviškos XVI–XVIII amžiaus knygos Prūsijos kultūros paveldo fonde Berlyne“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2007, t. 9, p. 400–401.

1675	*WerD* c2v$_{17–22}$	Cœlô tonante putabant Prusſi ſuum Krive Kirvveyto cum Percunô loqui, ideo in terram procidebant, his verbis Percunum adorantes: *Dewus Percunos Abſolomus*. Rogabantq́[ue] ut ſibi pluvias & ſerenitatem, juſto tempore largiretur. Henneb. de Vet. Pruſs. pag. 11.a.

Ši formulė iki Ostermejerio paliudyta bent 4 kartus. Be minėtų, ją 1679 m. Hartknochas buvo įtraukęs į savo disertaciją[75]. Ostermejeris ne tik pakartojo Hartknocho 1684 m. variantą, bet ir pasiūlė naują:

1584	*HenP* 11$_{7–18}$	Dewus Perckuno abſolomus
1675	*WerD* c2v$_{17–22}$	Dewus Percunos Abſolomus
1679	*HartD* 162$_{6}$	Devus Percunos abſolomus
1684	*HartP* 160 II$_{3–10}$	Devus Percunos abſolomus.
1775	*ORel* 26$_{5–9}$	Devus Perkunos abſolomus [*taisoma į:*] Diewé Perkune apſaugôk mus

Gana išsamų komentarą su kelių šaltinių nuorodomis Ostermejeris davė prie antrosios maldos, kuri irgi turėjo būti kalbama per audrą kaip prašymo malda ir skiriama Perkūnui. Deja, šį kartą Ostermejeris nepateikė maldos nė iš vieno ankstesnio šaltinio, nors jos pateikimą juose ir vertino kritiškai.

Ostermejerio nuomone, Hartknochas veikale *Alt- und Neues Preussen* ją pacitavo ne visai tiksliai ir pasiūlė tokį variantą: ***Perkūne Dievaiti, nemušk ant mano; Dieve, meldžiu tave, tau šią paltį nešiu***, plg.:

1775	*ORel* 26$_{11}$–27$_{6}$	Ein ander Gebet, das man auch im Ungewitter unter freyem Himmel verrichtet; und zwar ſo, daß man eine Speckſeite auf der Schulter getragen, führt Hartknoch (b) auch nicht ganz richtig an. Es muß alſo lauten: *Perkune Diewaiti, ne mußk* ***ant mano***; *Diewe, meldźiu tawę, taw βę Palti neβiu*, d. i. du lieber Gott Perkun, ſchlage nicht **in das Meinige**; o Gott, ich bitte dich; ich will dir dieſe Speckſeite opfern. Letztes that der Bauer, wenn er einen Theil (c) dieſes Speckes nach überſtandenem Ungewitter mit den Seinigen dem Abgott zu Ehren verzehrete. Das war das Opfer.

[75] [Christophorus Hartknoch,] *SELECTÆ DISSERTATIONES HISTORICÆ DE VARIIS REBUS PRUSSICIS. Operâ & studio CHRISTOPHORI Hartknoch*. ANNO M DC LXXIX (toliau – *HartD*). Už šio šaltinio nuorodą ir konsultacijas mitologijos klausimais ačiū dr. Rolandui Kregždžiui.

1684	*HartP* 160 $II_{16–30}$	Nemlich wenn es pflag 3u donnern / nam der Bauer eine Seite Speck auff die Schultern / gieng mit bloſſem Haupt 3um Hauſe herauß / trug die Seite Speck alſo auff ſeinem Acker herumb / und ſagte dieſe Wort: *Percune Dewaite, ne muski* ***und mana****, dievvu melſu tavvi palti mieſſu*; das iſt: Du Gott Percune ſchlage nicht **in das Meinige** / ich will dir dieſe Seite Speck geben. Wenn das Gewitter aber vorbey war / brachte er die Seite Speck wieder nach Hauſe / nnd verzehret Sie mit ſeinen Haußgenoſſen.

Netikslia formule Ostermejeris laiko ne tik Hartknocho, bet ir Lenkijos diplomato, kalvinisto Jono Lasickio (Joannes Lasicius, Lasitius, Jan Łasicki, ~1534–~1599) užrašymą. Ostermejeris Lasickį pamini išnašoje neįvardydamas veikalo, bet tai buvo traktatas *De Diis Samagitarvm Cæterorvmqve Sarmatarum et falsorum Christianorum* (*Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus*), parašytas 1580, išleistas 1615[76], perleistas 1627 ir 1642 m.

Hartknochas maldą iš tiesų buvo ėmęs iš Lasickio – jį buvo nurodęs kaip šaltinį: „Lasſicius p. 300“ (*HartP* 160). Sprendžiant iš puslapio nuorodos, Hartknochas rėmėsi 1627 m. leidimu, kurį publikavo Elzeviro leidykla Leidene, įdėdama į kelių autorių rinkinį *Respublica, Siue Status Regni Poloniæ, Lituaniæ, Prussiæ, Livoniæ, etc.* (*Lenkijos Karalystės, Lietuvos, Prūsijos, Livonijos ir kitų santvarka, arba padėtis*).

Po Lasickio ir čia chronologiškai eitų jau minėtasis Werneris (Ostermejeris jo ir čia nenurodo), šią maldą perėmęs taip pat iš Lasickio, plg. maldą *LasD* ir *WerD*:

1615	*LasD* $47_{2–7}$	Percunos Deus tonitrus illis eſt. quem cœlo tonante, agricola capite detecto, & ſuccidiam humeris per fundum portans, hiſce verbis alloquitur: *Percune deuaite niemuski* ***vnd mana****, dievvu melſu tavvi palti mieſſu*. Cohibe te inquit Percune, neue in meum agrum calamitatem immittas. ego verò tibi hanc ſuccidiam dabo. Vetùm poſtquam nymbus præterit, carnes ipſe abſumit.

[76] [Johannes Lasicius,] „Johan. Lasicii Poloni, DE DIIS SAMAGITARVM CÆTERORVMQVE SARMATArum & falsorum Christianorum. Item DE RELIGIONE ARmeniorum“, in: *IOHANNIS HERBVRTI DE FVLSTIN, Regni Polonici Senatoris Cl. CHRONICON Seu RERVM POLONICARVM Compendiosa descriptio. Accesserunt ex manuscripto: MICHALO LITVANVS de moribus Tartarorum, Lituanorum, & Moscorum. IOANNES LASICIVS de Diis Samagitarum, &c. de Religione Armeniorum. Item de introitu Regis Stephani Batorii. Cum Priuilegio Cæsareo*, BASILEÆ: Apud Ludouicum König, Anno MDCXV, p. 1–64.

1675	*WerD* c2v$_{26–29}$	Johannes Laſſicius Polonus aliam formulā precationis apud Lithvanos, Pruſſis conterminos, uſitatam fuiſſe refert: Ibi enim cœlo tonāte agricola capite detectò & ſuccidiā humeris per fundū portans hiſce alloquitur Percunū: *Percune Devaite nie muski* ***und mana*** */ diewu melſu tawi palti mieſſu. Cohibe te*, inquit, *Percune neve* ***in meum agrum*** *calamitatem immittas: ego verò tibi hanc ſuccidiam dabo*. Verûm poſtquam nimbus præterit, carnes ipſe abſumit. In Tract. de Diis Samogit. p. 300.

Čia ir toliau atkreiptinas dėmesys į lotynišką atitikmenį *in meum agrum*, neatitinkantį lietuviško *und mana*. Vėlesniuose šaltiniuose jis taip pat skirsis – rodys ne tą patį santykį su prašomuoju objektu ir autorių mėginimus maldos užrašymą tikslinti (apie tai žr. toliau).

Ostermejeris tvirtino, kad šią maldą iš Lasickio buvo perėmęs ir senųjų religijų tyrėjas, Mecklenburgo ir Strelitzo evangelikų liuteronų superintendentas, rūmų pamokslininkas Andreas Gottliebas Maschas (1724–1807) – ją perėmęs taip pat klaidingai kaip ir Hartknochas. Nors tikslaus Mascho knygos pavadinimo Ostermejeris nepateikia – ją įvardija tik kaip *Mascho komentarus* („Maſchens Erläuterungen S. 76. §. 116.“ *ORel* 26[77]), bet pagal duotą puslapį ir paragrafus galima identifikuoti Mascho kartu su dailininku Danieliumi Woge (1717–1797) išleistą knygą *Die gottesdienstlichen Altertümer der Obotriten aus dem Tempel zu Rhetra am Tollenzer See* (*Senovės obodritų dievų garbinimas Retros šventykloje prie Tolenzės ežero*, Berlynas, 1771)[78], kuri XVIII a. Šiaurės rytų Vokietijos religijos istorijos tyrėjams buvo gerai žinoma ir sukėlė daug ginčų. Šią knygą Ostermejeris savo veikale mini gana dažnai.

Mascho ir Woge's knygoje pirmiausia duodamas įrašas, esą buvęs užrašytas ant Perkūno stovylos Retros šventykloje[79]. Maschas tvirtino, kad ten buvusi

---

77 Pirmą kartą minėdamas, šį šaltinį nurodo kaip „Herr Superintend. Maſch [...] in ſeiner Erläuterung über die Gottesdienſtl. Alterth. der Obotriten“ *ORel* 11.

78 [Andreas Gottlieb Masch, Daniel Woge,] *Die gottesdienstlichen Alterthümer der Obotriten, aus dem Tempel zu Rhetra, am Tollenzer=See. Nach den Originalien auf das genaueste gemahlet, und in Kupferstichen, nebst Hrn. Andreas Gottlieb Maschens Herzogl. Mecklenb. Strelitzischen Hofpredigers, Consistorial=Raths und Superintendentens Erläuterung derselben, herausgegeben von Daniel Wogen, Herzogl. Mecklenb. Strel. Hofmahle*, Berlin: gedruckt bey Carl Friedrich Rellstab, privil. Buchdrucker, [1771] (toliau – *MaWoA*).

79 Var. *Rhetra*, *Rethra;* vietovė minima jau Viduramžių šaltiniuose (XI–XII a.) kaip Šiaurės rytų Vokietijos slavų religinis centras, iki šiol aiškiai nelokalizuota, bet turėjusi būti dab. Meklenburgo-Pomeranijos žemėje prie Tolenzės ežero. Obodritai – vakarų slavų kalbų pogrupiui priskiramos gentys (Polabės slavai), gyvenę apie Elbės upę ir į rytus nuo jos.

ir pati malda, tik be išlikusios pabaigos, bet ją visą pateikęs Lasickis. Maschas ją ir pacituoja iš Lasickio, išnašoje nurodydamas 1615 m. leidimą[80]. Čia reikia iš karto pridurti, kad panaši, bet netapati maldos formulė yra ir po trejų metų vien Mascho vardu išėjusiuose minėtos ankstesnės knygos papildymuose *Beiträge zur Erläuterung der Obotritischen Altertümer* (*Senovės obodritų komentarų papildymai*, Šverinas ir Giustrovas, 1774)[81], plg.:

1771	*MaWoA* $76_{28–32}$	§. 116. Die runiſchen Schriften, welche noch leſerlich ſind, enthalten folgendes. An der Vorderſeite auf dem 3weyten Strahl von unten, an der linken Seite: *ſay idt.* Auf dem langen Rocke: *Percun deuuaite nemuſea* ***und man***. Auf der Rückſeite am Kopfe: *Percunuſt,* und mitten auf dem Kleide: *en romau.*
1771	*MaWoA* $77_{3–12}$	Die übrigen Worte ſind der Anfang eines wendiſchen Gebethes an den *Percunuſt*, davon der Beſchluß entweder auf der Rückſeite oder an dem Poſtemente geſtanden, und welches uns Laſicius ‹*išn.* (*r*) Ioh. Laſicius de Diis ſamogit. bey Michalonis Lituani Frag. de morib. tartar. Baſel. 1615. 4. p. 47. Unter den vielen Samogithiſchen Göttern, iſt der *Percunuſt* der einzige, der auch unter andern Völkern bekant iſt.› vollſtändig aufbehalten hat. Wenn ein Gewitter entſtand nahm der Wende in Preuſſen ein Stück geſalzenes Schweinfleiſch, trug ſolches auf ſeinem Acker herum; und wenn das Gewitter vorüber, verzehrete er daſſelbe mit den Seinen. Hiebey bethete er: *Percune dewaite, niemuſki* ***und mana*** *diewu melſu, tawi palti mieſſu*: Halte ein, Percun, und beſchädige **meinen Acker** nicht, ich will dir auch dieſes Fleiſch opfern.
1774	*MaB* $55_{19}–56_{1}$	Die Inſchhrift auf dem Perkun leſe ich ſo: *Perkun. Dewaite. Ne. Muſeis.* ***Und. Man.*** Dieſes iſt rein Alt=Preußiſch, und heißt in einer Ueberſetzung: Perkun! Göttchen! ſchlage nicht **auf mich**!
1774	*MaB* $57_{10–15}$	Es iſt alſo dieſes Gebeth nicht daſſelbe, welches die Schamaitiſchen Bauern, nach des Laſicius Bericht, an ihren Perkun zu richten Pflegten, und welches der H. V. nach ihm, aber eben ſo fehlerhaft, anführet. Es muß ſolches geleſen werden; *Perkune, Dewaite, nie muſki* ***und manan dirwan****: meldziu taw paten mieſan*. Auf Deutſch: Perkun, kleiner Gott, ſchlage nicht **auf meinen Acker**; ich gelobe dir ſelbſt dieſes Fleiſch.

[80] [Andreas Gottlieb Masch, Daniel Woge,] *Die gottesdienstlichen Alterthümer der Obotriten, aus dem Tempel zu Rhetra, am Tollenzer=See*, p. 76–77.

[81] [Andreas Gottlieb Masch,] *Beyträge zur Erläuterung der Obotritischen Alterthümer. Herausgegeben von Andreas Gottlieb Masch*, Schwerin und Güstrow: Bey Buchenröder und Ritter, 1774 (toliau – *MaB*).

Greta Hartknocho, Lasickio ir Mascho Ostermejeris toje pačioje išnašoje nurodo dar ir švedų kilmės istoriką, Halės universiteto filosofijos ir iškalbos profesorių Johanną Thunmanną (1746–1778), kuris mėginęs lietuvišką maldą pataisyti, bet jam nepavykę. Jo varianto Ostermejeris neduoda.

Thunmannas veikale *Untersuchungen über die alte Geschichte einiger Nordischen Völker* (*Kai kurių Šiaurės tautų senosios istorijos tyrimai*, Berlynas, 1772)[82] yra pateikęs abu maldos variantus – trumpesnįjį ir ilgesnįjį:

1772	*ThunG* 318$_{13–17}$	Die Inſchhrift auf dem Perkun leſe ich ſo: *Perkun. Dewaite. Ne. Muſeis.* ***Und. Man.*** Dieſes iſt rein Alt=Preußiſch, und heißt in einer Ueberſetzung: Perkun! Göttchen! ſchlage nicht **auf mich!**
1772	*ThunG* 321$_{1–10}$	Es iſt alſo dieſes Gebeth nicht daſſelbe, welches die Schamaitiſchen Bauern, nach des Laſicius Bericht, an ihren Perkun zu richten pflegten, und welches der H. V. nach ihm, aber eben ſo fehlerhaft, anführet. Es muß ſolches geleſen werden: *Perkune, Dewaite, nie muſki* ***und manan dirwan****: meldziu taw paten mieſan*. Auf Deutſch: Perkun, kleiner Gott, ſchlage nicht **auf meinen Acker**; ich gelobe dir ſelbſt dieſes Fleiſch.

Beveik neabejotina, kad Ostermejeris turėjo galvoje ilgesnįjį Thunmanno variantą. Jis iš tiesų kiek skiriasi nuo anksčiau paskelbtų Hennenbergerio, Lasickio, Hartknocho ir Mascho kartu su Woge. Būtent Thunmannas į lietuvišką maldą vietoj *und mana* įtraukė *und manan dirwan*. Jis maldą pataisė pagal vertimus į lotynų ar vokiečių kalbą – tiek lotyniškame Lasickio, tiek vokiškame Mascho atitikmenyje laukas buvo minimas: *in meum agrum LasD* 47$_{6}$, *meinen Acker MaWoA* 77$_{11}$, plg. ir vėlesnįjį *auf meinen Acker MaB* 57$_{15}$. Šiuose šaltiniuose prie ilgesniojo maldos varianto duotì lotyniški ar vokiški atitikmenys rodo, kad Perkūno prašoma nedaryti žalos laukams, taigi į jį žiūrima kaip į žemdirbystę globojantį dievą. Palyginus abu Thunmanno fragmentus su Mascho 1774 metų veikalu (*MaB*, šis išėjo po dvejų metų nuo Thunmanno veikalo), matyti, kad Maschas šioje vėlesniojoje knygoje juos jau perėmęs

[82] [Johann Thunmann,] *M. Johann Thunmanns, ordentlichen Lehrers der Beredsamkeit und der Philosophie auf der Universität zu Halle, Untersuchungen über die alte Geschichte einiger Nordischen Völker. Mit einer Vorrede herausgegeben von D. Anton Friedrich Büsching, Königl. Preuß. Oberconsistorialrath, auch Director des Gymnasii im grauen Kloster zu Berlin*, Berlin: Im Verlag der Buchhandlung der Realschule, 1772 (toliau – *ThunG*).

iš Thunmanno. Kaip aukojamą objektą Thunmannas, o vėliau juo sekdamas Maschas (*MaB*), nurodo *paten mieſan – diefes Fleiſch*, t. y. *pačią mėsą*. Nebeliko nei ankstesniuose šaltiniuose buvusio daiktavardžio acc. sg. *paltį* (ji virto įvardžio acc. sg. f. *paten*), nei veiksmažodžio fut. 1 sg. formos *mesiu* (vietoj jos atsirado daiktavardžio acc. sg. *mieſan*).

Ostermejerio variantas artimiausias Hartknochui. Nei lietuviško, nei vokiško varianto jie abu neinterpretuoja kaip prašymo apsaugoti laukus – jų veikalai liudija meldimą apsaugoti žmogų: *ne muski und mana – ſchlage nicht in das Meinige HartP* 160 $II_{22–24}$, *ne mußk ant mano – ſchlage nicht in das Meinige ORel* 26_{15}–27_{1}. Tokia versija, beje, yra tik trumpuosiuose Mascho bei Thunmanno variantuose. Be to, Hartknocho ir Ostermejerio veikaluose (ir visuose kituose, išskyrus Thunmanno ir Mascho 1774 m. papildymus) kaip aukojamasis objektas lietuviškoje maldoje nurodoma (lašinių) paltis, o ne mėsa. Taigi Thunmannas iš tiesų mėgino naujai interpretuoti maldą, bet junginys *meldziu taw paten mieſan* tapo nelogiškas ir, reikia pripažinti, Ostermejeris buvo teisus – Thunmannui taisymas nepavyko.

Ši malda (ilgesnysis variantas) yra dar bent viename XVII a. šaltinyje – Prūsijos istoriko Mato Pretorijaus (Matthaeus Praetorius, ~1635–1704) rankraštiniame veikale *Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne* (*Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, IV knyga, 1681)[83], tačiau Ostermejeris jos nemini. Nors aprašydamas dievams tarnaujančius asmenis, Ostermejeris daugelyje vietų ir palankiai, ir nepalankiai vertino Pretorijaus teiginius, tačiau jo rankraščiu tiesiogiai nesirėmė – jis nurodydavo Hartknocho knygą, kur iš tiesų apie tai yra rašoma.

Pretorijaus veikale yra nuoroda, kad remiamasi Lasickiu: „Lib. de Diis Samogiet. pm. 300“ (*PrDP* IV 172r). Vis dėlto ir lietuviškas variantas, ir vokiškas atitikmuo Pretorijaus veikale liudija prašymą nenutrenkti žmogaus, vadinasi, vokiškas Pretorijaus atitikmuo *auffs meine* neatitinka Lasickio *in meum agrum*. Pretorijus jį priderinęs prie lietuviško *ant mana*:

---

[83] [Matthaeus Praetorius,] *Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne*, ~1671–1703; VUB RS Muziejaus fondas: MM 1365; LMAVB RS: F 129, N 1338/1–2; kritinis leidimas: Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. III: IV–VI knyga, sudarė Ingė Lukšaitė, parengė Ingė Lukšaitė, Milda Girdzijauskaitė, Sabina Drevello, Mintautas Čiurinskas, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006, p. 234–235 (toliau – *PrDP*).

1681	*PrDP* IV 172r–173v	Lassicius ‹*išn. a*: Lib. de Diis Samogiet. pm. 300› gedencket eines Pauren, der einsmahls über sein Feldt gegangen, da es sehr gedonnert, und harte schläge geschlagen, der habe sein Magerken (ist eine Art einer Mütze) abgezogen, und den Perkunum angeruffen: *„Diewaite Perkune ne muski **ant mana**! Diewe, meldzus* [?] *taw* ‹←*tan*› [?] *palti messu“*. Auff deutsch heisset so: „Du lieber Gott Perkune, schlag nicht ein **auffs meine**. Gott, ich bitte Dich, ich will dir schon eine seyte Speck geben.“ Der Baur aber, alß das Gewitter übergangen, hatt das Speck zu Hause verzehret.

Taigi Ostermejerio interpretacija panaši į Pretorijaus, nors nuorodų į jo rankraštį ir nėra. Šiedu autoriai artimi dar vienu požiūriu. Iš Lasickio pasakojimo atrodo, kad valstietis pažado Perkūnui nesilaikydavęs – nors lašinius jam pažadėdavęs, bet praėjus pavojui, suvalgydavęs pats. Ostermejeris teigia, kad pažadą valstietis įvykdydavęs – praūžus audrai, lašinių suvalgydavęs drauge su namiškiais dievo garbei ir tai būdavusi auka. Panašiai aiškino ir Pretorijus: nors lašinių paltis ir būdavusi suvalgoma namie, bet tai atitikę prūsų dievų garbinimo būdą – po apeigų kartu su kitais suvalgyti tai, kas buvo aukota[84].

Analizuojant lietuviškus maldos užrašymus lituanistikos šaltiniuose, aiškiai matyti, kad fiksuojami du maldos variantai: ilgasis (nuo 1615 m.) ir trumpasis (nuo 1771 m. greta ilgojo). Lietuviški dabar žinomi variantai pagal chronologiją išsidėsto taip:

1615	*LasD* 47_{5}	Percune deuaite niemuski **vnd mana**, dievvu melſu tavvi palti mieſſu.
1675	*WerD* $c2v_{26–29}$	Percune Devaite nie muski **und mana** / diewu melſu tawi palti mieſſu.
1681	*PrDP* IV 172r–173v	Diewaite Perkune ne muski **ant mana**! Diewe, meldzus [?] taw ‹←tan› [?] palti messu.
1684	*HartP* 160 $II_{16–30}$	Percune Dewaite, ne muski **und mana**, dievvu melſu tavvi palti mieſſu
1771	*MaWoA* $76_{28–32}$	Percun deuuaite nemuſea **und man**.
1771	*MaWoA* $77_{3–12}$	Percune dewaite, niemuſki **und mana** diewu melſu, tawi palti mieſſu
1772	*ThunG* $318_{13–17}$	Perkun. Dewaite. Ne. Muſeis. **Und. Man.**

[84] Matas Pretorijus, *op. cit.*, p. 234–235.

1772	*ThunG* $321_{1–10}$	Perkune, Dewaite, nie muſki **und manan dirwan**: meldziu taw paten mieſan.
1774	*MaB* 55_{19}–56_{1}	Perkun. Dewaite. Ne. Muſeis. **Und. Man.**
1774	*MaB* $57_{10–15}$	Perkune, Dewaite, nie muſki **und manan dirwan**: meldziu taw paten mieſan.
1775	*ORel* 26_{11}–27_{6}	Perkune Diewaiti, ne mußk **ant mano**; Diewe, meldźiu tawę, taw ßę Paltı̇ neßiu

Labiausiai skiriasi ilgasis variantas. Gana radikãlios Thunmanno pãtaisos Ostermejeriui nebuvo priimtinos ir jis pateikė šiek tiek pataisytą, bet iš esmės atitinkantį tą maldos variantą, kuris šaltiniuose plito iki 1772 m.

Su Perkūno garbinimu sietina ir frazema ar bent kolokacija ***ugnis šventa***, įvardijanti amžinąją ugnį, ikikrikščioniškuoju laikotarpiu kūrentą baltų šventvietėse, vadinamose *alkais*. Skyriuje apie dievų garbinimą „Von der Verehrung der Götter“ Ostermejeris mini išlikusį padavimą apie amžinąją ugnį, degintą specialiame altoriuje (jis suprastinas kaip aukuras) dievų, ypač Perkūno, garbei:

1775	*ORel* $28_{4–8}$	Von dem ewigen Feuer, das den Göttern ſonderlich dem Perkun zu Ehren auf einem eigenen Altar erhalten worden, iſt die Sage bis auf uns gekommen. Unſere Littauer nennen es *Ugeis ‹corr. Ugnis› ßwenta*, das heilige Feuer.

Ir frazema, ir jos komentaras liudija XVIII a. buvus padavimų apie senąsias apeigas, atliekamas šventosiose giriose, kur aukure kūrenta ugnis. Tautosakiniai padavimai apie šventvietes dabar laikomi savarankiška pasakojamąja tradicija, tam tikra prasme lygiagrečia istorinių šaltinių tradicijai.

Brodovskio žodyne *ugnis šventa* įtraukta netgi į senųjų dievų nomenklatūrą „Götzen der alten Preußen“ (*B* 597–598) ir duodama greta teonimo *Jagaubis* kaip vok. *Feuer Got* ir lot. *Vulcanus* atitikmuo. Panašiai šis žodžių junginys pateikiamas ir žodyno straipsnyje *Feuer*:

–1744	*B* 597_{42}	*Vulcanus Iagaubis, Ugnis ßwénta* Feuer Gott.
	B 469_{14}	[Feuer] Gott. *Iagaubis, Ugnis ßwenta vid*. Götze[n].

Pretorijus rašė apie garbinamą ir vaidilučių saugomą ugnį. Ji garbinama kaip moteriškoji deivė ir vadinama *Ponyke*, o nadruviai apskritai ugnį laikantys

šventa ir vadinantys *Szwenta Ponyke* („die Heilige Herrin“), t. y. šventa ponia (*PrDP* IV 188r)[85]. Pretorijaus veikale yra keletas kreipinių į ugnį tarsi šventą, saugotiną būtybę, pavyzdžiui, nadruvės moterys vakarais krosnyje užžerdamos ugnį sakydavę:

1775	*PrDP* IV 188v	*„Szwenta Ponyzke* (*Ugnele*) *asź tawé grasżei palaidossu, kadda ne papykstumbai“*, das ist: „Du Heilige Fraw (Feuer), ich will dich recht schön bedecken, (begraben) damit du nicht über mich mögest zürnen“[86].

Jei užžerta ugnis iki kitos dienos išblėsdavusi, tai būdavo laikoma blogu ženklu, o jei užgesdavusi Perkūno šventoji ugnis, tai būdavęs vienas iš ženklų, kad prūsai patirsią pralaimėjimą (*PrDP* IV 189v)[87]. Apie šventovėje, kuri vadinta dviem vardais – *Rikojotu* ir *Romava*, dieną ir naktį kulto tarnų kūrentą ugnį rašoma Simono Grunau Prūsijos kronikoje (~1510–1529), apie Perkūno šventykloje Vilniuje niekad negęstančią ugnį – Jono Dlugošo, Augustino Rotundo ir kitų XV–XVII a. autorių istoriniuose veikaluose[88].

Išanalizavus Ostermejerio veikale *Kritischer Beytrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte* (1775) rastus lietuviškus frazeologizmus, reikia apibendrinti, kokia buvo šių specifinių kalbos vienetų paskirtis. Frazeologizmais su ikikrikščioniškųjų dievų vardais *Laima*, *Laumė*, *Giltinė*, *Perkūnas* Ostermejeris visų pirma siekė paliudyti senųjų dievų buvimą, paaiškinti funkcijas ir etimologiją, kartu pagrįsti, kad senoji religija nėra atneštinė. Vėlesniame veikale *Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preußen* (1780) jis teigė, kad tie dievai, kurie įvedus Prūsijoje krikščionybę, dar ilgą laiką buvo slapta garbinami, jų akivaizdoje prisiekiama, prašoma keršto, kurie minimi priežodžiuose, iki krikščionybės tikrai buvo krašto dievai[89]. Jo liudijimu, šių ir kitų dievų vardus XVIII a. Prūsijos Lietuvoje dar galima girdėti dažnai. Prisimintinas ir

---

[85] *Ibid.*, p. 304–307.

[86] *Ibid.*, p. 304–307. Be to, būsima nuotaka, atvesta prie ugnies, raudodavusi: *„Mon mili Szwenta Pannike“*, das ist so viel, „Mein liebes, heiliges Feuerlein, wer wird dir doch das Hölzlein zutragen, wer wird dich verwahren?“ (*PrDP* VI 246v) (*Ibid.*, p. 592–594).

[87] *Ibid.*, p. 306–307.

[88] Rimantas Balsys, *Lietuvių ir prūsų pagonybė: alkai, žyniai, stabai*, Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2015, p. 22, 27, 37–38 ir lit.

[89] [Gottfried Ostermeyer,] *Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen*, p. XIII; Gotfrydas Ostermejeris, *op. cit.*, p. 80.

Ostermejerio teiginys, kad į ankstesnius Prūsijos istorikų veikalus jie nepateko todėl, kad tie istorikai nemokėjo lietuvių kalbos, vadinasi, negalima rašyti istorijos nesiremiant krašto kalba. Gyvosios kalbos leksika Ostermejeriui tapo ankstesnių istorikų teiginių verifikacijos priemone.

Ostermejerio duotì lietuviški frazeologijos pavyzdžiai patvirtina, kad praeities mitai tuomet buvo svarbus tautinės tapatybės komponentas. Mitai ar tik jų fragmentai, nuolat perkuriami ir perpasakojami, rodė bendruomenės poreikį sietis su praeities kultūra, su jai reikšminga sakraline patirtimi. Ir Dievų vardai, ir ritualinės apeigos saugotos kolektyvinėje atmintyje kaip simbolinė praeities reprezentacija. Todėl Ostermejerio veikale esantys frazeologizmai – tiek jo užrašyti iš gyvosios kalbos, tiek perimti iš kitų šaltinių – vertintini ne tik kaip lietuvių kalbos leksikos faktai, bet ir kaip kultūrinės atminties saugojimo ir perdavimo įrankiai. Neabejotina, kad tą praeitį XVIII a. lietuvininkai norėjo prisiminti ir išsaugoti. Gyvojoje kalboje tebefunkcionavusią frazeologiją Ostermejeris užfiksavo knygoje, taigi ji tapo ir saugykline kultūrine atmintimi sudarydama galimybę interpretuoti ją vėlesniems tyrėjams.

Frazeologizmai su teonimu *Perkūnas* paremti rašytine tradicija. Jų įtraukimas į veikalą ir analizė leidžia daryti išvadą apie gerą Ostermejerio istorinių šaltinių pažinimą, kritišką mitologijos temų vertinimą.

FRAZEOLOGIZMAI GOTFRYDO OSTERMEJERIO VEIKALE *GEDANKEN VON DEN ALTEN BEWOHNERN DES LANDES PREUSSEN* (1780)

Veikale *Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preußen* (1780) Ostermejeris diskutavo dėl lietuvių tautos ir kalbos kilmės su profesoriumi Johannu Thunmannu, tvirtinusiu, kad Prūsijoje kadaise gyvenę finai, gotai, slavai, vendai, vidivarai ir kiti ir galiausiai visi susilieję į vieną tautą[90]. Daugybę lietuviškų, latviškų resp. baltiškų žodžių šis kildino iš finų, gotų, slavų, germanų ir kitų kalbų, o lietuvių kalbą laikė įvairių kalbų ir jų dialektų mišiniu. Ostermejeris pagrįstai argumentavo, kad panašiai skambantys žodžiai neįrodo

[90] [Gottfried Ostermeyer,] *Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen*, p. 31–39; Gotfrydas Ostermejeris, *op. cit.*, p. 117–121.

skolinimosi – lietuvių, lotynų, lenkų, vokiečių kalbos turinčios daug bendrų žodžių, paveldėtų iš bendros prokalbės (*Stammsprache*). Daugelis Europos kalbų esančios panašios, ypač tos, kurios kilusios iš vienos „motinos“[91]. Norėdamas įrodyti, kad Thunmanno teiginiai klaidingi, jis analizavo jūreivystės, žemdirbystės, giminystės, mitologijos, astronomijos terminus.

Ostermejeris frazeologizmais pagrindė, kad dangaus kūnai turi lietuviškus pavadinimus (daugumą jų Thunmannas taip pat laikė nelietuviškais), jie neperimti nei iš gotų, nei iš finų kalbų. Remdamasis Ruigio žodynu, kuriame yra žvaigždynų nomenklatūra „Etliche Geſtirn, die einigen Littauern bekannt ſind“ su dešimčia lotyniškų ir lietuviškų pavadinimų (*RŽvl* 340), jis davė lietuvišką pavadinimą *Šienpjūvys*, įvardijantį dangaus pusiaujo juostos žvaigždyną Orioną. Šiuo atveju svarbus ne tiek iš Ruigio perimtas terminas, kiek Ostermejerio papildymas, kad kai kurie žmonės Orioną vadina ir *Rugpjūviu*[92], o žvaigždyną padalinę į keturias dalis po tris žvaigždes sako: ***Trys kirtikai, trys rišikai, trys nešikai, o trys – juosta***. Tai primena mįslę, kurios atsakymas turėtų būti kuris nors ir šių dviejų žvaigždyno pavadinimų:

1780	*OBew* $92_{24–33}$	ſie den Orion *Sʒénpjuwis* den Heumeher nennen. Andere nennen ihn *Rugpjuwis* den Kornſchnitter und theilen ſeine Sterne in viermal drey ein, davon ſie ſagen: *trys Kirtikkai, trys Reßikkai, trys Neßikkai, o trys Iôſta*, d. i. drey ſind, die da hauen, drey, die binden, drey, die ʒuſammentragen, und drey machen den Gürtel aus.
1747	*RŽvl* 340 I,13	Orion, *Sʒénpjuwis*.

Tokį žvaigždžių grupių sulyginimą su rugiapjūtės dalyviais Ostermejeris laikė sąmojingu. Frazeologizmą jis užfiksavo pirmasis. Nors oficialus astronomijos terminas yra *Orionas*, bet ir dabar gyvojoje kalboje žvaigždynas, kuris pradeda matytis rugpjūčio mėnesį prieš saulei tekant, vadinamas *Šienpjoviais* arba *Septyniais Šienpjoviais*, rečiau *Pjovėjais*, *Kūlėjais*. Žvaigždžių skaičius skirstomas įvairiai, payzdžiui, trys pjovėjai ir keturios rišėjos; kitų įžiūrimas

[91] [Gottfried Ostermeyer,] *Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen*, p. 84–87; Gotfrydas Ostermejeris, *op. cit.*, p. 147–149.

[92] *LKŽe* nefiksuoja kaip žvaigždyno nei *Rugpjovio* nei *Rugpjūvio*, neduoda ir jį sudarančių žvaigždžių grupių įvardijimo.

dalgis su kotu[93]. Trys ryškiausios vienoje eilėje išsidėsčiusios žvaigždės (Oriono juosta) vadinamos *Grėbėjomis*, *Pjovėjomis*, *Valgio Nešėjomis*, *Mergelėmis*, *Sesutėmis.* Pagal žvaigždyno matomumą kalbėta apie dienos ilgėjimą po Naujųjų metų – žvaigždynas, tada ryškiai matomas virš horizonto, rodo, kad ilgėja diena (kiek jis pakyla, esą tokio ilgio kelią nueina Šienpjoviai)[94].

Kitą žvaigždžių grupę įvardijantį pavadinimą ***Paukščių Kelias*** Ostermejeris motyvavo panašumu į gervių, laukinių žąsų ir kitų paukščių skridimą voromis arba į kaimo kelią, kuriame bevežant pribirę grūdų ir sulėkę tūkstančiai paukščių juos lesa. Šis frazeologinis pavadinimas randamas ir ankstesniuose Prūsijos Lietuvos žodynuose – Brodovskio ir Ruigio, vokiškas atitikmuo – *Milchstraße am Himmel*:

1780	*OBew* 92_{33}–93_{5}	Sie nennen die Milchſtraſſe *Paukßczių Kielas* den Vogelweg. Das Gleichniß iſt hergenommen von Kranichen, wilden Gänſen und andern dergleichen, die gemeinhin in die Länge fortzıehen; oder von einer Landſtraſſe, auf der die Fahrenden Getreyde verſtreuet, da ſich ſodann die Sperlinge und andere Vögel bey Tauſenden herzumachen, die verlohrnen Körner aufzuleſen.
–1744	*B* 913_{51}	[Milch] Straße am Himel, *Paukßczių Kél's.*
1747	*RŽvl* 256 $I_{31–32}$	Milchſtraße am Himmel, *Paukßćiû Kiélias.*
1747	*RŽlv* 103 $I_{17–18}$	*Paukßćiu=Kiélês*, die Milchſtraße am Himmel.

Paukščių Takas – silpnai švytinti, netaisyklingų apybrėžų juosta, einanti beveik didžiuoju apskritimu aplink dangų, susidedanti iš daugelio silpno spindesio žvaigždžių telkinių, šviesių ir tamsių kosminių ūkų; gyvojoje kalboje jis dar vadinamas *Gervių Taku, Žąsų Taku, Vėlių Keliu*[95]. Su paukščiais jis siejamas dėl krypties pietų link, kuria rudenį išskrenda paukščiai. Europoje Paukščių Takas vadinamas dar ir *Šventuoju Taku*, ir *Pieno Taku* (pastarąjį liudija ir vokiški atitikmenys žodynuose)[96]. Prūsijos Lietuvoje vartotą frazemą *Paukščių Kelias* paliudija ir vėlesnis Milkaus žodynas:

---

93 Libertas Klimka, „Apie lietuviškąjį žvaigždžių vardyną“, in: *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2009, t. 8, p. 22.

94 Pranė Dundulienė, *Lietuvių liaudies kosmologija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, ²2008, p. 93–94.

95 Vytautas Straižys, *Astronomijos enciklopedinis žodynas*, Vilnius: Teorinės fizikos ir astronomijos institutas, 2002, p. 184; Pranė Dundulienė, *Lietuvių liaudies kosmologija*, p. 98–100.

96 Pranė Dundulienė, *Lietuvių liaudies kosmologija*, p. 98–100.

1800	*MŽlv* 192 $II_{20–26v}$	*Paukßcʒiû Kélas*, die Milchſtraße am Himmel; wird von den Littauern ſo genennt, weil die langen Streifen dem Wege, den die Zug=Vögel halten, ähnlich ſind.
1800	*MŽvl* 342 $I_{7–8}$	Milchſtraße am Himmel, *Paukßcʒiû Kiélias.*

Pateikdamas šiuos frazeologinius pavadinimus, Ostermejeris pagrindė teiginį, kad lietuviai turi savo terminų dangaus kūnams pavadinti ir jie nėra išvesti nei iš gotų, nei iš finų kalbų, kaip manė Thunmannas.

FRAZEOLOGIZMAI GOTFRYDO OSTERMEJERIO VEIKALE *APOLOGIE DES NEUEN LITTAUISCHEN GESANGBUCHS WIDER DIE MIELCKISCHEN BESCHULDIGUNGEN* (1790–1791)

Ostermejerio ir Milkaus polemika dėl giesmių vertimo ir giesmynų sudarymo metodikos išprovokavo keletą veikalų. Juose frazeologizmų paskirtis kiek kitokia negu istorijos veikaluose.

Ostermejerio knygos *Apologie des neuen Littauischen Gesangbuchs wider die Mielckischen Beschuldigungen* antroje ir trečioje dalyje (Karaliaučius, 1790, pirma neišlikusi) atsakoma į Milkaus priekaištus dėl Ostermejerio parengto giesmyno *Giesmes ßwentos, Baźnyczoje ir Namej' giedojamos* (Karaliaučius, 1781). Jie buvo išdėstyti minėtame Milkaus veikale *Bescheidene Beantwortung des Bedenkens* (Karaliaučius, 1788). Milkus daugelį giesmyno negerovių aiškino nepakankamu rengėjų lietuvių kalbos mokėjimu ir siejo tai su jų kilme. Ostermejeris buvo kilęs iš Marienburgo (dab. lenk. *Malbork*, Pamario vaivadija), pagrindinis jo talkininkas Povilas Šrederis (Paul Schröder, 1723–1796) – iš Rheino (dab. lenk. *Ryn*, Varmijos Mozūrų vaivadija), abiems lietuvių kalba nebuvo gimtoji – jos pradėjo mokytis tik studijuodami Karaliaučiaus universitete. Vietiniai kunigai dėl geresnio lietuvių kalbos mokėjimo jautė pranašumą ir rodė nepasitikėjimą nevietinės kilmės kunigais, be kita ko, dar ir kritikuojančiais ankstesnius Prūsijos Lietuvos giesmynus[97]. Gindamas

[97] [Christian Gottlieb Mielcke,] *op. cit.*, p. 61; Kristijonas Gotlybas Milkus, *op. cit.*, p. 272. Ostermejeris iš tiesų kritiškai vertino ankstesnius giesmynus – Kleino, Berento, Šimelpenigio, o toks vertinimas Milkaus buvo traktuojamas kaip jų rengėjų darbo menkinimas, ironizuojama, kad štai iš Vakarų Prūsijos atvyko Ostermejeris ir paėmė giesmyno tvarkymą į savo rankas.

būsimo giesmyno projektą, Milkus savo pranašumą grindė daugiausia tuo, kad lietuvių kalbą jis išmokęs nuo jaunumės kaip gimtąją, tuo tarpu Ostermejeris vargu ar iki 25-erių metų buvo girdėjęs šnekant lietuviškai, vadinasi, jis negalėjęs taip išmokti, kad sugebėtų perdaryti giesmyną[98]. Milkaus knygoje Ostermejeris keletą kartų apibūdinamas kaip nemokantis lietuviškai taip, kad galėtų taisyti giesmyną, ir dėl to esą tarp kunigų kilęs nepasitenkinimas, apie tai buvę pranešta net Prūsijos konsistorijai[99]. Ostermejeriui teko gintis ir rasti įtikinamų argumentų giesmių taisymams pagrįsti ir savo kalbinei kompetencijai įrodyti. Argumentų jis ieškojo visų pirma ankstesniuose lietuviškuose raštuose, daugiausia giesmynuose, Ruigio žodyne, Biblijos vertimuose, Jono Bretkūno *Postilėje* ir kituose, kiek rečiau gyvojoje kalboje.

Antroje ir trečioje *Apologijos* dalyje lietuviškų frazeologizmų palyginti nedaug, vos vienas yra ketvirtoje dalyje (Karaliaučius, 1791), kur rašoma apie poetikos dalykus. Antroje dalyje aiškindamas skirtumą tarp konstrukcijų *be priežasties* ir *be reikalo*, Ostermejeris duoda jaunos lietuvės pasakymą ***Pyksta neįpykinami ir atsileis nemaldomi***, apibūdina jį kaip taiklų:

1790	*OApol* II $29_{13–17}$	Eine junge Littauerin ſagte in meinem Hauſe: *pykſta ne ịpykinami, ir atſi̇leis ne maldomi* ſie zürnen ohne Urſache und werden von ſelbſt wieder gut werden. Man ſehe doch wie geſchickt; und mercke ſichs.

Tai patarlę primenantis pasakymas, tačiau Brodovskio, Ruigio ir Milkaus žodynai jo nepateikia, todėl apie paplitimą XVIII a. trūksta duomenų. Tai gali būti tik Ostermejeriui įspūdį padaręs situacinis ar netgi laisvasis gyvosios kalbos pasakymas.

Apologijos trečioje dalyje aiškinama frazemos ***Zūbus pastatyti*** reikšmė. Milkus buvo kaltinęs Ostermejerį dėl jos vartojimo giesmyne, nes tai esąs prasčiokiškas pasakymas, be to, ne tik nusižiūrėtas nuo Šimelpenigio, bet ir neteisingai pavartotas giesmėje Nr. 492,9. Pasak Ostermejerio, Milkus manęs, jog *zūbus statyti* turįs reikšti ‘atkišti snukį, ėdmenis’, o jo nuomone, *zūbas* reiškia ne ‘snukis’, o ‘lūpa’, atitinkamai *zūbus pastatyti* – tai ‘pašaipiai, išdidžiai sudėti lūpas’[100]:

[98] [Christian Gottlieb Mielcke,] *op. cit.*, p. 55–56; Kristijonas Gotlybas Milkus, *op. cit*., p. 268–269.

[99] [Christian Gottlieb Mielcke,] *op. cit.*, p. 21; Kristijonas Gotlybas Milkus, *op. cit*., p. 244.

[100] Plg. *FŽ* 850: *zūbùs pastatýti* ‘būti nepatenkintam’ ir *LKŽe: zūbùs pastatýti* ‘būti nepatenkintam’.

1790	*OApol* III $7_{24–25}$	*Zubas* heißt eine Lippe, und *Zubus paſtatyti* heißt die Lippen auffetzen, ſpröde, ſtolz thun.

Ostermejeris jį vartojęs turėdamas galvoje pasipūtėlį ir pagyrūną, kuris niekina kiekvieną už save žemesnį[101]. Iš tiesų Milkus veikale *Bescheidene Beantwortung des Bedenkens zūbus* suprato kaip 'išverstas lūpas, nasrus', o žodžių junginį laikė netinkamu tik giesmėms, nes jis esą prieštarauja joms būdingam ir būtinam pagarbiam tonui, trukdo giedotojams pamaldžiai nusiteikti, tačiau gali būti vartojamas, pavyzdžiui, eilėraštyje[102]. Vadinasi, Milkus čia atkreipė dėmesį į stilistinę eiliuotų kūrinių diferenciaciją, kėlė klausimą dėl leksikos atrankos, kurią reikia daryti atsižvelgiant į literatūros žanrą.

Remiantis Milkaus veikalu, kur pacituotos dvi giesmės Nr. 492 9-ojo posmo eilutės, taip pat trečioje *Apologijos* dalyje perpasakotu Milkaus priekaištu bei Ostermejerio atsakymu į jį, galima rekonstruoti frazemą *zūbus statyti* ir neišlikusiame Ostermejerio giesmyne *Giesmes ßwentos, Baźnyczoje ir Namej' giedojamos*:

1781	*OGie≥*MB* $67_{24–25}$	Kurs yr czę pakillus, *ſtatydamas Zubus*
1781	**OGie≥OApol* III $7_{24–25}$	*Zubus ſtatyti*

Ostermejeris patvirtino, kad tą pačią frazę buvo pavartojęs ir Šimelpenigis religinio turinio eilėraštyje, kur aprašė vokietį, niekinantį lietuvininkus. Kur eilėraštis publikuotas, Ostermejeris nenurodė. Ši frazema yra eiliuotoje Papelkių kunigo Adomo Frydricho Šimelpenigio (Adam Friedrich Schimmelpfennig, 1699–1763) prakalboje „Diewißką maloningą Aplankimą Lietuwôs, ne pakente, ne pagyręs", paskelbtoje 1755 m. Biblijoje, prakalba pasirašyta kriptonimu *A. F. S. P. P.* (t. y. *Adam Friedrich Schimmelpfennig Pastor Popelken*)[103]:

[101] Gotfrydas Ostermejeris, *op. cit.*, p. 236–237.

[102] [Christian Gottlieb Mielcke,] *op. cit.*, p. 67–68; Kristijonas Gotlybas Milkus, *op. cit.*, p. 277.

[103] [A[dam] F[riedrich] S[chimmelpfennig], „Diewißką maloningą Aplankimą Lietuwôs, ne pakente, ne pagyręs", in: *BIBLJA Tai esti: Wissas Szwentas Ráßtas, Séno ir Naujo Testamento / pagal Wokißką Pérstáttimą d. Mertino Luteraus Su kiekwieno Pérskyrimo trumpu Praneßimmu, ir reikalingu Pazenklinnimu tu paczû Źodzû, kurrie kittose Pérskyrimose randomi, Nů kellû Mokytojû Lietuwoj' Lietuwißkay pérstattytas, Ir antrą Kartą ißspáustas*, Karaláuczuje: Randamas pas Pilippą Kristupą Kanterį, 1755, p. 21–23.

1755	*ŠimP* 21$_{17–19}$	Rods tulaffis wokėtis diddey paffiputęfis, *paſtattydamas ʒubus*, niekinna Lietuwninkus, tar: kas yr' Lietuwninkas? argi Diews ir jo bojąs?

Frazema Prūsijos Lietuvoje vartota ir anksčiau. Žodynuose *C* ir *B* užfiksuoti du variantai: *zūbus pastatyti* ir *zūbus pataisyti*, o *RŽvl* – tik *zūbus pastatyti*; vokiškas atitikmuo visuose tas pats: *aufsetzen das Maul*. Brodovskio žodyne frazema *zūbus pastatyti* išplėsta palyginimu *kaip kiaulė šerius*[104] ir eina iliustraciniu pavyzdžiu net keturiuose žodyno straipsniuose: *auffetʒen*, *Börſten*, *Kuh* ir *Maul*:

XVIII	*C* I 171$_{11}$	Auffetʒen das Maul. *Burna f. ʒubus pataiſyti.*
XVIII	*C* II 25$_{6–7}$	[Maul] auffetʒen. *Burna* (· *Subus* ·) *paſtatau, cʒau, tyſu tyti.*
–1744	*B* 147$_{43–45}$	[Aufffetʒen] <u>iraſci, buccas inflare</u>. *Burna, ʒubus pataiſÿti l paſtatÿti.* <u>*Prov*</u>. Er hat das Maul auffgeſetʒt wie Kuhfladen. *Paſtáte ʒubus* ‹←B›, *kai' Kiaule ßerrus*.
–1744	*B* 279$_{47–48}$	Schweins Borſten *Sʒerrai. Paſtate ʒubus kai' Kiaule Sʒerrus* Er hat das Maul auffgeſetʒt wie ein Kuhfladen.
–1744	*B* 827$_{8–10}$	[Kuh] Dreck *l.* Fladen [...] <u>*Prov*</u>. *Paſtáte Sʒubus ‹corr. ʒubus›, kai' Kiaule Sʒerrus*. Er hat das Maul auffgeſetʒt wie Kuhfladen.
–1744	*B* 902$_{5–6 ir pršt.}$	Maul aufffetʒen *Burna l. ʒubus paſtatÿti ʒandus papuſti.* Er hat das Maul auffgeſetʒt wie Kuhfladen *Paſtate ʒubus kai' Kiaule Sʒerrus.*
1747	*RŽvl* 253 I$_{1–2}$	Maul auffetʒen, *ʒubùs paſtataù.*

Į Milkaus žodyną taip pat įtraukta frazema *zūbus pastatyti*, ji randama trijuose žodyno straipsniuose: *auffetʒen*, *Maul* ir *ʒubai*, dviejuose iš jų pateiktas ilgesnysis variantas. Nors Ostermejeris buvo davęs pastabą Milkui dėl esą netinkamai suprastos žodžio *zūbai* reikšmės, tačiau jo žodyno straipsnyje vokiškas *zūbų* atitikmuo yra *aufgeſetʒte Wurſt=Lippe*, o *Maul* reikšmės kelios: 'burna (žmogaus)', 'nasrai (gyvulio)', 'snukis (kiaulės)', '„zūbai" (snukis, ėdmenys)':

[104] Plg. *FŽ* 664: *šẽrį pastatýti* 'imti didžiuotis, pasipūsti'; *šẽrį statýti* 'didžiuotis, puikuotis, pūstis'.

1800	*MŽlv* 347 II_{38}–348 I_{7}	*Zubai, bû, m.* eine aufgeſetzte Wurſt=Lippe. *Zubus paſtatau, patempju,* ich ſetze das Maul auf, zürne. *Paſtátė Zubus, kai Kiaulė Szerus,* er hat das Maul aufgeſetzt, wie die Sau ihre Borſten.
1800	*MŽvl* 52 $I_{11–16}$	auffetzen, betrügen, *Brėdiju, dijau, diſu, diti, Willóju, Prigáunu, 2 Reg. XVIII, 39.* auffetzen das Maal ‹*corr.* Maul›, *Zubus paſtatau, rugoju.*
1800	*MŽvl* 337 $I_{13–16}$	Maul, die Freß, *Zúbai, bû*. Er hat das Maul aufgeſetzt, *Paſtatė Zubus kai Kiaulė Szerus.*

Trečioje *Apologijos* dalyje Ostermejeris paliečia seną Biblijos ir katekizmų vertimo problemą: kurią veiksmažodžių nuosaką – liepiamąją (*modum imperativum*) ar geidžiamąją (*modum consessivum*, arba *permissivum*) – vartoti verčiant įsakymų ir palaiminimų formules. Norėdamas pagrįsti, kad geidžiamoji nuosaka vartotina tada, kai veiksmas atliekamas priklausomai nuo veikiančiojo asmens noro (jis gali daryti arba nedaryti), arba tada, kai norui yra palyginti abejingas, Ostermejeris pateikia pavyzdį, kuriame įžvelgtinas frazeologizmas ***Kaip Dievas norės*** ‘kaip išeis’:

1790	*OApol* III $38_{1–4}$	*te dėſtis ſu jůmi, kaip Diews norės*, es mag ihm geben, wie Gott will *Diews te gréżа, ar ßeip, ar taip* Gott wende es ſo, auch ſo, zum Leben, oder zum Sterben

Jis artimas *Frazeologijos žodyne* iš raštų ir tarmių duotam *kaĩp Diẽvas duõs* ‘kaip nors, kaip išeis’ (*FŽ* 157). Galbūt laikytinas frazeologizmu (frazeotekstema) ir *Dievas tegręžia ar šiaip, ar taip* ‘Dievas tenusprendžia gyventi ar mirti’ (*FŽ* nefiksuojamas), plg. *Ar duok, Dieve, sveikatą, ar tą pačią atimk* (*LPP* I 512). Abi frazės, beje, liudija, kad gyvybės ir mirties klausimo lėmimas priskiriamas Dievui.

Jau minėta, kad Brodovskio sudarytame mažųjų tautosakos žanrų rinkinyje *Littauische Sprichwörter und Räthsel* Ostermejeris pirmą kartą užfiksavo patarlę ***Skola ne moma***. Atsakydamas į Milkaus priekaištą dėl giesmėje Nr. 22,2 pavartoto neva prasčiokiško žodžio *moma* vietoj *motina*, ketvirtoje *Apologijos* dalyje Ostermejeris aiškino, kad sakyti *moma* esą geriau negu *motina*, nes šioji sudaryta iš *motė* ir reiškianti bet kurią moterį, o *moma* – tik mylinčią motiną[105].

[105] [Gottfried Ostermeyer,] *Gottfried Ostermeyers Apologie des neuen Littauischen Gesangbuchs wider die Mielckischen Beschuldigungen. Viertes und letztes Stück*, p. 46; Gotfrydas Ostermejeris, *op. cit.*, p. 279.

Teiginį Ostermejeris pailiustravo lietuvių mėgiama patarle. Plg. ir jos variantą *PR*, kur duodamas vokiškas paaiškinimas, kad skolas reikia sumokėti, kad skolos slegia, neglosto kaip motina:

1791	*OApol* IV $46_{15–20}$	*Moma* [...] iſt beſſer als *Motina*. Dieſes bedeutet eine jede Weibsperson, von *Mote*; *Moma* aber eine liebliche Mutter. *Skola ne Moma*, d. i. Schulden ſind keine liebkoſende Mutter, ſie drücken, ſagt der Littauer.
	PR $^{O}18r$ $II_{1–6}$	*Skola ne Můma* Schulde[n] muß man beʒahle[n], beßer: Schulden drück[en] u. liebkoſe[n] nicht, wie eine Mutter.

Gali būti, kad šis ginčas išprovokavo Milkų savo žodyno straipsnyje *Mutter* paaiškinti žodžių *moma*, *motina*, *gimdyvė* stilistinius reikšmių skirtumus: *Mutter, leibliche, Momà, ôs, f. Mótina, ôs, Augywė, ês, Gimdywė, ês, f. Hier iſt ʒu merken, das Moma ein grober, Motina ein feiner und gewöhnlicher, Gimdywė ein etwas ſeltener Ausdruck iſt MŽvl* 349 $I_{30–38}$. Plg. ir žodyno straipsnius *Moma* bei *Motina*: *Momà, môs, f die Mutter, etwas plump. Motina, nôs, f die Mutter, etwas feiner MŽlv* 172 $II_{25–28}$. Kadangi emociniai žodžių reikšmių komponentai dvikalbiuose žodynuose tuomet dar nuosekliai nežymėti specialiomis pažymomis, tai Milkus pridėjo pastabą: apie *momą* kaip šiurkštų, *motiną* – kaip gerą ir įprastą, o *gimdyvę* – kaip kiek retesnį žodį.

Pasitelkiant frazeologizmus, *Apologijoje* visų pirma siekiama pateisinti gyvojoje kalboje vartojamų žodžių ir frazių traukimą į rašomąją – į giesmynus. Duodamas sakytinės kalbos pavyzdžių, Ostermejeris kartu siekė parodyti ir gerą lietuvių kalbos mokėjimą.

FRAZEOLOGIZMAI GOTFRYDO OSTERMEJERIO VEIKALE *ERSTE LITTAUISCHE LIEDERGESCHICHTE* (1793)

Giesmynų istorijos *Erste Littauische Liedergeschichte* pabaigoje Ostermejeris pridėjo jo giesmyne, kurį išleido 1780 (1781) m. kartu su Balėtų kunigu Povilu Šrederiu, taip pat ir ankstesniuose pasitaikančių pasenusių ir mažai žinomų žodžių žodynėlį „Verʒeichniß der in den Littauiſchen Kirchengeſängen vorkommenden veralteten und nicht jedermann bekannten Wörter“[106]. Oster-

[106] [Gottfried Ostermeyer,] *Erste Littauische Liedergeschichte, ans Licht gestellet von Gottfried Ostermeyer, der Trempenschen Gemeine Pastore seniore und der Königl. Deutschen Gesell-*

mejeris pripažino, kad jų giesmyno lietuviškose giesmėse liko nepataisyta daug vietų. Žodynėlį sudaro daugiausia pavieniai žodžiai, bet duodama ir keletas frazeologizmų. Antai aiškinant žodį *remti*, buvusį giesmėje Nr. 484,5, pridedamas priežodis ***Vargas vargą remia.*** Jis vartotas jau ankstesniuose šaltiniuose: *PR*, *B* (pastarajame eina kartu su semantiškai artimu *Bėda bėdą veja*), taip pat ir vėlesniame Milkaus žodyne, plg.:

1793	*OLL* 289$_{7–8}$	*Wargs Wargą rėme* eine Noth reichte an die andere.
–1744	*PR* 28r I$_{9–10}$	*Várgas Várga priſpire,* (*remje*.) Ein Unglück trifft das andere.
–1744	*B* 64$_{26–28}$	Kein Unglück iſt alleine. Ein Unglück bieth dem andern die Hand. Ein Unglück trifft das andere *Bėda Bėdą weja. Wargas Warga priſpir', remje*.
–1744	*B* 405$_{pršt.}$	*Wargas Várga priſpire* (*remje*). Ein Unglück trifft das andere.
–1744	*B* 627$_{47–48}$	*Prov* Ein Unglück bieth dem ander[n] die Hand. *Bėda bėdą wėja* (*priſpir, pridur.*). *Wargas Warga priſpire, remje. Negan-da ſuſſiremje Ragais.*

1800	*MŽlv* 316 II$_{15–18}$	*Wargas Wargą priſpir'*, ein Unglück kommt aus dem andern.
1800	*MŽvl* 512 I$_{24–27}$	ein Unglück bietet dem andern die Hand, *Bėda Bėdą weja, Wargas Wargą pridur, priſpir*

Keliomis frazėmis aiškinamas žodis *stekenu*, buvęs trijose giesmėse. Iš jų bent viena laikytina priežodžiu: ***Vis varguose tikt stekenam***. Prie priežodžio Ostermejeris nurodo giesmę Nr. 484,11 (plg. 7 pav.), todėl jis rekonstruotinas ir kaip jo giesmyne buvęs priežodis, kuris vėliau pakartotas ir knygoje apie giesmynų istoriją:

1781	**OGie≥OLL* 290$_{5–6}$	*Wis Wargůſe tikt ſtėkėnam*
1793	*OLL* 290$_{5–7}$	*Wis Wargůſe tikt ſtėkėnam*, Wir ſeufzen in lauter Iammer, 484,11.

schaft zu Königsberg Ehrenmitglied, Königsberg: gedruckt mit Driestischen Schriften, 1793, p. 278–295 (toliau – *OLL*); Gotfrydas Ostermejeris, *op. cit.*, p. 428–436.

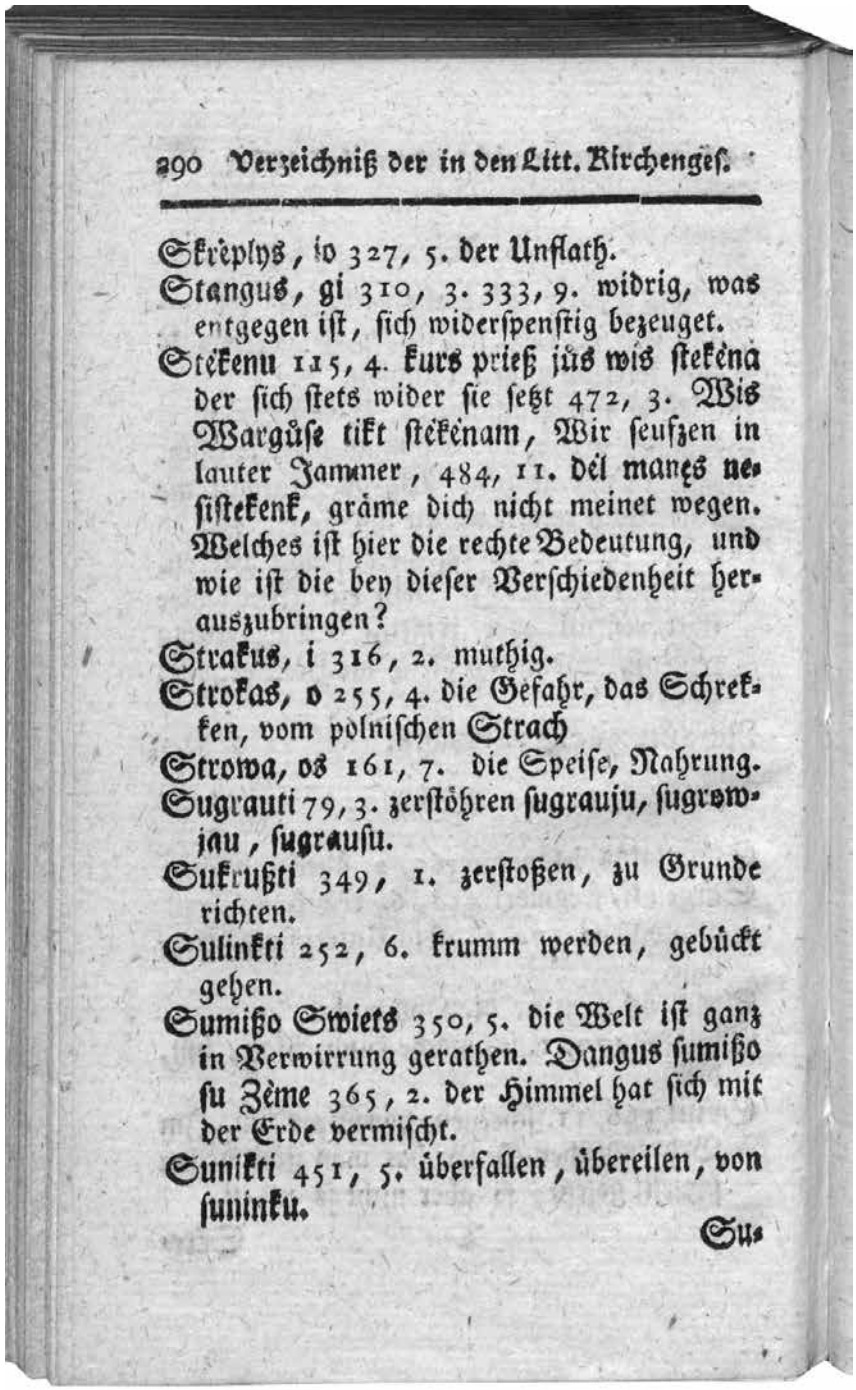

290 Verzeichniß der in den Litt. Kirchengeſ.

Skrèplys, io 327, 5. der Unflath.
Stangus, gi 310, 3. 333, 9. widrig, was entgegen iſt, ſich widerſpenſtig bezeuget.
Stekenu 115, 4. kurs prieß jùs wis stekèna der ſich ſtets wider ſie ſetzt 472, 3. Wis Wargûse tikt stekènam, Wir ſeufzen in lauter Jammer, 484, 11. del manęs nesistekenk, gräme dich nicht meinet wegen. Welches iſt hier die rechte Bedeutung, und wie iſt die bey dieſer Verſchiedenheit herauszubringen?
Strakus, i 316, 2. muthig.
Strokas, o 255, 4. die Gefahr, das Schrekken, vom polniſchen Strach
Strowa, os 161, 7. die Speiſe, Nahrung.
Sugrauti 79, 3. zerſtöhren sugrauju, sugrowjau, sugrausu.
Sukrußti 349, 1. zerſtoßen, zu Grunde richten.
Sulinkti 252, 6. krumm werden, gebückt gehen.
Sumißo Swiets 350, 5. die Welt iſt ganz in Verwirrung gerathen. Dangus sumißo su Zème 365, 2. der Himmel hat ſich mit der Erde vermiſcht.
Sunikti 451, 5. überfallen, übereilen, von suninku.

Su-

7 pav. *OLL* 290: frazeologizmai *Vis varguose tikt stekenam* ir *Dangus sumišo su žeme*; Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen: 8 H L BI I, 8856

LKŽe s. v. *stekenti* užfiksuotas Prūsijos Lietuvos šaltiniuose buvęs rimuotas pasakymas: *Taip ant žemės kol gyvenam, vis varguose tikt stekenam prš.* Galbūt tai dvieilis iš kurio nors giesmyno.

Žodynėlyje prie žodžių junginio *sumišo svietas*, vartoto giesmėje Nr. 350,5 (*Sumißo Swiets OLL* 290$_{22}$), Ostermejeris duoda frazeotekstemą ***Dangus sumišo su žeme*** nurodydamas giesmę Nr. 365,2 (žr. 7 pav.). Taigi ji taip pat rekonstruotina kaip buvusi giesmyne, o vėliau pakartota giesmynų istorijoje:

1781	**OGie≥OLL* 290$_{23–24}$	*Dangus ſumißo ſu Zème*
1793	*OLL* 290$_{23–25}$	*Dangus ſumißo ſu Zème* 365,2. der Himmel hat ſich mit der Erde vermiſcht.

LKŽe s. v. *mišti* iš raštų bei tarmių pateikia *dangùs su žemė sumìšo* nurodydamas dvi vartojimo situacijas: 1) kai kalbama apie didelę pūgą, audrą; 2) kai kalbama apie didelį barnį, vaidą, karą. *LKŽe* s. v. *maišyti* duodami dar du, į aną labai panašūs variantai: *dangùs su žemė maĩšosi* ‘apie labai didelę pūgą’ ir ‘apie (minčių antplūdį)’ ir *dangùs su žemė susimaĩšė* – ‘apie didelę audrą, pūgą ir pan.’ *Frazeologijos žodyne* frazeologizmo *dangùs maĩšosi su žemė* skiriamos 3 reikšmės: 1) ‘apie labai prastą orą’; 2) ‘kyla barniai, ginčai, nesantaika’; 3) ‘vargina įvairios mintys’ (*FŽ* 127), o *dangùs susimaĩšė su žemė* – viena: ‘smarkiai sninga ir pusto’ (*FŽ* 128). Tikėtina, kad *OLL* ji vartojama įprastesne gamtine reikšme, nors frazė *sumišo svietas*, greta kurios pateikiamas minėtasis priežodis, suprastina kaip ‘žmonės sutriko, pakriko’.

LPP I prie versijos *Dangus su žeme maišosi* kaip anksčiausią variantą pateikia Kajetono Nezabitauskio elementoriuje *Naujas mokslas skaitymo dėl mažų vaikų Žemaičių ir Lietuvos* (1824) esantį variantą *Dangus su žeme sumiša* (*LPP* I 432). Ostermejerio *Erste Littauische Liedergeschichte* būtų ankstesnis šį frazeologizmą liudijantis šaltinis, be to, rodytų jo vartojimą ir Prūsijos Lietuvoje.

IŠVADOS

Gotfrydas Ostermejeris, savo mokslo tiriamajai veiklai pasirinkęs lituanistiką plačiąja prasme, lietuvių kalbos frazeologizmais grindė istorinius, literatūrinius ir kalbinius argumentus. Frazeologizmų (suprantamų plačiąja prasme)

vartojimas rodo palankų Ostermejerio požiūrį į frazeologizmus kaip mažuosius tautosakos žanrus, perduodančius reikšmingą, jau apibendrintą bendruomenės patyrimą, ir kaip stabiliuosius kalbos elementus, liudijančius kalbos sistemos ir bendruomenės mąstysenos savitumą.

Nemažai frazeologizmų ankstesniuose šaltiniuose nepaliudyti (arba tie šaltiniai neišlikę), todėl kai kurie Ostermejerio užrašytieji vertintini kaip pirmasis dabar žinomas užfiksavimas. Septyni iš jų yra pirašyti Jokūbo Brodovskio frazeologizmų rinkinyje *Littauische Sprichwörter und Räthsel* (*Dievas nežiūri į aruodą*; *Jau brauki su lapais, tikt šakučius palieki*; *Kas yra gražesnis po Smerčio, ne kai gyvas!* [Ats.] *Vėžys*; *Skola ne moma*; *Svečias neilgai yra, ale daug mato*; *Tirpulys per mano kuną įėjo*; *Tinginį raginsi, be tojo* (*šiojo*) *pats dirbk*); trys traktate *Kritischer Beytrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte* (1775) (*Tai jau jo likimas*; *Laumės apmainytas*; *Kad tave Giltinė nusmaugtų*); vienas traktate *Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preußen* (1780) (*Trys kirtikai, trys rišikai, trys nešikai, o trys – juosta* [Ats.] *Šienpjūvys*) ir kt.

Frazeologizmų paskirtis Ostermejerio veikaluose nevienoda: 1) prierašais rankraštiniame Brodovskio rinkinyje *Littauische Sprichwörter und Räthsel* papildomas iš gyvosios kalbos imamų frazeologizmų kiekis ir patikslinami kai kurie Brodovskio įrašai; 2) veikale *Kritischer Beytrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte* (1775) paliudijamas senųjų Prūsijos dievų buvimas ir funkcijos; kartu pagrindžiama, kad senoji religija nėra atneštinė; 3) traktate *Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preußen* (1780) parodoma, kad lietuviai turi savų astronomijos terminų, taigi dangaus kūnų pavadinimai nėra perimti nei iš gotų, nei iš finų kalbų; atitinkamai ir lietuvių kalba nėra įvairių kalbų mišinys, kaip teigė Halės universiteto profesorius Johannas Thunmannas; 4) poleminiame veikale *Apologie des neuen Littauischen Gesangbuchs wider die Mielckischen Beschuldigungen* (1790–1791) siekiama pateisinti gyvojoje kalboje vartojamų frazeologizmų traukimą į rašomąją (į giesmes); 5) giesmynų istorijoje *Erste Littauische Liedergeschichte* (1793) aiškinami giesmynuose rečiau vartojami žodžiai.

Frazeologizmais, užfiksuotais veikale *Kritischer Beytrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte*, paliudijamas senasis mitologinis pasaulėvaizdis. To pasaulėvaizdžio fragmentų nuolatinis perdavimas žodine tradicija (tai rodo frazeologizmus lydintys komentarai apie jų vartojimą) suteikė pagrindą Ostermejeriui teikti frazeologizmus kaip patikimus lietuvių mitologiją pagrin-

džiančius faktus, galinčius verifikuoti ankstesnių Prūsijos istorikų teiginius. Frazeologizmai su teonimu *Perkūnas* paremti rašytine tradicija, jų įtraukimas į veikalą leidžia daryti išvadą apie gerą Ostermejerio istorinių šaltinių pažinimą ir kritišką mitologijos teiginių vertinimą.

Frazeologizmai, kuriuose paliudyti ikikrikščioniškųjų dievų vardai, jų veiklos sfera, jiems priskiriami atributai, užuominos apie ritualines apeigas ir kita simbolinė praeities reprezentacija, teikia informacijos apie tebesitęsiantį XVIII a. bendruomenės siejimąsi su praeities kultūra, su jai reikšminga sakraline patirtimi. Frazeologizmai, susiję su senosiomis lietuviškomis dievybėmis Perkūnu, Laima, Laume, Giltine, patvirtina, kad praeities mitai XVIII a. tebebuvo svarbus kultūrinės tapatybės komponentas. Tai leidžia Ostermejerio veikaluose esančius frazeologizmus – tiek jo paties užrašytus iš gyvosios kalbos, tiek perimtus iš kitų šaltinių – vertinti ne tik kaip lietuvių kalbos ir tautosakos faktus, bet ir kaip kultūrinės atminties perdavimo įrankius. Ostermejeris, užfiksavęs juos savo knygose, įdėjo ir į saugyklinę kultūrinę atmintį taip užtikrindamas XVIII a. pasaulėvaizdžio elementų pažinimą vėlesniais laikais.

Trijuose Ostermejerio pateiktuose frazeologizmuose yra žodis *Dievas*, tačiau citatai artimų Biblijos frazeologizmų kategorijai priskirtinà tik sentencija *Dievas neveikus, ale atmenus,* o formule *Dieve duok* prasidedančio linkėjimo *Dieve duok vienam gimt, ale ne vienam dirbt* ir patarlės *Dievas nežiūri į aruodą* turinys nereliginis – susijęs su juos sukūrusio visuomenės sluoksnio (valstietijos) praktine veikla bei poreikiais.

Frazeologizmai literatūriniuose veikaluose – poleminiame veikale *Apologie des neuen Littauischen Gesangbuchs wider die Mielckischen Beschuldigungen* (1790–1791) ir giesmynų istorijoje *Erste Littauische Liedergeschichte* (1793), atsiradusiuose kaip polemikos su Kristijonu Gotlybu Milkumi rezultatas, sudaro galimybę rekonstruoti juos ir neišlikusiame Ostermejerio giesmyne *Giesmes ßwentos Baźnyczoje ir Namej' giedojamos* (1781). Frazeologizmų komentavimas išryškina aktualius giesmių stilistikos ir stilistinės eiliuotų kūrinių diferenciacijos klausimus, keltus ir Milkaus veikale *Bescheidene Beantwortung des Bedenkens, so Herr Pfarrer Ostermeyer von Trempen über einen Entwurf zum neuen Littauischen Gesangbuch bekannt gemacht* (1788).

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA:

ALEKNAVIČIENĖ ONA, „Rankraštinio šaltinio *Litauische Sprichwörter und Rätsel* atribucija“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2011, t. 13, p. 39–72.

ALEKNAVIČIENĖ ONA, „Gotfrydo Ostermejerio prierašai Jokūbo Brodovskio rankraščiuose: *Litauische Sprichwörter und Rätsel* ir *Lexicon Germanico-Lithvanicvm et Lithvanico-Germanicvm*“, in: *Acta Linguistica Lithuanica*, 2012, t. 57, p. 23–51.

ALEKNAVIČIENĖ ONA, *Jokūbo Brodovskio patarlių, priežodžių ir mįslių rinkinys* Litauische Sprichwörter und Rätsel: Monografija, kritinis leidimas su faksimile ir indeksais, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014.

ALEKNAVIČIENĖ ONA, „Leksikologijos pradmenys Jokūbo Perkūno traktate *Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift* (1706)“, in: *Acta Linguistica Lithuanica*, 2015, t. 72, p. 9–40.

ALEKNAVIČIENĖ ONA, „Biblijos frazeologizmai Jokūbo Brodovskio rankraštyje *Litauische Sprichwörter und Rätsel*“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2016, t. 18, p. 9–46.

BALYS JONAS, *Raštai*, t. 2, parengė Rita Repšienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.

BALSYS RIMANTAS, *Lietuvių ir prūsų pagonybė: alkai, žyniai, stabai*, Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2015.

B, **Blv* – [BRODOWSKI JACOB,] *LEXİCON GERMANİCO=LİTHVANİCVM ET LİTHVANİCO=GERMANİCVM Darinnen so wohl die Vocabula Biblica Veteris et Novi Testamenti, als auch Vocabula Domestica item Über zweÿ Tausend Proverbia und über ein Hundert Aenigmata Lithvanica und viele Phrases anzutreffen und also wo nicht gantz völlig doch ziemlich Complet ist. Welches alles GOTT allein zu Ehren und denen Liebhabern der Lithauischen Sprache zum Besten mit großer Mühe und Fleiß zusammen getragen. von İacobo Brodowskÿ Præcentor Trempensi* [Trempai, prieš 1744]; LMAVB RS: F 137–15; dokumentinis leidimas: Jokūbas Brodovskis, *Lexicon Germanico=Lithvanicvm et Lithvanico=Germanicvm. Rankraštinis XVIII amžiaus žodynas*: Dokumentinis leidimas su faksimile, perrašu ir žodžių indeksu, t. 1–3, parengė Vincentas Drotvinas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009. Santrumpa **Blv* žymimas neišlikęs lietuvių–vokiečių kalbų tomas *Lexicon Lithvanico-Germanicvm*, jo fragmentai rekonstruojami pagal *LKŽ* kartoteką (*LKŽk*), saugomą Lietuvių kalbos institute, ir kalbininkų darbus.

BB – [BRETKŪNAS JONAS,] *BIBLIA tatai esti Wissas Schwentas Raschtas Lietuwischkai pergulditas per Janą Bretkuną Lietuwos Plebonį Karaliacziuie*, 1585–1590; GStA PK: XX. HA Staats- und Universitätsbibliothek Königsberg, Nr. 44–51.

Biblija arba Šventasis Raštas: *Senasis Testamentas*, iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė Antanas Rubšys; *Naujasis Testamentas*, iš graikų kalbos vertė Česlovas Kavaliauskas, Vilnius: Lietuvos Biblijos draugija, 2001.

[BOCK JOHANN GEORGE,] *IDIOTICON PRUSSICUM oder Entwurf eines Preußischen Wörterbuches, Darin die deutsche Redensarten und Ausdrücke die allein in hiesigem Lande gebräuchlich sind, zusammen getragen und erörtert werden sollen, eröfnet von Johann George Bock, der Akademie zu Königsberg Professor Ordinarius,* Königsberg: in Verlag der Woltersdorfischen Buchhandlung, 1759.

BP II – [BRETKŪNAS JONAS,] *POSTILLA tatai esti Trumpas ir Prastas Ischguldimas Euangeliu / sakamuiu Baßniczoie Krikschczionischkoie / nůg Wœliku ik Aduento. Per Iana Bretkuna Lietuwos Plebona Karaliaucziuie Prusůsu*, Isspausta Karaliaucziuie: Iurgio Osterbergero, Mæta Pono 1591.

BURGER HARALD, *Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*, Berlin: Schmidt, [4]2010.

C I–II – *CLAVIS GERMANICO-LITHVANA* [po 1680]; LMAVB RS: F 137 13–14; faksimilinis leidimas: *Clavis Germanico-Lithvana: Rankraštinis XVII amžiaus vokiečių–lietuvių kalbų žodynas*, t. 1–2, parengė Vincentas Drotvinas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995–1997; t. 3–4, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.

DUNDULIENĖ PRANĖ, *Senovės lietuvių mitologija ir religija*, Vilnius: Mokslas, 1990.

DUNDULIENĖ PRANĖ, *Lietuvių liaudies kosmologija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, [2]2008.

DUNDULIENĖ PRANĖ, *Pagonybė Lietuvoje: Moteriškosios dievybės*, Vilnius: Mintis, [2]2008.

ECKERT RAINER, *Studien zur historischen Phraseologie der slawischen Sprachen* (*unter Berücksichtigung des Baltischen*), (*Slavistische Beiträge,* 281), München: Verlag Otto Sagner, 1991.

ECKERT RAINER, „Zur Phraseologie in der Bibel des Johann Bretke", in: *Acta Linguistica Lithuanica*, 2011, t. 64–65, p. 9–30.

FÖLDES CSABA, „Kulturgeschichte, Kulturwissenschaft und Phraseologie: Deutsch-ungarische Beziehungen", in: Isolde Hausner, Peter Wiesinger (Hg.), *Deutsche Wortforschung als Kulturgeschichte: Beiträge des Internationalen Symposiums aus Anlass des 90-jährigen Bestandes der Wörterbuchkanzlei der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 25.–27.9.2003*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005, p. 323–345.

FŽ – *Frazeologijos žodynas*, rengė Irena Ermanytė, Ona Kažukauskaitė, Gertrūda Naktinienė, Jonas Paulauskas, Zita Šimėnaitė, Angelė Vilutytė, redagavo Jonas Paulauskas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.

Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz. XX. Hauptabteilung. Historisches Staatsarchiv Königsberg. Verzeichnis der Bolzischen, der Hennigschen und der Rhesaschen Manuskripte und Karten sowie auch der in der Archiv-Bibliothek abgesondert aufgestellten Handschriften (Msc). Aktualisierte Fassung mit Nachweis der bis 2001/02 ermitelbaren heutigen Standorte. Findbuch 453a Neu. Der Manuscripta-Bestand des einstigen Staatsarchivs Königsberg, bearb. von Ralf G. Päsler. Bearbeitungsstand: 9. April 2001.

GIMBUTIENĖ MARIJA, *Baltų mitologija: Senovės lietuvių deivės ir dievai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002.

GRIGAS KAZYS, *Lietuvių patarlės:* Lyginamasis tyrinėjimas, Vilnius: Vaga, 1976.

HartD – [HARTKNOCH CHRISTOPHORUS,] *SELECTÆ DISSERTATIONES HISTORICÆ DE VARIIS REBUS PRUSSICIS. Operâ & studio CHRISTOPHORI Hartknoch*. ANNO M DC LXXIX.

HartP – [HARTKNOCH CHRISTOPHORUS,] *Alt= und Neues Preussen Oder Preussischer Historien Zwey Theile* [...] *Mit sonderbahrem Fleiß zusammen getragen / Durch M. CHRISTOPHORUM Hartknoch deß Thornischen Gymnasii Professorem*, Franckfurt und Leipzig: In Verlegung Martin Hallervorden / Buchhändlern in Königsberg. Druckts Iohann Andreæ, Anno M DC LXXXIV.

[HENNIG GEORG ERNST SIGISMUND,] *Preußisches Wörterbuch, worinnen nicht nur die in Preußen gebräuchliche eigenthümliche Mundart und was sie sonst mit der niedersächsischen gemein hat, angezeigt, sonder auch manche in preußischen Schriftstellern, Urkunden, Documenten und Verordnungen vorkommende veraltete Wörter, Redensarten, Gebräuche und Alterthümer erklärt werden, im Namen der Königlichen Deutschen Gesellschaft zu Königsberg herausgegeben von G. E. S. Hennig, Königl. Preuß. Kirchen= und Schulenrath, Pfarrer im Lobnicht, Aufseher der v. Wallenrodschen Bibliothek, und Direktor der Königl. deutschen Gesellschaft,* Königsberg: in Commißion in der Dengelschen Buchhandlung. gedruckt bey D. C. Kanter, Königl. Hofbuchdrucker, 1785.

HenP – [HENNENBERGER CASPAR,] *Kurtze vnd warhafftige Beschreibung des Landes zu Preussen* [...] *Durch Casparum Hennenbergern Pfarherrn zu Mülhausen auff Natangen*, Zu Königsperg in Preussen: [Georg Osterberger], 1584.

JAKAITIENĖ EVALDA, *Leksikologija:* Studijų knyga, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, ²2010.

JASIŪNAITĖ BIRUTĖ, „Kai kurie frazeologiniai belemnito pavadinimai“, in: *Kalbotyra*, 2009, t. 54(2), p. 133–139.

KISPÁL TAMÁS, „Sprichwörtersammlungen“, in: *Phraseologie*: *ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, hrsg. von Harald Burger, Berlin: Walter de Gruyter, 2007, p. 414–423.

KLIMKA LIBERTAS, „Apie lietuviškąjį žvaigždžių vardyną“, in: *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2009, t. 8, p. 18–27.

KzŽ – [JOHAN HEINRICH KUNZMANN,] *Auszüge aus Hl. Pfarrer Kunzmanns geschriebenen Lexicon zur Completirung dsj.: des Ruhig*, [po 1747]; LLTIB R: F 1–5791.

LasD – [LASICIUS JOHANNES,] „Iohan. Lasicii Poloni, DE DIIS SAMAGITARVM CÆTERORVMQVE SARMATArum & falsorum Christianorum. Item DE RELIGIONE ARmeniorum“, in: *IOHANNIS HERBVRTI DE FVLSTIN, Regni Polonici Senatoris Cl. CHRONICON Seu RERVM POLONICARVM Compendiosa descriptio. Accesserunt ex manuscripto: MICHALO LITVANVS de moribus Tartarorum, Lituanorum, & Moscorum. IOANNES LASICIVS de Diis Samagitarum, &c. de Religione Armeniorum. Item de introitu Regis Stephani Batorii. Cum Priuilegio Cæsareo*, BASILEÆ: Apud Ludouicum König, Anno MDCXV, p. 1–64.

LB – D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe (*Weimarer Ausgabe*). *Die Deutsche Bibel*, Bd. 1–12, Weimar: Hermann Böhlaus Nachfolger, 1906–1961.

Lex – LEXICON LITHUANICUM, [XVII a. vid.]; LMAVB RS: F 137–10; dokumentinis leidimas: *Lexicon Lithuanicum. Rankraštinis XVII a. vokiečių–lietuvių kalbų žodynas*, parengė Vincentas Drotvinas, Vilnius: Mokslas, 1987.

LKŽe – Lietuvių kalbos žodynas (*I–XX, 1941–2002*): Elektroninis variantas, redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė,

Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (²2008) (www.lkz.lt).

LPP I – *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*, t. 1: *A–D*, tomą parengė: Kazys Grigas (darbo vadovas), Lilija Kudirkienė, Rasa Kašėtienė, Gediminas Radvilas, Dalia Zaikauskienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.

LPP II – *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*, t. 2: *E–J*, sistemos autorius Kazys Grigas, tomą parengė: Giedrė Bufienė, Kazys Grigas, Lilija Kudirkienė (vyr. redaktorė), Rasa Kašėtienė, Dalia Zaikauskienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.

MaB – [MASCH ANDREAS GOTTLIEB,] *Beyträge zur Erläuterung der Obotritischen Alterthümer. Herausgegeben von Andreas Gottlieb Masch*, Schwerin und Güstrow: Bey Buchenröder und Ritter. 1774.

MARCINKEVIČIENĖ RŪTA, „Tradicinė frazeologija ir kiti sustabarėję kalbos vienetai“, in: *Lituanistica*, 2001, t. 4(48), p. 81–98.

MaWoA – [MASCH ANDREAS GOTTLIEB, WOGE DANIEL,] *Die gottesdienstlichen Alterthümer der Obotriten, aus dem Tempel zu Rhetra, am Tollenzer=See. Nach den Originalien auf das genaueste gemahlet, und in Kupferstichen, nebst Hrn. Andreas Gottlieb Maschens Herzogl. Mecklenb. Strelitzischen Hofpredigers, Consistorial=Raths und Superintendentens Erläuterung derselben, herausgegeben von Daniel Wogen, Herzogl. Mecklenb. Strel. Hofmahler*, Berlin: gedruckt bey Carl Friedrich Rellstab, privil. Buchdrucker, [1771].

MGr – [MIELCKE CHRISTIAN GOTTLIEB,] *Anfangs=Gründe einer Littauischen Sprach=Lehre, worinn zwar die von dem jüngern Ruhig ehemals herausgegebene Grammatik zum Grunde gelegt, aber mit starken Zusätzen und neuen Ausarbeitungen verbessert und vermehrt worden von Christian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillckallen*, Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschen Hofbuchdruckerey, 1800.

MB – [MIELCKE CHRISTIAN GOTTLIEB,] Bescheidene Beantwortung *des Bedenkens, so Herr Pfarrer Ostermeyer von Trempen, über einen Entwurf zum neuen Littauischen Gesangbuch bekannt gemacht, ans Licht gestellet von C. G. Mielcke, Cantore zu Pilckallen*, Königsberg: gedruckt mit Kanterschen Schriften, 1788.

MILKUS KRISTIJONAS GOTLYBAS, *Pilkainis*, parengė Liucija Citavičiūtė ir Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Vaga, 1990.

MŽlv, *MŽvl* – [MIELCKE CHRISTIAN GOTTLIEB,] *Littauisch=deutsches und Deutsch=littauisches Wörter=Buch, worinn das vom Pfarrer Ruhig zu Walterkehmen ehemals heraus gegebene zwar zum Grunde gelegt, aber mit sehr vielen Wörtern, Redens=Arten und Sprüchwörtern zur Hälfte vermehret und verbessert worden von Christian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillckallen. Nebst einer Vorrede des Verfaßers, des Herrn Prediger Ienisch in Berlin, und des Hrn. Krieges= und Domainen=Raths Heilsberg, auch einer Nachschrift des Herrn Professor Kant*, Königsberg: Im Druck und Verlag der Hartungschen Hofbuchdruckerey, 1800. Santrumpa *MŽlv* – lietuvių–vokiečių kalbų dalis, *MŽvl* – vokiečių–lietuvių kalbų dalis.

OApol II – [OSTERMEYER GOTTFRIED,] *Gottfried Ostermeyers Apologie des neuen Littauischen Gesangbuchs wider die Mielckischen Beschuldigungen. Zweites Stück* [...], Königsberg: gedruckt mit Driestischen Schriften, 1790.

OApol IV – [OSTERMEYER GOTTFRIED,] *Gottfried Ostermeyers Apologie des neuen Littauischen Gesangbuchs wider die Mielckischen Beschuldigungen. Viertes und letztes Stück* [...], Königsberg: gedruckt mit Driestischen Schriften, 1791.

OBew – [OSTERMEYER GOTTFRIED,] *Gottfried Ostermeyers, Predigers bey der Kirche zu Trempen, Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen, nebst angehängter kritischen Untersuchung deßen, was von ihrem Ursprunge der ohnlängst zu Halle verstorbene Professor Herr Iohann Thunmann in einer besondern Schrift hat behaupten wollen, und einer Ehrenrettung wider den Berlinischen Oberconsistorialrath Herrn D. Anton Friedrich Büsching in der Vorrede*, Königsberg und Leipzig: bey Gottlieb Lebrecht Hartung, 1780.

OGr – [OSTERMEYER GOTTFRIED,] *Neue Littauische Grammatik ans Licht gestellt von Gottfried Ostermeyer, der Trempenschen Gemeine Pastore Seniore und der Königlich=Deutschen Gesellschaft zu Königsberg Ehren=Mitglied*, Königsberg: gedruckt bey G. L. Hartung, Königl. Preuß. Hofbuchdrucker und Buchhändler, 1791.

OLL – [OSTERMEYER GOTTFRIED,] *Erste Littauische Liedergeschichte, ans Licht gestellet von Gottfried Ostermeyer, der Trempenschen Gemeine Pastore seniore und der Königl. Deutschen Gesellschaft zu Königsberg Ehrenmitglied*, Königsberg: gedruckt mit Driestischen Schriften, 1793.

ORel – [OSTERMEYER GOTTFRIED,] *Gottfried Ostermeyers, Pastors zu Trempen im Amte Nordenburg. kritischer Beytrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte*, Marienwerder: in der Königl. Westpreuß. Hofbuchdruckerey bey Johann Jacob Kanter, 1775.

**OGie* – [OSTERMEJERIS GOTFRYDAS, *Giesmes ßwentos Baźnyczoje ir Namej' giedojamos su nobaźnomis Maldomis ir wienas Knygas suglaustos nů G. Ostermeyerio*, Karalauczuje: Drukawotas pas G. L. Artungą, 1781] (giesmynas neišlikęs).

OSTERMEJERIS GOTFRYDAS, *Rinktiniai raštai*, parengė ir išvertė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

PALM CHRISTINE, *Phraseologie: Eine Einführung*, Tübingen: Gunter Narr Verlag, ²1997.

PR – [BRODOWSKI JACOB,] *Littauische Sprichwörter und Räthsel*, [Trempai, po 1716–1744]; LMAVB: F 137–1; kritinis leidimas: Aleknavičienė Ona, *Jokūbo Brodovskio patarlių, priežodžių ir mįslių rinkinys* Litauische Sprichwörter und Rätsel: Monografija, kritinis leidimas su faksimile ir indeksais, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014; [Jokūbas Brodovskis,] *Litauische Sprichwörter und Rätsel:* Internetinis leidinys, perrašą, lietuviškų žodžių indeksą parengė Ona Aleknavičienė, žodžių formų konkordancijas – Ona Aleknavičienė, Vytautas Zinkevičius, 2011 (www.lki.lt/seniejirastai/).

PrDP – [PRAETORIUS MATTHAEUS,] *Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne,* ~1671–1703; VUB RS Muziejaus fondas: MM 1365; LMAVB RS: F 129, N 1338/1–2; kritinis leidimas: Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 3: IV–VI knyga, sudarė Ingė Lukšaitė, parengė Ingė Lukšaitė, Milda Girdzijauskaitė, Sabina Drevello, Mintautas Čiurinskas, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006.

RgB – [RUHIG PHILIPP,] *Betrachtung der Littauischen Sprache, in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften; Aus vielen Scribenten, und eigener Erfahrung, mit Fleiß angestellet, und zu reiferer Beurtheilung der Gelehrten, zum Druck gegeben, von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, im Hauptamt Insterburg*, Königsberg:

druckts und verlegts Iohann Heinrich Hartung, 1745; kritinis leidimas: Pilypas Ruigys, *Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas*, parengė Vytautas Jurgutis, Valerija Vilnonytė, Vilnius: Vaga, 1986, p. 20–164.

RgM – [RUHIG PHILIPP,] *MELETEMA, è re ipsa, Autoribus variis, atq*[*ue*] *experientia, sistens LINGVAM Lituanicam* [...] *à Philippo Ruhigio, Insterb. Prusso, Ecclesiæ Walterkemensis in Districtu Insterburgensi Pastore Germanico-Lituanico* [...] [1735]; kritinis leidimas: Pilypas Ruigys, *Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas*, parengė Vytautas Jurgutis, Valerija Vilnonytė, Vilnius: Vaga, 1986, p. 167–396.

[ROCHOW, FRIEDRICH EBERHARD VON,] *Kudikiû=Prietelus. Knygélės Szuilókams ant géro suraßytos,* Karalauczuje: Ráßtáis ißspaustas per G. L. Artungą, Karalaus Drukoru, [1795]; dokumentinis leidimas: *Kūdikių prietelius. Skaitinių vadovėlis:* Mokslinis dokumentinis leidimas ir straipsnis, parengė Žavinta Sidabraitė, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2015.

RŽlv, *RŽvl* – [RUHIG PHILIPP,] *Littauisch=Deutsches und Deutsch=Littauisches Lexicon* [...] *von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, Insterburgischen Hauptamtes*, Königsberg: druckts und verlegts I. H. Hartung, 1747; perrašą, lietuviškų žodžių formų konkordancijas parengė Vilma Zubaitienė, Vytautas Zinkevičius, 2011; Lietuvių kalbos institutas, Senųjų raštų duomenų bazė. Santrumpa *RŽlv* – lietuvių–vokiečių kalbų dalis, *RŽvl* – vokiečių–lietuvių kalbų dalis.

ŠimP – S[CHIMMELPFENNIG A[DAM] F[RIEDRICH], „Diewißką maloningą Aplankimą Lietuwôs, ne pakente, ne pagyręs“, *BIBLJA Tai esti: Wissas Szwentas Ráßtas, Séno ir Naujo Testamento / pagal Wokißką Pérstáttimą d. Mertino Luteraus Su kiekwieno Pérskyrimo trumpu Praneßimmu, ir reikalingu Pazenklinnimu tu paczû Żodzû, kurrie kittose Pérskyrimose randomi, Nů kellû Mokytojû Lietuwoj' Lietuwißkay pérstattytas, Ir antrą Kartą ißspáustas*, Karaláuczuje: Randamas pas Pilippą Kristupą Kanterį, 1755, p. 21–23.

SchLL – [SCHLEICHER AUGUST,] *Handbuch der Litauischen Sprache*, Bd. 2: *Litauisches Lesebuch und Glossar von August Schleicher*, Prag: J. G. Calve'sche Verlagsbuchhandlung, 1857.

SIDABRAITĖ ŽAVINTA, „Christiano Gottliebo Mielcke's „Kûlikas“ – klasicistinio vertimo pavyzdys“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2004, t. 6, p. 113–130.

Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.: Priežodžiai, patarlės, mįslės, paruošė Jurgis Lebedys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956.

STRAIŽYS VYTAUTAS, *Astronomijos enciklopedinis žodynas*, Vilnius: Teorinės fizikos ir astronomijos institutas, 2002.

ŠINKŪNAS MINDAUGAS, „Lietuviškos XVI–XVIII amžiaus knygos Prūsijos kultūros paveldo fonde Berlyne“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2007, t. 9, p. 387–415.

ThunG – [THUNMANN JOHANN,] *M. Johann Thunmanns, ordentlichen Lehrers der Beredsamkeit und der Philosophie auf der Universität zu Halle, Untersuchungen über die alte Geschichte einiger Nordischen Völker. Mit einer Vorrede herausgegeben von D. Anton Friedrich Büsching, Königl. Preuß. Oberconsistorialrath, auch Director des Gymnasii im grauen Kloster zu Berlin*, Berlin: Im Verlag der Buchhandlung der Realschule, 1772.

VĖLIUS NORBERTAS, *Chtoniškoji lietuvių mitologija*, parengė Pranas Vildžiūnas, Vilnius: Aidai, ²2011.

VOIGT VILMOS, „Alte Namen für 'alte Wörter'. Historische Bezeichnungen der europäischen Sprichwörter", in: *Res humanae proverbiorum et sententiarum. Ad honorem Wolfgangi Mieder*, edidit Csaba Földes, Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2004, p. 365–377.

WerD – [WERNERUS FRIDERICUS,] *C. D. DISSERTATIO HISTORICA DE IDOLOLATRIA ET ALIIS SUPERSTITIOSIS RITIBUS VETERUM PRUSSORUM, Qvam Indultu Superiorum SUB PRÆSIDIO M. CHRISTOPHORI Hartknochen Passenheim. Prussi. Publico Eruditorum examini submittit FRIDERICUS WERNERUS, Regiomonte Prussus. Ad diem Junii horis locoq́*[*ue*] *solitis,* REGIOMONTI: Typis FRIDERICI REUSNERI, SER. ELECT. BRAND. ET ACAD. TYPOGR., 1675.

WP – ISCHGVLDIMAS EVANGELIV PER WISVS METTVS [...]; Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel: Cod. Guelf. 11. 2 Aug. 2°2; kritinis leidimas: *Die Littauische Wolfenbütteler Postille von 1573*, Bd. 1: *Faksimile, kritische Edition und textkritischer Apparat*; Bd. 2: *Einleitung, Kommentar und Register*, hrsg. von Jolanta Gelumbeckaitė, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag in Kommission, 2008; *Wolfenbüttelio postilė*, 1573: Internetinis leidinys, perrašą ir žodžių formų konkordancijas parengė Jolanta Gelumbeckaitė, Vytautas Zinkevičius (http://www.lki.lt/seniejirastai/).

ZAIKAUSKIENĖ DALIA, „Išbandytos ir neišbandytos lietuvių patarlių tyrimo strategijos", in: *Tautosakos darbai*, 2009, t. 38, p. 63–79.

ZAIKAUSKIENĖ DALIA, „Lietuvių paremijų funkcijos. Teorinės pastabos", in: *Tautosakos darbai*, 2010, t. 40, p. 97–107.

Ona Aleknavičienė

Lithuanian Phraseological Units in Gottfried Ostermeyer's Works on Literary and Religious History

Summary

The paper focuses on Lithuanian phraseological units found in Gottfried Ostermeyer's (1716–1800) works on literary and religious history. In the broad sense, phraseology is understood as a verbal instrument of nurturing, transmission, and content formation of cultural memory. In this paper the author shows how Ostermeyer, who chose Lithuanian studies (in the broad sense) for his scholarly work, appreciated phenomena of the living Lithuanian language and how he used phraseological units to justify his historical, literary, and linguistic arguments.

The author pays much attention to the chronology of the records of the phraseological units: attempts are made to identify the units that Ostermeyer was the first to use. Since a considerable number of phraseological units have not been found in other sources (or, possibly, these sources have not survived), the ones used by Ostermeyer should be treated as the first currently known mention. Seven of them are inscribed in Jacob Brodowski's collection of small genres of folklore *Littauische Sprichwörter und Räthsel* (Lithuanian Proverbs and Riddles; *c.* 1716–1744, Trempai; LMAVB RS: F 137–1): *Dievas nežiūri į aruodą*; *Jau brauki su lapais, tikt šakučius palieki*; *Kas yra gražesnis po Smerčio, ne kai gyvas!* [Response:] *Vėžys*; *Skola ne moma*; *Svečias neilgai yra, ale daug mato*; *Tirpulys per mano kuną įėjo*; *Tinginį raginsi, be tojo* (*šiojo*) *pats dirbk*; three in the treatise *Kritischer Beytrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte* (A Critical History of the Old Prussian Religion; Marienwerder, 1775): *Tai jau jo likimas*; *Laumės apmainytas*; *Kad tave Giltinė nusmaugtų*; one in the treatise *Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preußen* (Thoughts on the Old Inhabitants of the Prussian Land; Königsberg and Leipzig, 1780): *Trys kirtikai, trys rišikai, trys nešikai, o trys – juosta* [Response:] *Šienpjūvys*. Other phraseological units are found in earlier books and manuscripts of Lithuania Minor.

The purpose of the phraseological units in Ostermeyer's works differs: (1) inscriptions in Brodowski's *Littauische Sprichwörter und Räthsel* complement the number of phaseological units taken from spoken language and specify some of Brodowski's notes; (2) in the polemical treatise *Kritischer Beytrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte* (1775), they prove the existence and functions of the old Prussian gods; at the same time, justification is provided to the effect that the ancient religion is not imported; (3) in the treatise *Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preußen* (1780), the author demonstrates

that Lithuanians have their own astronomical terms thus the names of celestial bodies are not borrowed from either the Gothic or Finnic languages; correspondingly, the Lithuanian language is not a mixture of various languages, contrary to the claims of professor Johann Thunmann of Halle University; (4) in the work *Apologie des neuen Littauischen Gesangbuchs wider die Mielckischen Beschuldigungen* (Apology of the New Lithuanian Hymnal against Mielcke's Accusations; Königsberg, 1790–1791) the author seeks to justify the use of phraseological units of spoken language in written language, and (5) in the history of hymnals *Erste Littauische Liedergeschichte* (Königsberg, 1793) they explain the words seldom used in hymnals.

The phraseological units found in the treatise *Kritischer Beytrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte* point to the ancient mythological world-view. Continuous communication of the fragments of this world-view by verbal tradition (this is shown by the comments on usage accompanying the phraseological units) provided Ostermeyer with a footing to propose that such phraseological units were reliable facts that lie at the base of Lithuanian mythology and are capable of verifying the arguments put forward by earlier Prussian historians. Set phrases with the theonym *Perkūnas* are based on the written tradition. The fact of their inclusion in the work leads to the conclusion that Ostermeyer had a good knowledge of historical sources and a critical attitude to mythological claims.

Set phrases featuring the names of pre-Christian gods, their sphere of activity, characteristic attributes, and hints to rites and other symbolic representation of the past provide information on the continuing association of the eighteenth-century society with the culture of the past and with sacral experience relevant to it. Set phrases associated with ancient Lithuanian deities Perkūnas, Laima, Laumė, or Giltinė support the fact that the myths of the past were still an important component of cultural identity in the second half of the eighteenth century. This makes it possible to approach the idiomatic phrases in Ostermeyer's works – both the ones he had recorded from spoken language and taken from other sources – not only as facts of the Lithuanian language but also as instruments for the transmission of cultural memory. Having included them in his works, Ostermeyer had also placed them in the storage of cultural memory thus ensuring that the elements of the eighteenth-century world-view would be known in later times.

Three phraseological units in Ostermeyer's works contain the word *Dievas* (God), but only the maxim *Dievas neveikus, ale atmenus* (God is slow to act but remembers all) is attributable to the category of biblical idiomatic phrases. Meanwhile, the content of the good wish beginning with *Dieve duok* (God give/

let) – *Dieve duok vienam gimt, ale ne vienam dirbt* (God let be born alone but not work alone) and the proverb *Dievas nežiūri į aruodą* (God does not look into the granary) – is not religious but associated with practical activities and needs of the social layer that had created them, that is, the peasants.

Phraseological units that found their way to literary works as a consequence of a polemic with Christian Gottlieb Mielcke and given in response to his critical remarks set out in *Bescheidene Beantwortung des Bedenkens, so Herr Pfarrer Ostermeyer von Trempen über einen Entwurf zum neuen Littauischen Gesangbuch bekannt gemacht* (A Modest Response to Pastor Ostermeyer's Reflections on the Project for a New Lithuanian Hymnal; Königsberg, 1788), make it possible to reconstruct them in Ostermeyer's lost hymnal. They highlight relevant stylistic issues of the hymns and stylistic differentiation of works in verse.

Usage of phraseological units in the works on Lithuanian studies show Ostermeyer's favourable attitude to the small folklore genres as ones that communicate significant and generalized experience of the linguistic community.